

**Міністерство освіти і науки України
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Факультет соціо-психологічної діяльності, реабілітації
та професійної освіти**

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ: ОСВІТА І НАУКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ТА ОСВІТНЬО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал «Соціальна робота та психологія: освіта і наука» засновано в 2023 році.

Виходить 2 рази на рік.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-03947

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН № 1721 від 10.12.2024 р.

(Додаток 3) – спеціальність І10 Соціальна робота та консультування

Мова видання: українська, англійська, польська.

Рекомендовано Вченою радою НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
(протокол № 4 від 27.12.2024 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Федорчук В. М. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Заступник головного редактора:

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Члени редакційної колегії:

Бриндіков Ю. Л. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет

Василенко О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Хмельницький національний університет

Гейко Є. В. – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Коляденко С. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедрою соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кравчина Т. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет

Кутішенко В. П. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Кучеров Г. Г. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Музика О. О. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Платаш Л. Б. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Попелюшко Р. П. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Романовська Л. І. – доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Савчин М. В. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Сорока О. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Столяренко О. Б. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Hanssen Natallia, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим.

Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.net.

ЗМІСТ

Фуштей О. В., Артеха А. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ.....	7
Арнаутова Л. В., Маматова З. Р. РОЗВИТОК РУХОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ДЦП ЗА ДОПОМОГОЮ ЛФК З ВИКОРИСТАННЯМ МУЗИЧНО-РИТМІЧНОГО СУПРОВОДУ.....	12
Гевчук Н. С., Вапняр Д. В. ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ПОСТТРАЖДАЛИМИ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	17
Голова Н. І. СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК МОНІТОРИНГ ОЦІНКИ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА.....	24
Гуменюк І. Л., Марунчак О. В. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ.....	29
Єнгаличева І. В. ТЕОРІЯ РОЛЕЙ І СТИГМАТИЗАЦІЇ У ПРОЦЕСІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ КОНСУЛЬТУВАННЯ.....	35
Ключко О. М., Ключко О. О. ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	39
Ковтун А. Ю. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ.....	44
Колісник М. І. РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КРЕАТИВНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ.....	48
Кучеров Г. Г., Глов'юк О. В. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ	53
Кушта В. С., Фуштей О. В. СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІ, ЯКА ВТРАТИЛА РОБОТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	59
Мойсеюк В. П. ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК ЧИННИК УСПІШНОСТІ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	66
Овод Ю. В. АДРЕСНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	71
Zavadzka I. M., Palylyulko O. M., Humeniuk I. M. SPECIFICS OF THE LEGAL ASPECTS OF EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE IN 1917–1918.....	75

Присакар В. В., Козак Р. В.

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО
ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ
У СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ.....81

Скрипник А. Ю., Нестеренко В. А.

ОСВІТНЬО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЗА КОЗАЦЬКИХ ЧАСІВ
У XVI–XVIII СТ.....87

Шевчук О. В.

GAMIFICATION У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ:
ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ.....94

CONTENTS

Fushtei O. V., Arteha A. WAR AND ITS IMPACT ON THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF MILITARY PERSONNEL'S CHILDREN: SOCIO-PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND SUPPORT METHODS.....	7
Arnautova L. V., Mamatova Z. R. DEVELOPMENT OF MOTOR SKILLS IN CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY WITH THE HELP OF EXERCISE THERAPY USING MUSICAL AND RHYTHMIC ACCOMPANIMENT.....	12
Hevchuk N. S., Vapniar D. V. EVALUATION OF SOCIAL WORK WITH VICTIMS OF WAR IN AN AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITY.....	17
Holova N. I. SOCIAL FORECASTING AS MONITORING ASSESSMENT OF CURRENT SOCIETY PROBLEMS.....	24
Humenyuk I. L., Marunchak O. V. OCCUPATIONAL SAFETY AND LIFE SECURITY IN THE CONTEXT OF INCLUSION.....	29
Yengalycheva I. V. THEORY OF ROLES AND STIGMATIZATION IN THE PROCESS OF PROVIDING SOCIAL COUNSELING SERVICES.....	35
Klochko O. M., Klochko O. O. PRESERVATION OF THE MENTAL HEALTH OF PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS UNDER MARTIAL LAW.....	39
Kovtun A. Yu. CURRENT ISSUES IN THE FIELD OF SOCIAL SUPPORT FOR MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILIES.....	44
Kolisnyk M. I. THE ROLE OF COMMUNICATIVE CREATIVITY IN THE FORMATION OF PROFESSIONALLY SIGNIFICANT QUALITIES OF SOCIO-ECONOMIC SPECIALISTS.....	48
Kuchеров H. H., Hloviuk O. V. THE INFLUENCE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PARENT-CHILD RELATIONSHIPS ON THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF A CHILD WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF WAR.....	53
Kushta V. S., Fushtay O. V. SOCIAL CHARACTERISTICS OF YOUTH WHO LOST THEIR JOBS DURING MARTIAL LAW.....	59
Moyseyuk V. P. HEALTH OF SOCIAL WORKERS AS A FACTOR OF SUCCESS OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY.....	66
Ovod Yu. V. ADDRESSED SOCIAL ASSISTANCE AS A TYPE OF SOCIAL SECURITY.....	71
Zavadska I. M., Palylyulko O. M., Humeniuk I. M. SPECIFICS OF THE LEGAL ASPECTS OF EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE IN 1917–1918.....	75

Prysakar V. V., Kozak R. V.

PEDAGOGICAL HERITAGE OF VASYL SUKHOMLYNTSKYI AS A CONCEPTUAL BASIS
OF THE PERSONALITY-ORIENTED LEARNING IN THE SYSTEM
OF THE INCLUSIVE EDUCATION.....

81

Skrypnyk A. Yu., Nesterenko V. A.

EDUCATIONAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE DURING THE COSSACK TIMES
IN THE 16TH–18TH CENTURIES.....

87

Shevchuk O. V.

GAMIFICATION IN SOCIAL WORK: USING GAME TECHNOLOGIES
FOR SOCIAL ADAPTATION.....

94

УДК 364.62-053.2:355.11]:355.48

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-1>

Фуштей Оксана Василівна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
fyshtey5@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2330-6745

Артеха Анастасія

здобувачка рівня вищої освіти,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
nastydyglas@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-8630-1778

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ

Вступ. Війна є значним викликом, який впливає не лише на військовослужбовців, але й на їхні родини, особливо дітей. Вони стикаються з психологічними труднощами, такими як тривожність, соціальна ізоляція та емоційне виснаження. Важливо розробити ефективні методи підтримки, які допоможуть цій категорії дітей адаптуватися до складних умов життя та мінімізувати негативні наслідки воєнного стану.

Мета роботи. Дослідити соціально-психологічні особливості дітей військовослужбовців в умовах воєнного стану та визначити основні методи їхньої підтримки. Оцінити рівень впливу стресу та розлуки з батьками на психоемоційний стан дітей, а також обґрунтувати необхідність комплексного підходу до їхньої реабілітації.

Наукова новизна. Дослідження розкриває маловивчені аспекти впливу воєнного стану на психологічний стан дітей військовослужбовців. Запропоновано конкретні стратегії допомоги, зокрема психотерапевтичні методи, освітні програми, групову підтримку та роботу з сім'ями, що сприятимуть їхній адаптації.

Висновки. Діти військовослужбовців мають підвищений рівень стресу та емоційного виснаження, що ускладнює їхню соціальну адаптацію. Необхідне створення комплексних програм психологічної та соціальної підтримки, що включають арт-терапію, індивідуальні та групові консультації, а також освітні ініціативи. Впровадження цих методів сприятиме гармонійному розвитку дітей та їхній інтеграції у суспільство.

Ключові слова: діти військовослужбовців, воєнний стан, психологічна підтримка, адаптація, стресостійкість, психоемоційний стан, соціально-психологічні методи.

Fushtei Oksana Vasylivna

PhD Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Arteha Anastasia

Higher Education Student
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

WAR AND ITS IMPACT ON THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF MILITARY PERSONNEL'S CHILDREN: SOCIO-PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND SUPPORT METHODS

Introduction. War poses a significant challenge that affects not only military personnel but also their families, especially children. They face psychological difficulties such as anxiety, social isolation, and emotional exhaustion. It is essential to develop effective support methods to help this category of children adapt to difficult living conditions and minimize the negative consequences of martial law.

Objective of the Study. To investigate the socio-psychological characteristics of military personnel's children under martial law and to identify key methods of support. The study aims to assess the impact of stress and separation from parents on children's psycho-emotional state and to justify the necessity of a comprehensive approach to their rehabilitation.

Scientific Novelty. This research highlights understudied aspects of the impact of martial law on the psychological state of military personnel's children. Specific support strategies have been proposed, including psychotherapeutic methods, educational programs, group support, and family interventions to facilitate their adaptation.

Conclusions. Children of military personnel experience elevated levels of stress and emotional exhaustion, complicating their social adaptation. The development of comprehensive psychological and social support programs, including art therapy, individual and group counseling, and educational initiatives, is necessary. Implementing these methods will contribute to the harmonious development of children and their integration into society.

Key words: military personnel's children, martial law, psychological support, adaptation, stress resilience, psycho-emotional state, socio-psychological methods.

Вступ. Війна є одним із найсерйозніших викликів, які можуть вплинути на життя родин, особливо якщо один із батьків виконує військову службу. У таких умовах діти військовослужбовців стикаються з серйозними психологічними випробуваннями, які можуть мати довготривалий вплив на їхній емоційний розвиток, поведінку та соціальні навички. Постійний стрес, страх за життя батьків, розлука, соціальна ізоляція та економічна нестабільність створюють умови, що значно впливають на психоемоційний стан дитини.

Діти військовослужбовців часто зіштовхуються з невизначеністю, що супроводжує воєнні дії. Вони можуть відчувати безпорадність, розгубленість та невпевненість у завтрашньому дні [1]. Раптові зміни у сімейному житті, необхідність часто змінювати місце проживання через службу одного з батьків або навіть вимушене переселення через бойові дії суттєво ускладнюють їхню соціальну адаптацію [5]. Відсутність стабільності та підтримки від батька або матері, які виконують військові обов'язки, сприяє формуванню у дітей почуття самотності та емоційного виснаження.

Крім того, перебування під впливом тривалого стресу може спричинити проблеми із психосоматичним здоров'ям. У дітей військовослужбовців частіше спостерігаються порушення сну, головні болі, проблеми з травленням, а також симптоми, характерні для тривожних розладів [8]. Військові дії, також впливають на порушення режиму дня, що спричиняє невизначеність та перебої у розкладі життя під час військових дій, які як результат можуть підірвати регулярність та структурованість, що теж має свій негативний вплив [14].

Емоційна напруга може проявлятися у вигляді підвищеної агресивності, дратівливості або, навпаки, замкнутості та відстороненості. Діти можуть уникати спілкування з ровесниками, мати труднощі у встановленні довготривалих соціальних зв'язків, що негативно впливає на їхню соціальну взаємодію та здатність адаптуватися до змін [9].

Наявність постійного інформаційного шуму, пов'язаного з воєнними подіями, також може посилювати рівень тривожності у дітей. Діти можуть несвідомо поглинати страхи та переживання дорослих, особливо якщо вони перебувають у середовищі, де обговорюються потенційні загрози та небезпеки. Тому важливо, щоб батьки та соціальні працівники допомагали дітям справлятися зі стресом та надавали їм психологічну підтримку [5].

Таким чином, проблема соціально-психологічної підтримки дітей військовослужбовців є надзвичайно актуальною [3]. Враховуючи складність їхнього емоційного стану, необхідно розробити ефективні програми підтримки, що сприятимуть їхній емоційній стабільності, адаптації та психосоціальному розвитку. Це включає роботу психологів, педагогів, соціальних працівників та громадських організацій, які можуть надати цим дітям необхідну допомогу в подоланні викликів, спричинених війною [4].

Враховуючи складність ситуації, в якій опинилися діти військовослужбовців, важливо провести емпіричне дослідження, щоб оцінити реальний вплив воєнного стану на їхню навчальну успішність та психоемоційний стан [8]. Особливу увагу необхідно приділити тому, як переживання, пов'язані з відсутністю одного з батьків та загрозою його життю, відображаються на академічних досягненнях дітей [9]. Дослідження дозволяє не лише виявити основні проблеми, з якими стикаються ці діти, але й окреслити напрямки необхідної психологічної та педагогічної допомоги.

Мета дослідження. Метою даної статті є дослідження впливу воєнного стану на соціально-психологічний стан дітей військовослужбовців та визначення ефективних соціально-психологічних методів їхньої підтримки. У сучасних реаліях діти, чий батьки беруть участь у військових діях, стикаються з численними психоемоційними труднощами, такими як підвищена тривожність, страх, соціальна ізоляція та труднощі адаптації. Важливо розглянути основні чинники, що визначають їхній емоційний стан, зокрема розлуку з батьками, невизначеність майбутнього, економічну нестабільність та соціальні зміни.

Окрему увагу варто приділити розробці рекомендацій для психологів, педагогів та соціальних працівників щодо впровадження ефективних методів психоемоційної підтримки. До таких методів належать індивідуальне консультування, групова терапія, арт-терапія, тілесно-орієнтовані методики та інші підходи, спрямовані на стабілізацію психоемоційного стану дітей. Крім того, стаття має на меті оцінку ефективності впроваджених соціально-психологічних програм шляхом аналізу практичних кейсів і результатів дослідження. Таким чином, представлений матеріал сприятиме розробці науково-методичних основ для створення комплексних програм підтримки дітей військовослужбовців у складних умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження: Для аналізу впливу служби батьків на успішність дітей у навчанні було проведено соціально-психологічне дослідження. Було опитано дві групи дітей: 50 дітей, батьки яких є військовослужбовцями та перебувають на передовій, та 50 дітей із цивільних сімей. Аналіз отриманих даних показав суттєві відмінності у навчальних показниках, рівні тривожності та потребі в додатковій підтримці.

За результатами дослідження, середній рівень успішності дітей військовослужбовців склав 65%, тоді як у дітей із цивільних сімей цей показник становив 82%. Крім того, у 70% дітей військовослужбовців були зафіксовані проблеми з концентрацією уваги, тоді як серед дітей із цивільних родин цей показник складав лише 35%. Прояви стресу та тривожності були значно вищими серед дітей військовослужбовців (80%), у той час як серед їхніх ровесників з мирних сімей цей показник становив 40%.

Важливим висновком стало те, що 75% дітей, чий батьки беруть участь у бойових діях, потребують

Рис. 1. Рівень стресу та потреба у психологічній підтримці

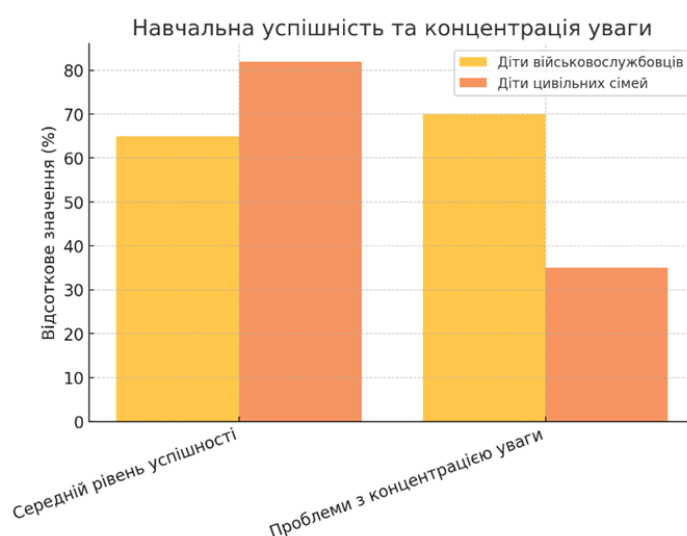

Рис. 2. Навчальна успішність та концентрація уваги

додаткової психологічної підтримки, тоді як серед дітей цивільного населення цей показник був удвічі нижчим – 30%.

Отримані результати підтверджують, що присутність батьків на передовій суттєво впливає на навчальну успішність та емоційний стан дітей. Високий рівень стресу та тривожності у дітей військовослужбовців спричиняє труднощі у засвоєнні навчального матеріалу, порушення концентрації уваги, що, у свою чергу, позначається на академічних показниках. Крім того, діти військовослужбовців мають вищу потребу в додатковій психологічній підтримці, оскільки вони переживають інтенсивніші емоційні навантаження.

Ці дані підкреслюють необхідність розробки комплексних програм психологічної допомоги для дітей військовослужбовців, які допоможуть знизити рівень стресу та тривожності, сприятимуть покращенню адаптаційних навичок і підтримають навчальний процес. Важливим аспектом такої роботи має стати співпраця між навчальними закладами, психологами та соціальними службами, щоб забезпечити дітям військовослужбовців належний

рівень підтримки та створити безпечне середовище для їхнього розвитку [8].

Ефективна підтримка дітей військовослужбовців передбачає створення безпечного емоційного простору, де вони можуть відкрито висловлювати свої почуття. Важливо, щоб освітні заклади та центри підтримки мали зони емоційного розвантаження, які допоможуть знизити рівень тривожності. Крім того, необхідно впроваджувати методики розвитку стресостійкості, серед яких когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, дихальні вправи та тілесно-орієнтовані практики, що сприятимуть зниженню рівня напруги [10]. Важливо адаптувати освітній процес до потреб таких дітей. Вчителі повинні бути обізнані про їхні особливості, надавати можливість гнучкого навчального графіка, враховувати труднощі з концентрацією уваги та підтримувати зацікавленість до навчання через інтерактивні методи [15].

Крім того, групова терапія та підтримка з боку однолітків мають велике значення, оскільки дозволяють дітям знайти друзів і почуватися частиною соціальної спільноти. Формування групових занять для

таких дітей допомагає їм обговорювати свої переживання та навчатися соціальним навичкам.

Робота з батьками також є невід'ємною складовою підтримки дітей. Консультації з соціальними працівниками та психологами можуть допомогти батькам краще розуміти емоційний стан своїх дітей, а також навчитися методам ефективного спілкування та підтримки [14]. Крім цього, варто сприяти залученню дітей до творчих та фізичних активностей, оскільки вони допомагають у вираженні емоцій, знятті стресу та розвитку внутрішньої гармонії.

Доступ до професійної психологічної допомоги є необхідною умовою забезпечення психоемоційного благополуччя дітей військовослужбовців. Важливо створити систему регулярної співпраці між школами, соціальними службами та дитячими психотерапевтами, які можуть надати спеціалізовану підтримку та допомогти дітям адаптуватися до складних життєвих обставин. Комплексне застосування цих підходів забезпечить належний рівень соціально-психологічної підтримки, допоможе дітям подолати виклики, пов'язані з воєнним станом, та сприятиме їхньому гармонійному розвитку.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає у вивченні впливу воєнного стану на соціально-психологічний стан дітей військовослужбовців, що є малодослідженою проблемою в науковому

середовищі. Дана робота може бути важливим внеском у розвиток соціальної роботи, психології та психологічної допомоги дітям в умовах воєнного конфлікту та впровадженню комплексних програм соціально-психологічної підтримки, які допоможуть їм адаптуватися до нових умов життя.

Висновки. Отже, діти військовослужбовців переживають значний психологічний стрес, що безпосередньо впливає на їхню емоційну стабільність та навчальну успішність. Вони частіше стикаються з труднощами у концентрації уваги, підвищеним рівнем тривожності та соціальною ізоляцією. Це підкреслює необхідність впровадження комплексних програм соціально-психологічної підтримки, які допоможуть їм адаптуватися до нових умов життя.

Практичні заходи, такі як створення безпечного емоційного простору, впровадження методів стресостійкості, адаптація освітнього процесу та активне залучення батьків до підтримки дітей, є ключовими у подоланні цих викликів. Важливо розширювати доступ до кваліфікованої психологічної допомоги та створювати спеціалізовані програми підтримки, які сприятимуть емоційному благополуччю та академічному розвитку дітей військовослужбовців. Лише через системний та міждисциплінарний підхід можна забезпечити їм належний рівень підтримки та сприяти їхній успішній адаптації в суспільстві.

Список літератури:

1. Біла Л. В. Психологічна підтримка дітей в умовах кризи. Київ : Педагогічна думка, 2019. 256 с.
2. Борисенко О. М. Соціальна адаптація дітей військовослужбовців. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2020. 312 с.
3. Галузяк В. М. Діалектичне мислення як критерій особистісно-професійної зрілості педагога. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія»*. Вип. 52. Вінниця, 2017. С. 48–56.
4. Демченко Т. В. Методики психосоціальної підтримки дітей у кризових ситуаціях. Харків : Освіта, 2018. 278 с.
5. Захаренко І. Г. Психологічні аспекти переживання стресу у дітей в умовах воєнного стану. Одеса : Південне видавництво, 2021. 230 с.
6. Ковальчук Л. І. Особливості соціалізації дітей в умовах військового конфлікту. Дніпро : ДНУ, 2019. 310 с.
7. Левченко Н. В. Психологічні особливості дітей військовослужбовців. Харків : Освіта, 2019. 215 с.
8. Мельник С. О. Дитяча психологія: теорія і практика. Одеса : Південне видавництво, 2021. 290 с.
9. Мороз О. В. Розвиток стресостійкості у дітей військовослужбовців. Київ : Психологічна академія, 2020. 275 с.
10. Петренко А. В. Психоемоційний розвиток дітей у кризових умовах. Київ : Психологічна академія, 2020. 242 с.
11. Романенко С. М. Соціально-психологічні методи допомоги дітям у складних життєвих ситуаціях. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2018. 310 с.
12. Сидоренко Ю. Г. Психологічні технології адаптації дітей до воєнних умов. Вінниця : ВДПУ, 2021. 200 с.
13. Ткаченко Л. М. Методи соціально-психологічної підтримки дітей. Дніпро : ДНУ, 2017. 280 с.
14. Фуштей О., Глухманюк О. Особливості соціальної роботи з дітьми з гіперактивною поведінкою в умовах воєнного стану. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, 2024. Вип 77. С. 72–77.
15. Шевченко І. П. Психологічна реабілітація дітей у кризових ситуаціях. Київ : Наукова думка, 2022. 260 с.

References:

1. Bila, L. V. (2019). *Psykhologichna pidtrymka ditei v umovakh kryzy* [Psychological support for children in crisis conditions]. Pedagogichna Dumka. [in Ukrainian]
2. Borysenko, O. M. (2020). *Sotsialna adaptatsiia ditei viiskovosluzhbovtziv* [Social adaptation of military personnel's children]. Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian]
3. Haluziak, V. M. (2017). Dialektychne myslennia yak kryterii osobystisno-profesiinoi zrilosti pedahoha [Dialectical thinking as a criterion of a teacher's personal and professional maturity]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykhohihiia – Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskiy. Series: Pedagogy and Psychology*, (52), 48–56. [in Ukrainian]
4. Demchenko, T. V. (2018). *Metodyky psykhosotsialnoi pidtrymky ditei u kryzovykh sytuatsiiakh* [Methods of psychosocial support for children in crisis situations]. Osvita. [in Ukrainian]

5. Zakharenko, I. H. (2021). *Psykhologichni aspekty perezhyvannia stresu u ditei v umovakh voiennoho stanu* [Psychological aspects of stress experience in children during martial law]. Pivdenne Vydavnytstvo. [in Ukrainian]
6. Kovalchuk, L. I. (2019). *Osoblyvosti sotsializatsii ditei v umovakh viiskovoho konfliktu* [Peculiarities of children's socialization in the conditions of military conflict]. Dnipro National University. [in Ukrainian]
7. Levchenko, N. V. (2019). *Psykhologichni osoblyvosti ditei viiskovosluzhbovtiv* [Psychological characteristics of military personnel's children]. Osvita. [in Ukrainian]
8. Melnyk, S. O. (2021). *Dytiacha psykhologhiia: teoriia i praktyka* [Child psychology: Theory and practice]. Pivdenne Vydavnytstvo. [in Ukrainian]
9. Moroz, O. V. (2020). *Rozvytok stresostiikosti u ditei viiskovosluzhbovtiv* [Development of stress resistance in military personnel's children]. Psykhologichna Akademiia. [in Ukrainian]
10. Petrenko, A. V. (2020). *Psykhoemotsiyni rozvytok ditei u kryzovykh umovakh* [Psychoemotional development of children in crisis conditions]. Psykhologichna Akademiia. [in Ukrainian]
11. Romanenko, S. M. (2018). *Sotsialno-psykhologichni metody dopomohy ditiam u skladnykh zhyttievykh sytuatsiiakh* [Socio-psychological methods of assistance for children in difficult life situations]. Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian]
12. Sydorenko, Yu. H. (2021). *Psykhologichni tekhnologii adaptatsii ditei do voiennykh umov* [Psychological technologies for children's adaptation to war conditions]. VSPU. [in Ukrainian]
13. Tkachenko, L. M. (2017). *Metody sotsialno-psykhologichnoi pidtrymky ditei* [Methods of socio-psychological support for children]. Dnipro National University. [in Ukrainian]
14. Fushtei, O., & Hlukhmaniuk, O. (2024). *Osoblyvosti sotsialnoi roboty z ditymy z hiperaktyvnoiu povedinkoiu v umovakh voiennoho stanu* [Features of social work with children with hyperactive behavior in a state of martial law]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykhologhiia – Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskiy. Series: Pedagogy and Psychology*, (77), 72–77. [in Ukrainian]
15. Shevchenko, I. P. (2022). *Psykhologichna rehabilitatsiia ditei u kryzovykh sytuatsiiakh* [Psychological rehabilitation of children in crisis situations]. Naukova Dumka. [in Ukrainian]

УДК 37.013.82:615.825-056.29(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-2>

Арнаутова Лариса Валентинівна

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної і інклюзивної освіти та реабілітації,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
arnautoval307@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1844-0878

Маматова Зульфія Раїсівна

старший викладач кафедри спеціальної і
інклюзивної освіти та реабілітації,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
mamatovazr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9028-1085

РОЗВИТОК РУХОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ДЦП ЗА ДОПОМОГОЮ ЛФК З ВИКОРИСТАННЯМ МУЗИЧНО-РИТМІЧНОГО СУПРОВОДУ

Вступ. Рухові порушення у дітей з ДЦП викликані порушенням роботи відділів мозку, що призводить до порушення тону м'язів, а це, в свою чергу, впливає на виконання довільних рухів. Фізичні вправи і рухливі ігри – це ефективні методи, які нормалізують м'язовий тонус, стимулюють рухи кінцівок, що по законах зворотного зв'язку стимулює розвиток рухових центрів мозку. Рухливі ігри з використанням музично-ритмічного супроводу забезпечують розвиток загальної та дрібної моторики рук, стійкість дитини у вертикальному положенні, корекцію зламаної постави. Ігрова діяльність спрямована на розслаблення спастичних і стимуляцію атонічних м'язів.

Мета та завдання – корекція моторних функцій у дітей старшого дошкільного віку за допомогою рухливих ігор з використанням музично-ритмічного супроводу.

Результати. Діагностичне дослідження загальної та дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку з різними формами ДЦП показало, що рівень розвитку цих показників нижче середнього.

На заняттях ЛФК ми використовували мобільні ігри для розвитку загальної та дрібної моторики, ігри для розвитку уваги та швидкості реакції, ігри для розвитку координації взаємодії очей та рук, вправи для розвитку психомоторних можливостей.

Використання музики підвищує ефективність виконання завдань, знімає напругу тону м'язів, стимулює і координує рухи. Ми надали особливого значення музично-ритмічному супроводу в рухливих іграх, особливо музики українських авторів та українським народним пісням.

Результати повторної діагностики показали, що розвиток дрібної моторики у 37,5% та розвиток загальної моторики у 25% дітей відповідають високому рівню розвитку.

Отримані дані показують ефективність мобільних ігор з корекції моторики у дітей з ЦПК. Це проявляється в збільшенні об'єму, появи плавності і точності, поліпшенні координації і швидкості рухів.

Ключові слова: дитячий церебральний параліч, лікувальна фізична культура, рухливі ігри, музика і ритм.

Arnautova Larysa Valentynivna

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Special and
Inclusive Education and Rehabilitation
The state institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky»

Mamatova Zulfya Raisivna

Senior Lecturer at the Department of Special and
Inclusive Education and Rehabilitation
The state institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky»

DEVELOPMENT OF MOTOR SKILLS IN CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY WITH THE HELP OF EXERCISE THERAPY USING MUSICAL AND RHYTHMIC ACCOMPANIMENT

Introduction. Movement disorders in children with cerebral palsy are caused by dysfunction of the brain parts, which leads to impaired muscle tone, which in turn affects the performance of voluntary movements. Physical exercises and active games are effective methods that normalize muscle tone, stimulate limbs movements, which, according to the laws of feedback, stimulates the development of the brain motor centers. Active games with musical and rhythmic accompaniment ensure the development of general and fine motor skills of the hands, the child's stability in an upright position, and the correction of incorrect posture. Game activities are aimed at relaxing spastic muscles and stimulating atonic muscles.

Purpose and objectives are to correct motor functions in older preschool children using active games with musical and rhythmic accompaniment.

Results. A diagnostic study of general and fine motor skills in older children with different forms of cerebral palsy showed that the level of development of these indicators is below average.

In physical therapy classes, we used mobile games to develop general and fine motor skills, games to develop attention and reaction speed, games to develop eye-hand coordination, and exercises to develop psychomotor abilities.

The use of music increases the efficiency of task performance, relieves muscle tension, stimulates and coordinates movements. We have given special importance to musical and rhythmic accompaniment in active games, especially music by Ukrainian authors and Ukrainian folk songs.

The results of repeated diagnostics showed that the development of fine motor skills in 37.5% and general motor skills in 25% of children correspond to a high level of development. The findings data obtained show the effectiveness of mobile games in correcting motor skills in children with cerebral palsy. This is manifested in an increase in volume, the appearance of smoothness and accuracy, improved coordination and speed of movements.

Key words: *children's cerebral palsy, therapeutic physical culture, mobile games, music and rhythm.*

Вступ. Проблема дитячого церебрального паралічу (ДЦП) зараз залишається дуже актуальною. Діти з ДЦП не відчувають себе повністю інтегрованими в суспільство, не можуть рівноцінно спілкуватися зі своїми однолітками, що позначається на їхньому навчанні та надалі, по можливості, на їхній майбутній трудовій діяльності. Ці діти потребують кваліфікованої медичної, психолого-педагогічної допомоги та розвитку рухових навичок.

Не викликає сумніву важливість своєчасної якісної профілактики та корекції рухових, поведінкових та нервово-психічних розладів. Соціальна адаптація таких дітей полягає в розвитку моторної функції дитини.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми комплексної реабілітації дітей із ДЦП присвячені роботи вітчизняних клініцистів та педагогів. Як зазначає М. Чермес, І. Ю. Худецький, Ю. В. Антонова-Рафі, діти з обмеженими фізичними можливостями в Україні становлять приблизно 2% дитячого населення, і в основному це діти із захворюваннями центральної та периферичної нервової системи [8, с. 56].

За даними Кашуба В., Чухловіна В., в Україні кількість дітей з ДЦП наближається до половини від загальної кількості дітей із вродженими вадами розвитку та становить понад 40%. [3, с. 178].

Як вказує Чеботарьова О.В., рухові порушення у дітей із ДЦП, які проявляються зниженим кінестетичним відчуттям власних рухів, супроводжуються фізичними, сенсорними та інтелектуальними порушеннями. Відсутність навичок самообслуговування формує у дитини пасивність, відсутність мотивації до дій, знижує рівень розвитку мислення [7, с. 9].

Проблеми адаптації дітей з обмеженими можливостями та, зокрема, дітей з ДЦП присвячені роботи багатьох вчених, що відображає комплексний підхід взаємодії медиків, педагогів та психологів, спрямований на застосування різних методик корекції даної патології. Тим не менш, ця проблема залишається актуальною і її вирішення допоможе забезпечити активне життя та соціалізацію дитини.

Рухові порушення у дітей з ДЦП викликані порушеннями роботи відділів головного мозку, що призводить до порушення тону м'язів і, таким чином, впливає на виконання довільних рухів, необхідних для самообслуговування і самостійної діяльності. Фізичні вправи і рухливі ігри – це ефективні методи, які нормалізують тонус м'язів, стимулюють рух кінцівок, що в свою чергу стимулює розви-

ток рухових центрів мозку за законами зворотного зв'язку [6, с. 568].

Тому в нашій роботі з корекції рухової сфери у дітей з ДЦП ми вибрали ігрові методи, а саме рухливі ігри, які створюють позитивний емоційний фон, викликають інтерес у дитини та забезпечують позитивну динаміку.

Особлива роль в рухливих іграх відводиться емоціям дитини, які мають складний характер. Діти отримують задоволення від роботи м'язів, з'являється почуття бадьорості, енергійність, бажання спілкування в колективній грі. Таким чином, рухливі ігри забезпечують комплексний вплив на моторну та нервово-психічну діяльність дитини. Крім того, рухливі ігри стимулюють м'язову діяльність внутрішніх органів, покращують кровообіг та стимулюють обмінні процеси в організмі.

Основними завданнями рухливих ігор у дітей старшого дошкільного віку з ДЦП є розвиток дрібної моторики рук, стійкість дитини у вертикальному положенні, стимуляція його рухливості, корекція порушеної постави. Ігрова діяльність спрямована на розслаблення спастичних та стимуляції атонічних м'язів.

Умовами успіху корекційної роботи дітей із ДЦП є комплексне та систематичне застосування ігрових методів при проведенні ЛФК, музичні заняття, ліплення, аплікація, малювання, розвиток мови, праця та інші.

Оскільки ДЦП з віком дитини не прогресує, то за правильно підібраної реабілітації та корекційної програми стан дитини та її моторні функції можуть покращуватися.

Мета і завдання статті. Метою нашої роботи є корекція моторних функцій у дітей старшого дошкільного віку за допомогою рухливих ігор з використанням музично-ритмічного супроводу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження ми створили дві групи дошкільнят із різними формами ДЦП: експериментальну та контрольну. Експериментальну групу склали 8 дітей, серед них 3 дитини з діагнозом спастична диплегія, троє дітей з геміпарезом та двоє – з нижнім парапарезом. До контрольної групи також увійшли 8 дітей: троє зі спастичною диплегією, четверо з геміпарезом та одна дитина з гіперкінетичною формою. У всіх дітей експериментальної та контрольної груп ступінь тяжкості захворювання визначалася як легка та середня.

На першому етапі дослідження ми здійснили діагностику стану моторних функцій у дітей обох груп за методикою Парасюк І.Ф. [4, с. 135] з використанням наступних прийомів:

1) обстеження моторики рук проводилося з використанням простих вправ (руки в сторони, вперед, вгору та ін.);

2) обстеження дрібної моторики (вправи «Кішка випускає кігтики», «Пальчики», «Чарівні ножиці», «Ліс»);

3) обстеження координації рухів (вправи «Постежці», «Струмок», «Стрибки»);

4) ігри з уявними предметами («Двірник», «Дровосіки», «Шофер»);

5) розважальні вправи для рук ("Дерево на вітрі", "Петрушка", "Маятник").

Оцінка виконання завдань проводилася за бальною системою.

1 бал дитина отримувала, якщо вона була малоактивна, рухи були не точні, була потрібна допомога педагога.

2 бали оцінювалися в тому випадку, якщо рухи дитини були більш точними та координованими. Допомога педагога не постійна.

3 бали – у дитини досить точні та координовані рухи з швидкою реакцією на перемикавання. Допомога педагога не була потрібна.

Дітей, які отримали 2 бали за виконання завдань, ми віднесли до середнього рівня, дітей, які отримали 1 бал – це низький рівень розвитку рухових навичок. Дітей, які отримали 3 бали, що відповідає високому рівню розвитку, в обох групах не було.

Дані первинного обстеження дітей експериментальної групи показали, що більшість дітей (62,5 %) показали середній рівень розвитку загальної моторики, в інших дітей (37,5%) рівень розвитку рухових навичок перебуває в низькому рівні.

У контрольній групі діти за рівнем розвитку загальної моторики середнього та низького рівня розділилися порівну, тобто 50% та 50% відповідно.

Обстеження показало, що у обох групах дітей порушення загальної моторики виявлялися в порушенні координації та складності в підтримці рівноваги. Діти також мали труднощі з лазінням по низьких предметах, ходінням по прокладеній на підлозі смужі, стрибками на двох ногах, повзанням тощо.

Оцінка рівня розвитку дрібної моторики показала аналогічні результати. В експериментальній групі діти з порушеннями тонких рухів пальців рук виявили середній (50%) і низький (50%) рівень розвитку рухових навичок.

Дещо кращі показники у дітей контрольної групи, середньому рівню відповідає (62,5%) та низькому рівню (37,5%) розвитку дрібної моторики у досліджуваних дітей. У обох групах в дітей відзначалися напружені, не точні, сковані, не координовані рухи, розведення пальців рук давалося важко, знижено координаційна взаємодія очей та рук.

При діагностичному дослідженні загальної та дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку з різними формами ДЦП можна зробити висновок,

що рівень розвитку цих показників та їх показники в обох групах нижче за середній.

Для створення позитивного емоційного фону у дітей, підвищення активності та інтересу до основного етапу корекційної програми, заняття починалися з проведення фізичних хвилинок.

Далі ми переходили до основного етапу на заняттях ЛФК з урахуванням індивідуальних особливостей дитини, формою та ступенем тяжкості захворювання.

Одним з основних завдань, яке ми поставили, було досягнення стабільного вертикального положення тіла дитини, розвиток загальної та дрібної моторики. Для цього необхідно було розслабити спастичні м'язи і зміцнити розслаблену атонічну мускулатуру. Ми вибрали рухомі ігри, які стимулюють роботу всіх органів і систем, за рахунок м'язового навантаження сприяють їх трофічній функції, створюють позитивні емоції, що впливає на роботу нервової системи, сприяють розвитку вестибулярного апарату і поліпшують координацію рухів.

Ми надали особливого значення музично-ритмічному супроводу в рухливих іграх, особливо музики уроїнських авторів. Використання музики підвищує ефективність виконання завдань, знімає напругу тонусу м'язів, стимулює і координує рухи. Приклади музичного супроводу, які ми використовували: В. Бабій «Рушничок»; М. Гринишин «Вівці мої вівці», «Гопак»; Д. Кабелевський «Похідний марш»; В. Книш «Про жаб та комара»; Ф. Козицький. «Марш»; Т. Ломова «Дитячий краков'як»; М. Різоль «Туп-туп веселенько»; Я. Степовий «Зимонька-снігуронька». Українські народні пісні: «Коляда-коляда», «Подоланочка», «Їхав козак за Дунай», «Ой на горі та жінці жнуть».

У своїй корекційній програмі ми використовували ігри на розвиток загальної моторики, ігри на розвиток дрібної моторики, ігри на розвиток уваги та швидкості реакції, на розвиток координації взаємодії очей і рук, вправи на розвиток психомоторних можливостей [3, с. 180].

Наводимо деякі приклади використаних нами ігор:

1. Ігри на розвиток загальної моторики – «Рухайся, як...», «Ловці м'яча», «Місток рівноваги», «Перестрибни перешкоду».

2. Ігри на розвиток дрібної моторики – «Малювання пальчиками», «Мозаїка», «Сортування предметів», «Нанизання бусин».

3. Ігри на розвиток уваги та швидкості реакції – «Роби, як я», «Знайди колір», «Завмири».

4. Ігри на розвиток координації взаємодії очей та рук – «Малюй по лінії», «Цілься і кидай», «Лабіринт».

5. Вправи на розвиток психомоторних можливостей – «Підкинь і злови», «Смуга перешкод», «Дзеркало».

Приклад одного корекційного заняття на розвиток просторової орієнтації та рівноваги, на зміцнення м'язів тулуба та кінцівок, на розвиток дрібної моторики рук:

1) педагог пояснює правила та цілі гри;

2) вправа з м'ячем «Школа м'яча»;

- 3) гра «Накидання кілець»;
4) командна гра "Збити містечко".

Після проведення експерименту ми провели повторну діагностику стану моторних функцій у дітей старшого дошкільного віку з ДЦП в обох групах.

У контрольній групі дітей, де корекційні заняття не проводилися, стан розвитку моторики залишився на колишньому рівні. В експериментальній групі ми бачимо виражений позитивний ефект, який свідчить про покращення показників рухових навичок дітей із ДЦП.

У таблицях 1 і 2 представлена динаміка рівня розвитку загальної та дрібної моторики у дітей експериментальної групи.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика рівня розвитку загальної моторики у дітей експериментальної групи, у балах

№	Діти	Констатуючий експеримент	Контролюючий експеримент
1	Олена	2	3
2	Денис	2	3
3	Андрій	1	2
4	Сергій	1	2
5	Олександр	2	3
6	Марія	2	2
7	Микола	1	2
8	Софія	2	2

Як видно з таблиці, троє дітей показали високий рівень розвитку дрібної моторики, що відповідає 37,5% дітей від загальної кількості групи, решта 62,5% показали середній рівень.

Дані контрольного дослідження показують значне покращення стану дрібної моторики у дітей експериментальної групи. Двоє дітей досягли високого рівня, що становить 25%, середній рівень показали

Таблиця 2

Порівняльна характеристика рівня розвитку дрібної моторики у дітей експериментальної групи, у балах

№	Діти	Констатуючий експеримент	Контролюючий експеримент
1	Олена	2	3
2	Денис	1	2
3	Андрій	1	2
4	Сергій	2	2
5	Олександр	2	3
6	Марія	1	2
7	Микола	1	1
8	Софія	2	2

5 дітей та одна дитина залишилася на колишньому низькому рівні.

Таким чином, отримані дані свідчать про ефективність застосування рухливих ігор корекції рухових навичок у дітей з ДЦП. Це проявляється у збільшенні обсягу, появі плавності та точності, поліпшенні координації та швидкості рухів.

Висновки і пропозиції. Корекція рухових функцій у дітей з ДЦП не обмежується лікувальною фізичною активністю, вона повинна бути комплексною і тривалою.

Музичний супровід підвищує ефективність виконання завдань, знімає м'язовий тонус, стимулює і координує рухи. Крім того, слід звернути увагу на заняття з моделювання, малювання, роботи, розвитку мовлення та інші. Корекційна програма складається з урахуванням форми та ступеня тяжкості захворювання, особливостей розвитку рухових функцій кожної дитини. Найкращого результату можна досягти лише у спільній роботі фахівців та батьків дитини. Не можна обмежуватися тільки індивідуальними та груповими заняттями з педагогом, необхідне виконання спеціальних вправ в домашніх умовах.

Список літератури:

- Долбенко С. В. Використання нетрадиційних засобів діяльності для розвитку дрібної моторики дітей дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2018. № 4. С. 6–12.
- Грубар І., Грабик Н., Гулька О. Соціальна адаптація дітей з ДЦП засобами фізичного виховання. II Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція «Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат»: матеріали конференції. Тернопіль, 2022. с. 55–59. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25819>
- Кашуба В., Чухловіна В. Технологія корекції рухових порушень у дітей молодшого шкільного віку зі спастичними формами церебрального паралічу. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2017. № 2. С. 177–182.
- Парасюк І. Ф. Визначення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Актуальні питання спеціальної інклюзивної і здоров'язбережувальної освіти: зб. наук. праць*. Харків 2022. С. 134–137.
- Співак Б. Г., Вітензон А. С. Клініко-біомеханічні передумови корекції ходи хворих на ДЦП за рахунок стимуляції м'язів. *Протезування*. 2016. С. 65–73.
- Ружицька Л. І. Клінічна характеристика дитячого церебрального паралічу. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць*. 2019. 15. С. 564–575. URL: <http://heartandvessels.com.ua/index.php/2227-6246/article/view/160716>
- Чеботарьова О.В. Дитина із церебральним паралічем. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кентуру», 2018. 40 с.
- Чемеріс М., Худецький І. Ю., Антонова-Рафі. Ю. В. Підходи та методи фізичної терапії дітей при церебральному паралічі зі спастичною диплегією. *Клінічна та профілактична медицина*. 2022. № 3. с. 55–61 URL: <https://cp-medical.com> »

References:

1. Dolbenko, S. V. (2018). Vykorystannia netraditsiynykh zasobiv diialnosti dlia rozvytku dribnoi motohyky ditei doshkil'nogo viku [The use of non-traditional activities for the development of fine motor skills in preschool children]. *Doshkilnyi navchalnyi zaklad – Preschool elementary mortgage*, 4, 6–12 [in Ukrainian].
2. Hrubar, I., Hrabik, N., & Hulka O. (2022). Sotsialna adaptatsiia ditey z DTsP zasobami fizychnoho vychovannia [Social adaptation of children with cerebral palsy using physical education]. *II Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Inklyuzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat": materialy konferentsii- II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Inclusive Education: Idea, Strategy, Result": conference materials*. (pp. 55–59). Ternopil [in Ukrainian].
3. Kashuba, V., & Chukhlolohina, V. (2017). Tekhnolohiia korektsiyi rukhovykh porushen' u ditey molodshoho shkil'nogo viku zi spastychnymy formamy tserebral'nogo paralichu. [Technology for correcting motor disorders in primary school children with spastic forms of cerebral palsy]. *Sportyvnyy visnyk Prydniprov'ya – Sports Bulletin of the Dnieper Region*, 2, 177–182.
4. Parasyuk, I. F. (2022). Vyznachennya rivnya rozvytku dribnoyi motoryky u ditey starshoho doshkil'nogo viku iz ZNM [Determining the level of development of fine motor skills in children of senior preschool age with SNM]. *Aktual'ni pytannya spetsial'noyi inklyuzyvnoyi i zdorov'yazberezhuval'noyi osvity: zb. nauk. prats' – Current issues of special inclusive and health-preserving education: collection of scientific works*. Kharkiv, 134–137 [in Ukrainian].
5. Spivak, B. H., & Vitenzon, A. S. (2022). Kliniko-biomekhanichni peredumovy korektsiyi khody khvorykh na DTSP za rakhunok stymulyatsiyi m'yaziv [Clinical and biomechanical prerequisites for gait correction in patients with cerebral palsy through muscle stimulation]. *II Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Inklyuzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat": materialy konferentsii- II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Inclusive Education: Idea, Strategy, Result": conference materials*. (pp. 65–79). Ternopil [in Ukrainian].
6. Ruzhytska, L. I. (2019). Klinichna kharakterystyka dytyachoho tserebral'nogo paralichu [Clinical characteristics of cerebral palsy in children]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zb. nauk. prats' – Problems of modern psychology: collection of scientific works*, 564–575. Retrieved from <http://heartandvessels.com.ua/index.php/2227-6246/article/view/160716/> [in Ukrainian].
7. Chebotarova, O. V. (2018). *Dytyna iz tserebralnym paralichem [Child with cerebral palsy]*. Kharkiv : «Ranok», VH «Kenhuru» [in Ukrainian].
8. Chemeris, M., Khudetsky, I. Yu., & Antonova-Rafi, Yu. V. (2022). Pidkhody ta metody fizychnoyi terapiyi ditey pry tserebral'nomu paralichi zi spastychnoyu dyplehiyeyu [Approaches and methods of physical therapy of children with cerebral palsy with spastic diplegia]. *Klinichna ta profilaktychna medytsyn – Clinical and preventive medicine*, 3, 55–56. Retrieved from <https://cp-medical.com> [in Ukrainian].

УДК 364:[351.84:352.073

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-3>

Гевчук Наталія Сергіївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
hevchuk@kpnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4067-0311

Вапняр Даша Василівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
sz1m24z.vapniar@kpnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0007-1739-6629

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Вступ. У статті представлено оцінку соціальної роботи із постраждалими від воєнних дій на прикладі Маківської територіальної громади, Хмельницької області. Подано статистичні дані щодо кількості постраждалих від воєнних дій у регіонах, потреб респондентів. Проаналізовано Програму соціального захисту населення Маківської об'єднаної територіальної громади на період з 2021 по 2025 рік. Досліджено систему показників для оцінки ефективності соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській територіальній громаді. Проаналізовано критерії для оцінки ефективності соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській територіальній громаді. За результатами комплексної оцінки ефективності соціального забезпечення в Маківській територіальній громаді, Хмельницької області отримано 3,72 бали, що свідчить про середній рівень соціального забезпечення. Під час оцінки експертами встановлено проблемні аспекти, такі як недостатньо налагоджену систему психологічної підтримки, відсутність підтримки в сфері зайнятості та недоступність певних послуг. Дані аспекти враховано при подальшій роботі в територіальній громаді.

Мета. Здійснити оцінку соціальної роботи із постраждалими від воєнних дій на прикладі Маківської територіальної громади, Хмельницької області. Проаналізувати програму соціального захисту населення територіальної громади.

Результати. За результатами комплексної оцінки ми бачимо, що рівень соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській громаді, Хмельницької області, знаходиться на середньому рівні та потребує вдосконалення певних аспектів, як-от підтримка в сфері зайнятості та налагодження психологічної підтримки. Для оцінки ефективності соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій використовувався метод експертних оцінок. Зокрема, авторами було розроблено систему показників для оцінки ефективності соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: соціальна робота, постраждалі від воєнних дій, об'єднана територіальна громада, соціальне забезпечення.

Hevchuk Nataliia Serhiivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Head of the Department of Social Work,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

Vapniar Dasha Vasylivna

Higher Education Student
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

EVALUATION OF SOCIAL WORK WITH VICTIMS OF WAR IN AN AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITY

Introduction. The article presents an assessment of social work with victims of hostilities on the example of Makiv territorial community, Khmelnytskyi region. The article presents statistical data on the number of victims of military operations in the regions and the needs of respondents. The Program of social protection of the population of the Makiv united territorial community for the period from 2021 to 2025 is analyzed. The system of indicators for evaluating the effectiveness of social security for victims of hostilities in the Makiv territorial community is studied. According to the results of the complex evaluation of the social security efficiency in the Makiv territorial community of the Khmelnytskyi region was received 3,72 points, which indicates the average level of the social security. During the evaluation the experts defined problem aspects, such as: insufficiently developed system of psychological support, lack of support in the sphere of employment and unavailability of certain services. The criteria for the assessing the effectiveness of social security for victims of hostilities in the Makiv territorial community are analyzed.

Objective. To evaluate social work with victims of hostilities on the example of the Makiv territorial community, Khmelnytskyi region.

Results. According to the results of a comprehensive assessment, we see that the level of social security of internally displaced persons in the Makiv community, Khmelnytskyi region, is at an average level and needs to be improved in certain aspects, such as support in the field of employment and the establishment of psychological support.

For the evaluation of the social security efficiency of the victims of military actions the assessment method was used. In particular, the authors developed the system of indicators for the assessing the effectiveness of social security for internally displaced persons was developed.

Key words: social work, victims of hostilities, amalgamated territorial community.

Вступ. В сучасному світі, коли конфлікти, природні катастрофи та інші складні обставини примушують мільйони людей переселятися всередині своїх країн, питання соціальної роботи з постраждалими від воєнних дій стає дедалі актуальнішим.

Війна в Україні призвела до значного масового внутрішнього переселення мешканців. Згідно з даними на 11 листопада 2023 року, кількість зареєстрованих постраждалих від воєнних дій осіб в Україні складає 4,9 мільйона. Це оцінюється як приблизно 13% від загальної чисельності населення країни [2].

Постраждалим від воєнних дій потрібна різноманітна допомога, включаючи житло, харчування, медичну допомогу, освіту та соціальні послуги. Одним із ключових аспектів цієї допомоги є соціально-психологічний супровід, який сприяє їх адаптації до нових умов, подоланню стресу та тривоги, а також відновленню соціальних зв'язків. Забезпечення ефективної взаємодії між громадськими організаціями та владою щодо соціально-психологічного супроводу даної категорії осіб є важливим завданням для України. Для того, щоб розпочати аналіз цієї взаємодії слід вивчити кількість та динаміку постраждалих від воєнних дій осіб. На рисунку 1 відображена кількість постраждалих від воєнних дій в Україні з початку повномасштабного вторгнення російської федерації.

Згідно з наданою інформацією, можна спостерігати раптове зростання кількості постраждалих від воєнних дій в Україні починаючи з березня 2022 року, коли росія розпочала повномасштабне вторгнення. Незважаючи на те, що регіони сходу країни продовжують залишатися лідерами за кількістю постраждалих від воєнних дій, за 2023 рік кількість постраждалих від воєнних дій в західних областях зросла вдвічі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему організації соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в територіальній громаді досліджує значна кількість науковців: зокрема, Малоха І. М. розглядає проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика; Сірант М. М. зосереджується у своїх дослідженнях на соціальній роботі щодо підтримки біженців; Стешенко В. М. присвячує свої праці попередженню злочинності мігрантів, біженців та шукачів притулку на території України.

Дослідник Кучер Г. М. розглядає соціальну роботу з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади. Науковиця Шубна О.В. окреслює новітні методи удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні. Питання соціально-психологічного супроводу сімей зі статусом ВПО розглянуті у працях Голови Н. І.

Соціальну роботу з постраждалими від воєнних дій, а саме успішні практики співпраці державних і громадських організацій досліджують у своїх працях Лях Т., Бойко А., Харітонов А.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз стану соціального забезпечення постраждалими від воєнних дій в Маківській територіальній громаді, Хмельницької області. Завданнями статті визначено: описати роль територіальних громад в організації соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій; проаналізувати основні напрями соціальної роботи з постраждалими від воєнних дій особами в територіальних громадах; оцінити ефективність соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській територіальній громаді, Хмельницької області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний захист населення визнається однією

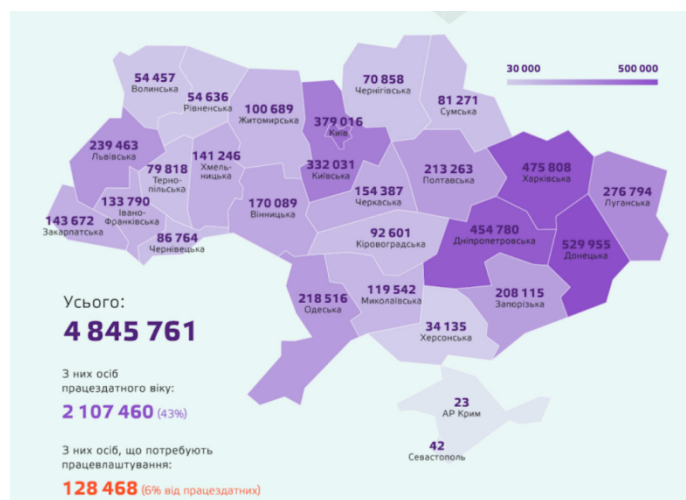

Рис. 1. Кількість постраждалих від воєнних дій за результатами дослідження ГО «Чесно» станом на грудень 2023 року [6]

з ключових функцій держави, що має надаватися постійно та на благо громадян, які стикаються з життєвими труднощами. Цей аспект об'єднує не лише матеріальний, але й соціальний добробут індивіда та його сім'ї, сприяє покращенню якості їхнього життя та забезпечує впевненість у майбутньому.

Розглянемо детальніше соціальну роботу в Маківській територіальній громаді, Хмельницької області. Маківська сільська рада Маківської сільської об'єднаної територіальної громади утворена в листопаді 2015 року відповідно до ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» внаслідок об'єднання трьох сільських рад згідно рішення сесії від 23.11.2015 року [7].

Враховуючи це, а також делеговані державою повноваження місцевим органам самоврядування щодо встановлення місцевих соціальних гарантій, фінансування соціальних послуг та розробки програм соціального захисту різних категорій населення, Маківська сільська рада розробила *Програму соціального захисту населення Маківської об'єднаної територіальної громади на період з 2021 по 2025 рік* [10]. Цільовим завданням програми є здійснення соціального захисту населення в Маківській об'єднаній територіальній громаді шляхом надання додаткових гарантій, визначених законодавством, щодо соціального захисту конкретних категорій жителів громади.

Одним із ключових напрямів діяльності Маківської сільської ради на період до 2024 року було фінансування програми соціального захисту населення. Програма соціального захисту населення по

Маківській ОТГ на 2021-2025 роки включає такі обсяги фінансування (таблиця 1).

З поданої вище таблиці видно, що обсяг фінансування за роками не зростає, що свідчить про досить негативну тенденцію. Це означає, що з плином часу кошти, виділені на ці цілі, можуть стати недостатніми для покриття всіх необхідних потреб.

На даний момент у громаді проживає 679 осіб, з яких 59 дітей здобувають освіту у місцевих навчальних закладах. Маківська сільська рада активно взаємодіє з численними благодійними організаціями та фондами, серед яких "Рокада", "Руки друзів", "Право на захист", ЮНІСЕФ, КАРИТАС, Товариство Червоного Хреста, Міжнародна організація з міграції, ГО "Асоціація інноваційної та цифрової освіти".

У 2022 році також була затверджена Програма забезпечення перебування внутрішньо переміщених осіб на території Маківської сільської ради на 2023 рік. Програма визначає свою мету, завдання та конкретизує перелік основних напрямів і заходів, спрямованих на виконання стратегічних завдань. Вона також прогнозує обсяги фінансового забезпечення, враховуючи ресурсні потреби [8]. Крім того, на території громади діє програма компенсації витрат на надання пільгових послуг зв'язку для певних категорій громадян Маківської сільської ради протягом періоду з 2023 по 2025 рік (таблиця 2) [9].

Згідно з таблицею, обсяг фінансування виявився обмеженим, що недостатньо для покриття всіх потреб. Програма компенсації витрат на послуги зв'язку для специфічних категорій мешканців Маківської сільської ради на період з 2023 по 2025 роки

Таблиця 1

Обсяги фінансування Програми соціального захисту населення по Маківській ОТГ на 2021–2025 роки

Зміст заходів	Орієнтовні обсяги фінансування, тис. грн				
	2021	2022	2023	2024	2025
Надання разової матеріальної допомоги громадянам, які опинилися в складних життєвих обставинах, в тому числі на лікування громадян (програми гемодіаліз, придбання глюкометрів, тест-смужок)	45,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Надання разової матеріальної допомоги таким категоріям населення: малозабезпечені сім'ї, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї, одинокі та багатодітні матері, особи похилого віку, які не здатні до самообслуговування та потребують постійної сторонньої допомоги, іншим категоріям населення, які опинилися в складних життєвих обставинах	45,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Надання разової матеріальної допомоги учасникам антитерористичної операції	90,0	90,0	90,0	90,0	90,0
Надання разової матеріальної допомоги на поховання померлих осіб	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Компенсація фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
Придбання продуктових наборів для: учасників бойових дій ВВВ та прирівняних, ветеранів, учасників ЧАЕС, сім'ям/особам, які перебувають у складних життєвих обставинах	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0

Примітка: складено авторами за даними [10].

Таблиця 2

Фінансування Програми компенсації витрат на надання пільг з послуг зв'язку окремим категоріям громадян Маківської сільської ради на період з 2023 по 2025 роки

Перелік заходів Програми	Строк виконання заходу	Виконавці	Джерела фінансування	Сума, грн
Знижка на абонентську плату за користування телефоном	2023 рік	Маківська сільська рада, Хмельницька філія ПАТ «Укртелеком»	Сільський бюджет	650,0
Знижка на абонентську плату за користування телефоном	2024 рік	Маківська сільська рада, Хмельницька філія ПАТ «Укртелеком»	Сільський бюджет	1000,0
Знижка на абонентську плату за користування телефоном	2025 рік	Маківська сільська рада, Хмельницька філія ПАТ «Укртелеком»	Сільський бюджет	1000,0

Джерело: [9].

має на меті організацію відшкодування вартості цих послуг для осіб зі зниженим доходом, що проживають на даній території.

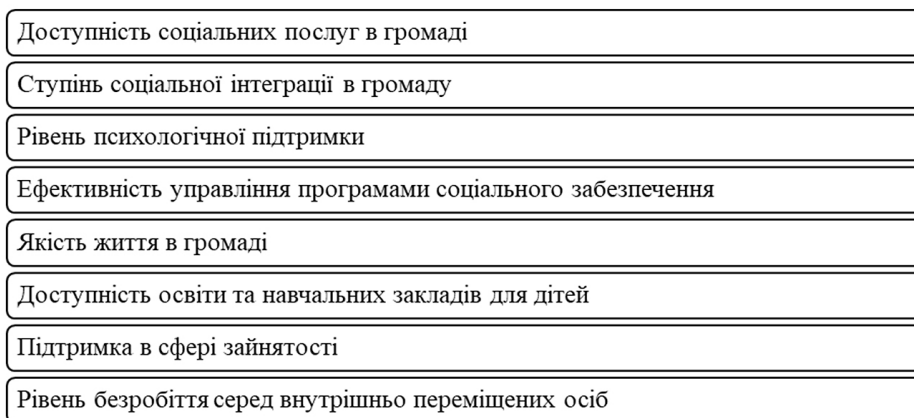
Маківська сільська рада активно взаємодіє з різноманітними благодійними організаціями та фондами. Наприклад, 20 квітня 2023 року благодійний фонд КАРИТАС надавав допомогу конкретним категоріям внутрішньо переміщених осіб у вигляді продуктових наборів та засобів для немовлят. Того ж дня, у приміщенні Маківської сільської ради, внутрішньо переміщеним особам із числа багатодітних сімей, які проживають у громаді, була надана гуманітарна допомога (засоби гігієни) від благодійного фонду "Рокада". Для постраждалих від воєнних дій осіб похилого віку у громаді також було організо-

вано допомогу за підтримки ТЧХУ та за фінансової підтримки Данського Червоного Хреста [11].

Для оцінки ефективності соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій ми використовували метод експертних оцінок. Зокрема, розробили систему показників для оцінки ефективності соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (рисунок 2).

Не всі показники можуть мати однакову вагу при складанні кінцевого результату, оскільки деякі з них можуть бути більш важливими або відображати ключові аспекти соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб (табл. 3).

Для більш детального розуміння кожного з обраних критеріїв для оцінки ефективності соціального

Рис. 2. Система показників для оцінки ефективності соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Маківській територіальній громаді

Таблиця 3

Вагові коефіцієнти системи показників

Показник	Значимість
1. Доступність соціальних послуг в громаді	0,17
2. Ступінь соціальної інтеграції в громаду	0,19
3. Рівень психологічної підтримки	0,10
4. Ефективність управління програмами соціального забезпечення	0,8
5. Якість життя в громаді	0,17
6. Доступність освіти та навчальних закладів для дітей	0,9
7. Підтримка в сфері зайнятості	0,09
8. Рівень безробіття серед внутрішньо переміщених осіб	0,11

забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській територіальній громаді, ми створили таблицю з детальним описом та вимогами до оцінки кожного критерію (таблиця 4).

Після визначення критеріїв для оцінки ефективності соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській територіальній громаді, ми провели опитування 10 експертів, щоб з'ясувати їхню думку про кожний з цих критеріїв. Серед експертів були працівники Маківської сільської ради, представники соціально відповідального бізнесу, а також постраждалі від воєнних дій, які пережили подібні виклики та мають перший досвід у зіткненні з проблемами соціального забезпечення (таблиця 5).

Після отримання бальних оцінок від експертів ми перейшли до наступного етапу – математич-

них розрахунків, які передбачають переведення кожної з бальних оцінок експертів по кожному критерію (8 критеріїв) (табл. 5) у числовий показник, скоригований на вагу критерію (табл. 3) (табл. 6).

Висновки і пропозиції. Після аналізу всіх вказаних показників ми здійснили розрахунок кінцевої оцінки для кожного експерта, використовуючи сумування балів за кожним критерієм. Далі була розрахована комплексна оцінка, яка в результаті становила 3,72 з 5,0 можливих. Тобто, за результатами комплексної оцінки ми бачимо, що рівень соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській громаді знаходиться на середньому рівні та потребує вдосконалення певних аспектів, як-от підтримка в сфері зайнятості та налагодження психологічної підтримки.

Таблиця 4

Опис обраних критеріїв для оцінки ефективності соціального забезпечення постраждалих від воєнних дій в Маківській територіальній громаді

Критерій	Опис	Оцінка
1	2	3
1. Доступність соціальних послуг в громаді	Визначає, наскільки постраждалі від воєнних дій мають доступ до соціальних послуг.	1 – Мінімальна доступність, 5 – Максимальна
2. Ступінь соціальної інтеграції в громаду	Відображає рівень включення внутрішньо переміщених осіб у соціальне життя громади.	1 – Низький рівень інтеграції, 5 – Високий
3. Рівень психологічної підтримки	Враховує наявність програм та послуг з психологічної підтримки для постраждалих від воєнних дій.	1 – Мінімальний рівень підтримки, 5 – Максимальний
4. Ефективність управління програмами соціального забезпечення	Вимірює ефективність управління та використання бюджетних коштів на програми соціального забезпечення для постраждалих від воєнних дій.	1 – Низький рівень ефективності, 5 – Високий
5. Якість життя в громаді	Оцінює загальний рівень якості життя постраждалих від воєнних дій у громаді.	1 – Низька якість життя, 5 – Висока
6. Доступність освіти та навчальних закладів для дітей	Визначає, наскільки доступні освітні заклади та можливість отримання освіти для дітей, постраждалих від воєнних дій.	1 – Мінімальна доступність, 5 – Максимальна
7. Підтримка в сфері зайнятості	Оцінює наявність програм та послуг, спрямованих на підтримку зайнятості постраждалих від воєнних дій.	1 – Мінімальний рівень підтримки, 5 – Максимальний
8. Рівень безробіття серед постраждалих від воєнних дій	Визначає відсоток безробітних серед постраждалих від воєнних дій.	1 – Високий рівень безробіття, 5 – Низький

Таблиця 5

Оцінки експертів

Критерій	Оцінка експертів									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Доступність соціальних послуг в громаді	4	4	3	4	5	3	4	4	4	3
2. Ступінь соціальної інтеграції в громаду	3	4	3	3	3	4	4	3	4	4
3. Рівень психологічної підтримки	2	3	4	4	4	3	3	3	3	3
4. Ефективність управління програмами соціального забезпечення	3	4	4	3	3	4	3	4	4	4
5. Якість життя в громаді	4	4	4	5	5	3	4	3	3	5
6. Доступність освіти та навчальних закладів для дітей	3	3	4	4	4	3	3	4	4	3
7. Підтримка в сфері зайнятості	2	2	2	3	4	2	3	4	3	3
8. Рівень безробіття серед внутрішньо переміщених осіб	3	3	3	4	3	4	3	2	3	4

Таблиця 6

Результати експертної оцінки

Критерій	Оцінка експертів									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Доступність соціальних послуг в громаді	0,68	0,68	0,51	0,68	0,85	0,51	0,68	0,68	0,68	0,51
2. Ступінь соціальної інтеграції в громаду	0,57	0,76	0,57	0,57	0,57	0,76	0,76	0,57	0,76	0,76
3. Рівень психологічної підтримки	0,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
4. Ефективність управління програмами соціального забезпечення	0,24	0,32	0,32	0,24	0,24	0,32	0,24	0,32	0,32	0,32
5. Якість життя в громаді	0,68	0,68	0,68	0,85	0,85	0,51	0,68	0,51	0,51	0,85
6. Доступність освіти та навчальних закладів для дітей	0,27	0,27	0,36	0,36	0,36	0,27	0,27	0,36	0,36	0,27
7. Підтримка в сфері зайнятості	0,34	0,34	0,34	0,51	0,68	0,34	0,51	0,68	0,51	0,51
8. Рівень безробіття серед внутрішньо переміщених осіб	0,33	0,33	0,33	0,44	0,33	0,44	0,33	0,22	0,33	0,44

Отже, за результатами комплексної оцінки ефективності соціального забезпечення в Маківській територіальній громаді ми отримали 3,72 бали, що свідчить про середній рівень соціального забезпечення. Важливо зазначити, що під час оцінки експерти звер-

тали увагу на проблемні аспекти, такі як недостатньо налагоджену систему психологічної підтримки, відсутність підтримки в сфері зайнятості та недоступність певних послуг, тому варто врахувати ці аспекти при подальшій роботі в територіальних громадах.

Список літератури:

1. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
2. Звіт Маківського сільського голови за 2022 рік. URL: <https://makivska-gromada.gov.ua/news/1677674606/>
3. Лях Т., Бойко А., Харітонов А. Соціальна робота з постраждалими від воєнних дій: успішні практики співпраці державних і громадських організацій. *Соціальна робота: реалії та перспективи: збірник наукових праць*. Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 110 річчю Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, м. Полтава, 9–10 травня 2024 р. / за заг. ред. Н. О. Сайко, В.І. Березан. Полтава, 2024. 255 с.
4. Найбільше ВПО у східних областях і на Київщині – результати дослідження Руху ЧЕСНО. ЧЕСНО. URL: <https://www.chesno.org/post/5625/>
5. Про затвердження Регламенту Маківської сільської ради. Рішення № 11-25/2022 від 11 листопада 2022 року. URL: <https://makivska-gromada.gov.ua/reglament-17-02-51-04-02-2021/>
6. Про затвердження Програми забезпечення перебування внутрішньо переміщених осіб на території Маківської сільської ради на 2023 рік: Рішення Маківської сільської ради від 20.12.2022 року № 4-27/2022
7. Про затвердження Програми витрат на надання пільг з послуг зв'язку окремим категоріям громадян Маківської сільської ради на 2023–2025 роки. Рішення Маківської сільської ради від 20.12.2022 року № 3-27/2022
8. Про Програму соціального захисту населення по Маківській сільській раді на 2021-2025 роки. Рішення Маківської сільської ради від 29 квітня 2021 року № 4–6/2021
9. Шубна О.В., Новітні методи удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні. 3, 2020. С. 213–221

References:

1. Vnutrishno peremishcheni osoby. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Internally displaced persons. Ministry of Social Policy of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian]
2. Zvit Makivskoho silskoho holovy za 2022 rik. [Report of the Head of the Mkiv village council for 2022 year]. Retrieved from: <https://makivska-gromada.gov.ua/news/1677674606/> [in Ukrainian]
3. Liakh, T., Boiko, A., Kharitonov, & A. (2024). Sotsialna robota z postrazhdalymy vid voiennykh dii: uspishni praktyky spivpratsi derzhavnykh i hromadskykh orhanizatsii. [Social Work with Victims of Military Operations: Successful Practices of Cooperation between State and Non-Governmental Organizations Social Work: Realities and Prospects]. Poltava, 255 p. [in Ukrainian]
4. Naibilshe VPO u skhidnykh oblastiakh i na Kyivshchyni – rezultaty doslidzhennia Rukhu ChESNO. ChESNO. (2023). [The largest number of IDPs in the eastern regions and Kyiv region – results of the research conducted by the CHESNO Movement. CHESNO]. Retrieved from: <https://www.chesno.org/post/5625/> [in Ukrainian]
5. Pro zatverdzhenia Rehlamentu Makivskoi silskoi rady. (2022). [On approval of the Rules of Procedure of Makivka Village Council]. Retrieved from: <https://makivska-gromada.gov.ua/reglament-17-02-51-04-02-2021/> [in Ukrainian]

6. Pro zatverdzhennia Prohramy zabezpechennia perebuvannia vnutrishno peremishchenykh osib na terytorii Makivskoi silskoi rady. (2022). [On approval of the Program to ensure the stay of internally displaced persons on the territory of Makiv village council]. [in Ukrainian]
7. Pro zatverdzhennia Prohramy vytrat na nadannia pilh z posluh zviazku okremym katehoriiam hromadian Makivskoi silskoi rady na 2023–2025 roky. (2022). [Approval of the Program of Expenditures for Provision of Telecommunication Services Benefits to Certain Categories of Citizens of Makiv Village Council for 2023–2025]. [in Ukrainian].
8. Pro Prohamu sotsialnoho zakhystu naselennia po Makivskii silskii radi na 2021–2025 roky. (2021). [On the Program of social protection of the population in Makiv village council for 2021–2025]. [in Ukrainian].
9. Shubna, O.V. (2020). Novitni metody udoskonalennia systemy nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [The latest methods of improving the system of social services in Ukraine]. [in Ukrainian].

УДК 373.66:316.43:008

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-4>**Голова Наталія Іванівна**

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки,

Хмельницький національний університет

nata_golova@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1097-8486

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК МОНІТОРИНГ ОЦІНКИ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Ефективність прогнозного дослідження оцінюється через здатність точно передбачити майбутні події, зміни чи тенденції на основі аналізу поточної інформації. Для досягнення високої ефективності важливими є кілька аспектів: якість даних: прогнозування базується на аналізі наявних даних, тому чим точніші і актуальніші дані, тим надійнішими будуть результати; методологія прогнозування: вибір правильних моделей і методів прогнозування (статистичних, математичних, машинного навчання) є критичним для досягнення високої ефективності. Наприклад, можна використовувати методи регресії, часових рядів тощо; оцінка точності прогнозу: для того щоб оцінити ефективність прогнозу, використовуються різноманітні метрики; аналіз невизначеності: прогнозування завжди містить елемент невизначеності, тому важливо враховувати ймовірності варіантів розвитку подій та їх ризики; тестування та валідація: прогнозні моделі повинні бути перевірені на тестових наборах даних або в реальних умовах для визначення їх ефективності в різних ситуаціях; оновлення та адаптація: у міру зміни умов середовища або нових даних прогнози повинні бути регулярно переглянуті і адаптовані до нових реалій. Ефективність прогнозного дослідження залежить від правильного підходу до цих аспектів і може значно варіюватися в залежності від сфери застосування (економіка, медицина, кліматологія тощо).

Відповідно до невирішених питань, означеної проблеми дослідження, **мета статті** полягає у аналізі соціального прогнозування як засобу моніторингу актуальних проблем суспільства в минулому на основі передбачення в майбутньому.

На основі мети дослідження, ми визначили **завдання статті**:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблем соціального прогнозування.
2. Охарактеризувати основні підходи та етапи прогнозного дослідження.
3. Обґрунтувати методи прогнозного дослідження та принципи їх реалізації.

Результати. Модель – аналог оригіналу. Вона повинна мати схожість з оригіналом, але не повторювати його, тому що при цьому саме моделювання втрачає сенс. Неприпустимим є і вільне моделювання; у цьому випадку воно не дає необхідного уявлення про оригінал моделі, а також не виконує своєї функції.

Переваги моделювання полягають у наступному. Моделювання дозволяє отримати опис об'єкта, що моделюється, зокрема ускладнення, поліпшує і уточнює його розуміння і представляє таку організацію інформації, яка забезпечує більш легке отримання необхідної інформації. За допомогою моделі можна відповідним чином поставити експериментальні дослідження, причому виявляється позитивний зворотний зв'язок між моделлю і експериментом, так як додаткові експерименти, що стали необхідними внаслідок більш чіткого розуміння сутності явища, призводять до уточнення моделі, поглибленню знань про це явище, до постановки нових експериментів.

У соціальній роботі моделювання використовується як одна з технологій соціальної роботи – моделювання суб'єктів соціальної роботи (систем, служб, проєктів, програм, процесів, моделі спеціаліста); моделювання шляхів, способів вирішення проблемних ситуацій; моделювання позитивної поведінки особистості в різних умовах соціального життя; напрямків сучасної соціальної роботи з різними цільовими групами та категоріями населення.

Ключові слова: соціальне прогнозування, експертні оцінки, принципи, дослідження, методи.

Holova Nataliya Ivanivna

PhD in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy

Khmelnytskyi National University

SOCIAL FORECASTING AS MONITORING ASSESSMENT OF CURRENT SOCIETY PROBLEMS

Introduction. The effectiveness of forecasting research is assessed through the ability to accurately predict future events, changes or trends based on the analysis of current information. Several aspects are important to achieve high efficiency: data quality: forecasting is based on the analysis of existing data, so the more accurate and up-to-date the data, the more reliable the results will be; forecasting methodology: choosing the right forecasting models and methods (statistical, mathematical, machine learning) is critical to achieving high efficiency. For example, regression, time series, etc. methods can be used; forecast accuracy assessment: in order to assess the effectiveness of the forecast, various metrics are used; uncertainty analysis: forecasting always contains an element of uncertainty, so it is important to consider the probabilities of event development options and their risks; testing and validation: forecasting models should be tested on test data sets or in real conditions to determine their effectiveness in different situations; updating and adaptation: as environmental conditions change or new data are added, forecasts should be regularly revised and adapted to new realities. The effectiveness of forecasting research depends on the correct approach to these aspects and can vary significantly depending on the field of application (economics, medicine, climatology, etc.).

In accordance with the unresolved issues, the defined research problem, the **purpose** of the article is to analyze social forecasting as a means of monitoring current problems of society in the past based on predictions in the future. Based on the purpose of the research, we will define the **objectives** of the article:

1. To analyze the scientific literature on the problems of social forecasting.
2. To characterize the main approaches and stages of forecasting research.
3. To substantiate the methods of forecasting research and the principles of their implementation.

Results. The model is an analogue of the original. It should be similar to the original, but not repeat it, because in this case the modeling itself loses its meaning. Free modeling is also unacceptable; in this case, it does not give the necessary idea of the original model, and also does not fulfill its function. The advantages of modeling are as follows. Modeling allows you to obtain a description of the object being modeled, in particular its complications, improves and clarifies its understanding and represents such an organization of information that ensures easier obtaining of the necessary information. With the help of the model, experimental research can be appropriately set up, and a positive feedback between the model and the experiment is revealed, since additional experiments that have become necessary as a result of a clearer understanding of the essence of the phenomenon lead to a refinement of the model, a deepening of knowledge about this phenomenon, and the setting up of new experiments. In social work, modeling is used as one of the technologies of social work – modeling of social work subjects (systems, services, projects, programs, processes, specialist models); modeling of ways and means of solving problem situations; modeling of positive behavior of an individual in different conditions of social life; directions of modern social work with different target groups and categories of the population.

Key words: *social forecasting, expert assessments, principles, research, methods.*

Вступ. Ефективне прогнозоване дослідження можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням актуальної інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується словами «буде», «станеться». Воно має розглядатися як умовна, інструментальна діяльність, що вкладається у формулу: «Може бути або станеться за певних умов».

Наявна в прогнозах картина майбутнього спонукає людину або активно прагнути до нього, або протидіяти такій проблемі майбутнього, або ж пасивно її очікувати. Тому будь-який прогноз містить як науково-пізнавальний зміст, так і має певне ідеологічне призначення. Проте в будь-якому випадку прагнення зазірнути у завтрашній день означає намагання подолати невизначеність майбутнього. І це спонукає науковців, політиків до створення різних програм розвитку суспільства, його модернізації.

Важливими аспектами соціального прогнозування є врахування культурних, політичних, соціальних, економічних і технологічних змін, оскільки ці фактори взаємодіють між собою і можуть мати значний вплив на майбутній розвиток суспільства. Також варто зазначити, що соціальне прогнозування має свою долю невизначеності, оскільки складні соціальні системи часто не піддаються точному передбаченню. Тим не менше, наявність прогнозів дає змогу краще підготуватися до різних сценаріїв і приймати більш обґрунтовані рішення [7, с. 45–46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального прогнозування займаються багато відомих науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних, і це питання охоплює широкий спектр дисциплін – від соціології до економіки та політології. Розглянемо основні дослідження актуальних проблем соціального прогнозування у вітчизняній науці. Ю. Бриндіков, один із провідних українських науковців, який досліджує соціальні процеси, тенденції розвитку суспільства та методи прогнозування в соціальній роботі. Його роботи зосереджені на аналізі соціальних змін та інтерпретації результатів соціологічних досліджень. Ю. Овод, вчена активно працює в галузі соціального прогнозування та аналізу соціальних структур. Її роботи стосуються застосування кількісних та якісних методів прогнозування в соціальній роботі. А. Шермет, працює в

галузі соціальної теорії та прогнозування, зокрема в контексті глобальних соціальних процесів та їхнього впливу на соціальну динаміку. О. Василенко, досліджує соціальні зміни та застосування соціального прогнозування в контексті державного управління та суспільних трансформацій в Україні. Н. Синюк, відома своїми дослідженнями у сфері соціального прогнозування. Вона активно застосовує методи сценарного аналізу та моделювання для прогнозування соціальних змін. А. Рідкодубська, одна з основоположниць теорії раціональних рішень, працювала над розумінням соціальних систем і методами їхнього прогнозування. Хоча її основна робота зосереджена на теорії управлінських рішень, її ідеї мають значний вплив на соціальне прогнозування. Ю. Попик, займався дослідженням соціальних змін і методами прогнозування в рамках глобальних соціальних та економічних процесів. Л. Якубова, розробила методи соціального прогнозування на основі даних великих соціальних систем та їхніх змін [2].

Відповідно до невирішених питань, означеної проблеми дослідження, **мета статті** полягає в аналізі соціального прогнозування як засобу моніторингу актуальних проблем суспільства в минулому на основі передбачення в майбутньому.

На основі мети дослідження, ми **визначили завдання статті**:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблем соціального прогнозування.
2. Охарактеризувати основні підходи та етапи прогнозного дослідження.
3. Обґрунтувати методи прогнозного дослідження та принципи їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне прогнозування – це процес передбачення майбутніх змін у суспільстві на основі аналізу поточних тенденцій, соціальних процесів і факторів, що їх спричиняють. В сучасній науці соціальне прогнозування є важливою галуззю, оскільки дозволяє державам, підприємствам та іншим організаціям планувати свою діяльність, орієнтуючись на ймовірні зміни у соціальному середовищі.

Науковці виділяють кілька підходів до соціального прогнозування:

1. Кількісні методи (математичне моделювання, статистичний аналіз): цей підхід базується на ана-

лізі числових даних та використанні математичних моделей для прогнозування майбутніх тенденцій. Наприклад, статистичні методи можуть застосовуватися для прогнозування змін в економічному розвитку, рівні безробіття, соціальних показниках здоров'я тощо.

2. Якісні методи (експертні оцінки, сценарії): цей підхід використовує думки експертів, опитування та інтерв'ю для прогнозування змін у суспільстві. Зазвичай він застосовується для складних ситуацій, де неможливо застосувати чисто числові методи, а фактори мають багато суб'єктивних та невизначених аспектів.

3. Сценарний аналіз: це метод, який допомагає побудувати кілька можливих варіантів майбутнього розвитку подій на основі різних умов і факторів, що можуть змінюватися. Сценарії часто використовуються для планування в умовах високої невизначеності.

4. Аналітика великих даних (Big Data): сьогодні соціальне прогнозування активно використовує аналіз великих обсягів даних, зокрема через соціальні мережі, сенсори, державні реєстри тощо. Це дозволяє створювати більш точні прогнози на основі реальних, актуальних даних [8, с. 89–90].

Також варто зазначити, що соціальне прогнозування має свою долю невизначеності, оскільки складні соціальні системи часто не піддаються точному передбаченню. Тим не менше, наявність прогнозів дає змогу краще підготуватися до різних сценаріїв і приймати більш обґрунтовані рішення.

Прогнозне дослідження – це науковий підхід, спрямований на передбачення майбутніх подій, процесів або тенденцій на основі аналізу поточних даних, трендів та факторів, що можуть вплинути на розвиток ситуації. Прогнозне дослідження охоплює широкий спектр методів і підходів і застосовується в різних сферах науки та практики, таких як соціальна робота, соціологія, економіка, політика, технології, екологія та багато інших.

Основні етапи прогнозного дослідження:

1. Визначення об'єкта прогнозування: це перший крок, на якому формується чітке розуміння того, що саме має бути прогнозовано (наприклад, соціальні зміни, економічний розвиток, демографічні процеси, політичні тренди).

2. Збір та аналіз даних: для прогнозування потрібна детальна інформація про поточний стан об'єкта прогнозування, його тенденції розвитку та фактори, що на нього впливають.

3. Вибір методів прогнозування: в залежності від об'єкта дослідження можуть застосовуватися різні методи, такі як (кількісні, якісні методи, сценарний аналіз).

4. Розробка прогнозів: згідно з вибраним методом, на основі аналізу даних, створюються прогнози. Це можуть бути короткострокові або довгострокові прогнози щодо розвитку певних явищ чи процесів.

5. Оцінка точності прогнозу та коригування: після отримання результатів прогнозування важливо оцінити їх точність, враховуючи всі можливі варі-

анти розвитку подій. В разі необхідності, прогнози можуть бути кориговані відповідно до нових даних або змін у зовнішніх умовах [4].

За тривалістю визначають такі типи прогнозів:

1. Короткострокові прогнози: Прогнози, які охоплюють період від кількох тижнів до кількох років.

2. Довготривалі прогнози (десятиліття або століття), і використовуються для планування глобальних змін, таких як зміни клімату, демографічні зміни, розвиток нових технологій.

Вирізняють такі методи прогнозного дослідження:

1. Математичні моделі: використовуються для передбачення поведінки складних систем (наприклад, економічних чи екологічних). Математичні моделі допомагають оцінити вплив різних факторів на розвиток ситуації.

2. Метод сценаріїв: це техніка, яка дозволяє розробити кілька можливих варіантів майбутнього на основі змінних умов. Це важливо, коли ситуація є дуже нестабільною або невизначеною.

3. Експертні оцінки: на основі думок та досвіду фахівців у відповідній галузі, які надають прогнозні оцінки з урахуванням свого досвіду та знань.

4. Метод «Дельфи»: це техніка колективного прогнозування, коли група експертів дає свої оцінки, які потім аналізуються, коригуються і знову перевіряються до досягнення консенсусу [3].

В Україні, як і в інших країнах, прогнозне дослідження активно застосовується в таких сферах, як економічне планування, екологічні дослідження, розвиток інфраструктури, а також для оцінки соціальних змін. Прогнозування в державному управлінні є важливим інструментом для розробки стратегії розвитку на національному та регіональному рівнях.

Загалом, прогнозне дослідження – це важливий інструмент для планування майбутнього та прийняття обґрунтованих рішень на основі аналізу можливих сценаріїв розвитку.

До числа основних умов надійності прогнозів слід віднести: а) глибину і об'єктивність аналізу; б) знання конкретних умов; в) оперативність і швидкість у проведенні та обробці матеріалів [9, с. 34–36].

Особливе значення має в прогнозуванні інформація, банк даних статистичного матеріалу. У теоретико-методологічному відношенні необхідно враховувати ряд найважливіших положень: а) сприйняття соціальних процесів як об'єктивної реальності; б) цілісний системний підхід до дослідження; в) історичний детермінізм, тобто визначення наслідкових зв'язків, між подіями у минулому та майбутньому.

Екстраполяція – один з найдавніших методів наукового пізнання. Вона існувала з часу зародження філософії, з моменту переходу міфологічної свідомості до абстрактно-теоретичного філософського мислення. Метод екстраполяції надає можливість при певних умовах переносити знання про одні предмети, явища, процеси та інші. Означений метод ґрунтується на незмінній чи хоча б на відносній стабільності наявних в сьогоденні тенденцій розвитку. За його допомогою можна вийти за межі безпосередніх даних сучасної науки, проте цей вихід сам

по собі дуже обмежений існуючим рівнем наукового знання [5, с. 56–57].

Метод прогнозної екстраполяції базується на припущенні про безперервність розвитку процесів реального соціального життя. Якщо для соціальної системи у минулому був характерний розвиток (зростання чи спад) із певною постійною швидкістю або прискоренням, то є підстави вважати, що швидкість чи прискорення залишаються незмінними і на певний проміжок часу в майбутньому. Екстраполяційні методи є одними з найпоширенішими і найбільш розробленими формалізованими методами прогнозування. Основний елемент прогнозної екстраполяції – тренд. Під трендом розуміється тривала («часова») тенденція зміни соціальних показників, основна складова прогнозованого часового ряду. Існують різні прийоми екстраполяції. Позитивна сторона методу прогнозної екстраполяції – зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього, формалізація цього зв'язку, кількісні оцінки [1, с. 34–35].

Нині ведеться активна розробка екстраполяційних методів передбачення як стаціонарних випадкових процесів, так і нестаціонарних. Проте слід враховувати, що статистична екстраполяція повинна спиратися на семантичний аналіз, за допомогою якого досліджуються основні тенденції розвитку і відкидаються випадкові, другорядні чинники, визначається шкала (спектр) можливостей і функція розподілу їх вірогідності [6, с. 10–12].

Методи колективної експертної оцінки за ознакою способу отримання інформації від експертів умовно можна розподілити на дві великі групи: методи групової експертизи і методи анкетування.

Найбільш часто використовуються такі методи групової експертизи: експертних комісій, колективної генерації ідей (метод «мозкової атаки»), оперативних ігор.

Отже, експертні оцінки – це оцінки, які надаються спеціалістами в певній сфері на основі їхніх знань, досвіду та аналізу доступної інформації. Такі оцінки зазвичай використовуються для визначення вартості, якості або ризиків певного об'єкта, процесу чи явища. Це можуть бути оцінки в таких сферах, як фінанси, нерухомість, бізнес, екологія, право тощо [10, с. 8–10].

Висновки і пропозиції. Отже, соціальне прогнозування в соціальній роботі має важливе значення, оскільки воно дозволяє фахівцям передбачити можливі соціальні зміни та розробити стратегії для вирішення існуючих проблем. Це процес, який допомагає оцінити й аналізувати тенденції розвитку соціальних процесів, що можуть вплинути на окремих осіб чи групи населення. Подальших розвідок проблем соціального прогнозування в соціальній роботі, потребує вирішення таких питань, як попередження соціальних проблем через методи соціального прогнозування, тому що прогнозування дозволяє передбачити можливі труднощі або проблеми в соціальному середовищі та вчасно вжити заходів для їх подолання. Це важливо для забезпечення підтримки вразливих груп населення, таких як діти, люди похилого віку чи особи з інвалідністю. Таким чином, соціальне прогнозування є важливим інструментом для планування і здійснення соціальних програм, що орієнтовані на реальні потреби населення і сприяють ефективному вирішенню соціальних проблем.

Список літератури:

1. Грабовський Б. Економічне прогнозування і планування: Навчальний посібник. Київ, 2023. 188 с. С. 34–35.
2. Економічна бібліотека. URL: <http://www.study.lviv.ua/3111/3146.html>
3. Осовська Г. Основи менеджменту: Навч. посібник, для студентів вищих навчальних закладів. 2023. URL: <http://library.if.ua/book/3/404.html>
4. Український центр політичного менеджменту URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219>.
5. Хелмер О. Аналіз майбутнього. Київ, 2023. 340с. С. 56–57.
6. Хруленко Н. Філософсько-методологічні проблеми прогнозування: навчальний посібник. Львів, 2020. 200 с. С. 10–12.
7. Шудра Е. Соціальне прогнозування та експертиза: монографія. Київ : Основа, 2022. 250 с. С. 45–46.
8. Яковлев А. Соціологія економічного прогнозування. Одеса: Основа, 2022. 300 с. С. 89–90.
9. Яковенко М. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ : Палігас. 2023. 430с. С. 34–36.
10. Якубовський С. Соціальне прогнозування у сфері зайнятості : монографія Львів, 2020. 190 с. С. 8–10.

References:

1. Hrabovskyy B. Ye. Ekonomichne prohnozuvannya i planuvannya. [Economic forecasting and planning]. 34–35 [in Ukrainian].
2. Ekonomichna biblioteka. Retrieved from: <http://www.study.lviv.ua/3111/3146.html> [in Ukrainian].
3. Osovska H.V. (2023). Osnovy menedzhmentu: Navch. posibnyk, dlya studentiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv [Basics of management: Education. manual, for students of higher educational institutions]. Retrieved from: <http://library.if.ua/book/3/404.html> [in Ukrainian].
4. Ukrayinsky tsentr politychnoho menedzhmentu [Ukrainian Center of Political Management]. Retrieved from: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219> [in Ukrainian].
5. Khelmer, O. (2023). Analiz maybutnoho [Analysis of the future]. Kyiv, 340 s. S. 56–57 [in Ukrainian].
6. Khrulenko, N. (2020). Filosofsko-metolohichni problemy prohnozuvannya: navchalnyy posibnyk [Philosophical and methodological problems of forecasting: a study guide]. Lviv, 200 s. S. 10–12 [in Ukrainian].

7. Shudra, E. (2022). Sotsialne prohnozuvannya ta ekspertyza: monohrafiya. [Social forecasting and expertise: monograph]. Kyiv: Osnova, 250 s. S. 45–46 [in Ukrainian].
8. Yakovlev, A. (2022). Sotsiologiya ekonomichnoho prohnozuvannya. Odesa: Osnova, 300 s. S. 89–90 [in Ukrainian].
9. Yakovenko, M. (2023). Sotsialna robota: navchalnyy posibnyk [Sociology of economic forecasting]. Kyiv: Palihas. 430 s. S. 34–36 [in Ukrainian].
10. Yakubovskyy, S. (2020). Sotsialne prohnozuvannya u sferi zaynyatosti: monohrafiya [Social forecasting in the field of employment: monograph]. Lviv, 190 s. S. 8–10 [in Ukrainian].

УДК 331.45

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-5>

Гуменюк Ірина Леонтіївна

кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри фінансів,
обліку та оподаткування імені С. Юрія,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
vons-irina@ukr.net
ORCID:0000-0002-3984-1419

Марунчак Оксана Василівна

викладач вищої категорії,
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
marunchak1972@gmail.com

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Вступ. Охорона праці та безпека життєдіяльності в умовах інклюзії є надзвичайно актуальним напрямом сучасної соціальної політики та трудової діяльності, оскільки забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, включаючи людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, є одним із ключових завдань сталого розвитку суспільства.

Мета статті - дослідження сучасних підходів та практик забезпечення безпечних умов праці для осіб з особливими потребами, аналіз існуючих нормативно-правових актів та рекомендацій, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення системи охорони праці в інклюзивному середовищі.

Наукова новизна. В умовах сьогодення забезпечення доступного середовища у соціумі, рівних прав й можливостей для всіх членів суспільства, а також осіб з особливими потребами, осіб з числа маломобільних груп населення, є одним із ключових завдань сталого розвитку суспільства. У зв'язку з цим дослідження питань охорони праці в контексті інклюзивного середовища набуває особливого значення як у законодавчій, так і в практичній площині.

Висновки. Інклюзивне середовище передбачає створення умов, які б відповідали фізичним, психологічним та соціальним потребам усіх працівників незалежно від їхніх фізичних можливостей. Це вимагає адаптації робочих місць, навчальних закладів, громадських просторів та транспортної інфраструктури відповідно до стандартів безбар'єрного доступу та принципів універсального дизайну. Особливу увагу приділено питанням адаптації трудового процесу, що включає модернізацію робочих місць, використання допоміжних технологій та навчання персоналу щодо принципів інклюзії.

Європейський досвід охорони праці в умовах інклюзії ґрунтується на низці нормативно-правових актів, які регламентують права осіб з інвалідністю та інших уразливих груп на безпечні умови праці. Такі документи, як Директива Ради ЄС 2000/78/ЄС про встановлення загальної основи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності, Європейська стратегія щодо інвалідності 2021–2030, Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, є базовими для формування інклюзивного ринку праці. Держави-члени ЄС розробляють та впроваджують програми підтримки роботодавців, які наймають людей з інвалідністю, фінансують адаптацію робочих місць та створюють стимули для забезпечення рівних можливостей у трудовій діяльності.

Крім того, у країнах ЄС активно впроваджується концепція «розумної інклюзії», яка передбачає використання сучасних цифрових технологій, таких як автоматизовані системи підтримки працівників, адаптивне програмне забезпечення та сенсорні технології для покращення умов праці осіб з обмеженими можливостями. Такі ініціативи сприяють не лише фізичному комфорту працівників, але й підвищенню їхньої продуктивності та соціальної інтеграції.

Ключові слова: охорона праці, безпека життєдіяльності, інклюзія, безбар'єрний доступ, цифрові технології, інклюзивне середовище, адаптація робочих місць, соціальна інтеграція, розумна інклюзія, універсальний дизайн.

Humenyuk Iryna Leontiivna

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance,
Accounting, and Taxation named after S. Yuri,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”,
vons-irina@ukr.net

Marunchak Oksana Vasylivna

Lecturer of the Highest Category,
Separate Structural Subdivision
Kamianets-Podilskyi Professional College,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”,
marunchak1972@gmail.com

OCCUPATIONAL SAFETY AND LIFE SECURITY IN THE CONTEXT OF INCLUSION

Introduction. Occupational safety and life security in the context of inclusion is an extremely relevant area of modern social policy and labor activity, as ensuring equal rights and opportunities for all citizens, including people with disabilities and other low-mobility groups, is one of the key tasks of sustainable societal development. In this regard, research on occupational safety within an inclusive environment becomes particularly significant both in the legislative and practical spheres.

The **purpose** of the article is to study modern approaches and practices for ensuring safe working conditions for people with special needs, analyze existing regulatory legal acts and recommendations, and develop proposals for improving the occupational safety and health system in an inclusive environment.

Scientific novelty. In the conditions of nowadays conditions of the provision of the accessible environment in the society, equal rights and opportunities for the every member of the society, and also people from the amount of people with special needs, people from the amount of people from the low-mobility groups of population, is one of the key tasks of sustainable societal development. In this regard, research on occupational safety within an inclusive environment becomes particularly significant both in the legislative and practical spheres.

An inclusive environment involves the creation of conditions that meet the physical, psychological, and social needs of all employees, regardless of their physical capabilities. This requires the adaptation of workplaces, educational institutions, public spaces, and transport infrastructure in accordance with barrier-free access standards and universal design principles.

Results. Special attention is given to the adaptation of the labor process, which includes the modernization of workplaces, the use of assistive technologies, and staff training on the principles of inclusion.

The European experience in occupational safety in the context of inclusion is based on a series of regulatory legal acts that govern the rights of people with disabilities and other vulnerable groups to safe working conditions. Documents such as Council Directive 2000/78/EC on establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, the European Disability Strategy 2021–2030, and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities serve as the foundation for the formation of an inclusive labor market. EU member states develop and implement support programs for employers who hire people with disabilities, fund workplace adaptations, and create incentives to ensure equal opportunities in employment.

Furthermore, the concept of “smart inclusion” is actively being implemented in EU countries, which involves the use of modern digital technologies, such as automated employee support systems, adaptive software, and sensor technologies to improve working conditions for people with disabilities. These initiatives contribute not only to the physical comfort of employees but also to increased productivity and social integration.

Key words: *occupational safety, life security, inclusion, barrier-free access, digital technologies, inclusive environment, workplace adaptation, social integration, smart inclusion, universal design.*

Постановка проблеми. Охорона праці та безпека життєдіяльності в умовах інклюзії є однією з ключових соціально-економічних і правових проблем сучасного суспільства. З одного боку, інклюзивний підхід передбачає рівний доступ усіх громадян до освіти, професійної діяльності, соціальних послуг та безпечного середовища, з іншого – практика впровадження інклюзивних стандартів стикається з численними викликами. Одним із таких викликів є необхідність адаптації робочих місць, навчальних закладів, громадських просторів та інших сфер суспільного життя до потреб осіб з інвалідністю, маломобільних груп та інших уразливих категорій населення.

Незважаючи на наявність нормативно-правових документів, які регламентують питання охорони праці та безпеки життєдіяльності осіб з інвалідністю, на практиці часто спостерігаються проблеми з їх реалізацією. Серед основних проблем можна виокремити недостатнє фінансування адаптаційних заходів, низьку обізнаність роботодавців щодо переваг інклюзивного середовища, відсутність належної інфраструктури та технологічних рішень, що сприяють безпечній роботі та соціальній інтеграції людей з особливими потребами.

У науковому аспекті проблема охорони праці та безпеки життєдіяльності в умовах інклюзії стоїть перед дослідженнями у галузях права, соціальної політики, економіки, ергономіки, медицини та інженерії. Дослідження в цій сфері мають на меті розробку нових підходів до формування безпечного та доступного робочого середовища, аналіз європейського досвіду впровадження інклюзивних практик, а також оцінку ефективності державних та корпоративних програм з охорони праці для маломобільних груп.

У практичній площині вирішення цієї проблеми пов'язане із впровадженням технологій адаптації робочих місць, забезпеченням безбар'єрного доступу, використанням допоміжних пристроїв і технологій, навчанням персоналу щодо роботи в інклюзивному середовищі та створенням механізмів моніторингу дотримання безпеки праці в умовах інклюзії. Крім того, важливо розробити та імплементувати спеціальні програми професійної реабілітації та інтеграції осіб з інвалідністю у виробничі процеси, що сприятиме підвищенню їхнього рівня зайнятості та соціального захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності в умовах інклюзії зосереджені на адаптації робочих місць та освітніх середовищ до потреб осіб з особливими освітніми потребами. Зокрема, у статті «Підготовка майбутніх вчителів у процесі вивчення курсу ‘Охорона праці та безпека життєдіяльності’ до забезпечення безпеки в умовах інклюзивної освіти» розглядаються причини виникнення небезпечних ситуацій у закладах освіти з інклюзивним середовищем та підкреслюється важливість підготовки педагогів до роботи в таких умовах [3].

Європейський досвід свідчить про необхідність позитивного стимулювання та мотивації роботодавців у створенні безпечних та інклюзивних робочих місць. Зокрема, в країнах ЄС усі підприємства можуть отримати державну допомогу на створення робочих місць для осіб з інвалідністю, що сприяє налагодженню партнерства між бізнесом, владою та громадськими організаціями [8].

Незважаючи на наявність цих досліджень, залишаються невирішеними питання щодо впровадження сучасних технологій та інновацій для підвищення безпеки праці в умовах інклюзії. Зокрема, потребують подальшого вивчення методи використання цифрових інструментів для адаптації робочих місць, а також розробка стандартів та рекомендацій щодо універсального дизайну в різних галузях промисловості та освіти.

Таким чином, дослідження присвячене дослідженню впровадження інноваційних технологій та розробці практичних рекомендацій для створення безпечного та інклюзивного середовища на робочих місцях та в освітніх установах.

Мета статті: дослідження сучасних підходів та практик забезпечення безпечних умов праці для осіб з особливими потребами, аналіз існуючих нормативно-правових актів та рекомендацій, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення системи охорони праці в інклюзивному середовищі. Особлива увага приділяється вивченню європейського досвіду у цій сфері та можливостям його адаптації до українських реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві забезпечення безпечних умов праці для всіх категорій працівників, включаючи осіб з інвалідністю, є не лише етичним обов’язком, але й важливим фактором соціально-економічного розвитку. Інклюзивний підхід до організації робочого середовища сприяє підвищенню продуктивності, зниженню рівня травматизму та створенню гармонійного колективу.

Європейський Союз приділяє значну увагу питанням зайнятості осіб з інвалідністю. Згідно з даними Єврокомісії, рівень зайнятості таких осіб у країнах ЄС становить близько 50%, що свідчить про необхідність подальших зусиль для забезпечення їх повноцінної інтеграції на ринку праці. Директива ЄС про рівність у сфері зайнятості забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності та вимагає від

роботодавців забезпечення розумного пристосування робочих місць для працівників з особливими потребами [11; 5].

В Україні питання охорони праці та безпеки життєдіяльності в умовах інклюзії також набувають актуальності. Зокрема, у сфері професійно-технічної освіти розробляються посібники для педагогічних працівників, які здійснюють інклюзивне навчання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Такі матеріали сприяють розвитку безпечного та інклюзивного освітнього середовища, що є важливим кроком до формування інклюзивного суспільства.

Інклюзивне середовище передбачає створення безпечних та комфортних умов для всіх учасників освітнього та трудового процесу, незалежно від їхніх фізичних можливостей, стану здоров’я чи особливих освітніх потреб. У контексті охорони праці та безпеки життєдіяльності в умовах інклюзії важливо враховувати не лише загальні норми безпеки, а й специфічні потреби осіб з інвалідністю чи особливими потребами.

Безпека життєдіяльності в умовах інклюзії – це комплексний підхід, що поєднує правові, технічні, організаційні та соціальні заходи. Вона вимагає врахування потреб усіх людей, незалежно від їхніх фізичних можливостей чи стану здоров’я. Створення безпечного середовища сприяє не лише фізичній безпеці, а й психологічному комфорту та ефективній інтеграції осіб з особливими потребами у суспільство.

Інклюзивне середовище передбачає створення умов, які відповідають фізичним, психологічним та соціальним потребам усіх працівників, незалежно від їхніх фізичних можливостей. Це вимагає адаптації робочих місць, навчальних закладів, громадських просторів та транспортної інфраструктури відповідно до стандартів безбар’єрного доступу та принципів універсального дизайну.

У європейських країнах активно впроваджуються заходи для забезпечення інклюзивності. Наприклад, у Литві діють державні програми, спрямовані на захист прав людей з інвалідністю та їх соціальну інтеграцію, включаючи працевлаштування. Закон «Про зайнятість» зобов’язує компанії з понад 20 працівниками забезпечувати робочі місця для людей з інвалідністю, що становить не менше 1,8% від загальної кількості працівників. Крім того, уряд Литви ухвалив «Національну програму соціальної інтеграції та розвитку людей з інвалідністю», яка передбачає заходи щодо працевлаштування, підвищення рівня освіти та професійної підготовки, а також забезпечення доступу до інформації про ринок праці та вакансії [8].

У Польщі роботодавці зобов’язані сплачувати спеціальний внесок до Фонду реабілітації інвалідів, якщо не виконують квоту з працевлаштування людей з інвалідністю. Ці кошти використовуються для створення та обладнання робочих місць для таких осіб. Держава також надає роботодавцям різні пільги, включаючи податкові, та дотації на виробництво

Таблиця 1

Таблиця безпеки в умовах інклюзії

№ з/п	Категорія	Ключові заходи	Приклад застосування
1.	Правові основи	Закони, нормативи та будівельні норми щодо доступності (Закон України «Про охорону праці», Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ДБН щодо доступності)	Обов'язкове врахування ДБН при будівництві нових будівель; адаптація навчальних закладів для людей з інвалідністю
2.	Фізична безпека	Облаштування пандусів, ліфтів, тактильних знаків, доступних санітарних приміщень, адаптація робочих місць	Розширення дверних прорізів, встановлення спеціальних меблів, облаштування аудиторій та офісів згідно з ергономічними вимогами
3.	Психологічний комфорт	Навчання персоналу принципам інклюзивної взаємодії, використання підтримуючих технологій, створення безконфліктного середовища	Проведення тренінгів для працівників, створення кімнат психологічного розвантаження, залучення асистентів
4.	Безпека в надзвичайних ситуаціях	Розробка спеціальних маршрутів евакуації для маломобільних осіб, використання звукових, світлових та тактильних сигналів для оповіщення	Встановлення кнопок виклику допомоги, обладнання зон очікування у безпечних місцях, регулярні тренувальні евакуації
5.	Технологічні рішення	Використання розумних сенсорів, мобільних додатків для оповіщення про небезпеку, автоматизованих систем виклику допомоги	Впровадження системи GPS-трекінгу для людей з когнітивними порушеннями, автоматизовані голосові асистенти

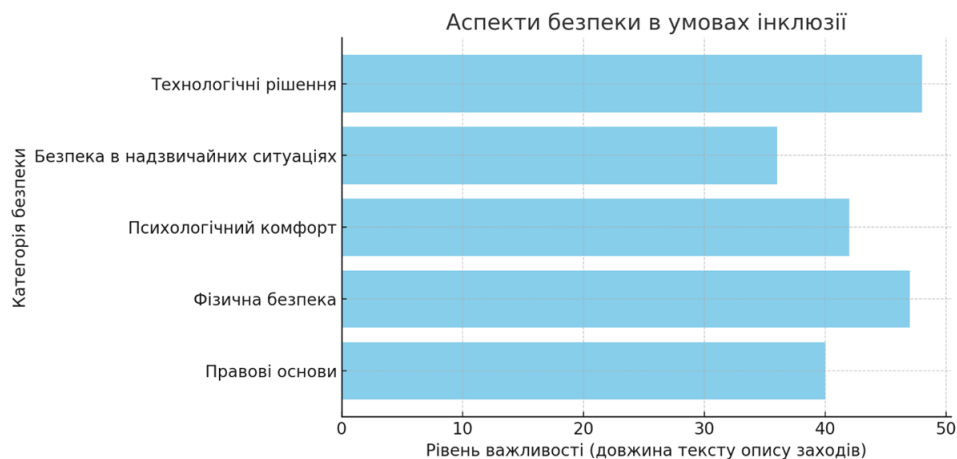

Рис. 1. Безпека життєдіяльності в умовах інклюзії

товарів чи надання послуг. Закон передбачає підтримку в адаптації робочих місць та придбанні необхідного обладнання для людей з інвалідністю [10].

Особливу увагу приділено питанням адаптації трудового процесу, що включає модернізацію робочих місць, використання допоміжних технологій та навчання персоналу щодо принципів інклюзії. У Німеччині, наприклад, особи зі ступенем інвалідності від 30% до 50%, які мають труднощі з отриманням або збереженням робочого місця, можуть звернутися до біржі праці з проханням прирівняти їх у правах до осіб з важкою формою інвалідності, що надає додаткові гарантії та підтримку при працевлаштуванні [7].

Важливим аспектом є створення інклюзивного навчального середовища. У Франції та Німеччині активно впроваджуються підходи, спрямовані на забезпечення рівноправних можливостей для освіти дітей з особливими освітніми потребами. Це вклю-

чає розробку індивідуальних навчальних планів, використання спеціальних методик та адаптацію навчальних матеріалів [2].

У країнах Європейського Союзу активно впроваджується концепція «розумної інклюзії», яка передбачає використання сучасних цифрових технологій для покращення умов праці осіб з обмеженими можливостями. Це включає автоматизовані системи підтримки працівників, адаптивне програмне забезпечення та сенсорні технології, що сприяють не лише фізичному комфорту працівників, але й підвищенню їхньої продуктивності та соціальної інтеграції.

Європейські дослідники активно вивчають вплив цифрових технологій на інклюзивність робочого середовища. Зокрема, у монографії «Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація» авторка Ганна Давиденко аналізує теоретико-методичні засади організації цифрової інклюзії та розглядає державну політику щодо забезпечення доступ-

ності інформації в електронно-цифровій формі для осіб з обмеженими можливостями [1].

Дослідження, опубліковане на платформі ResearchGate, розкриває напрями оптимізації європейських практик використання цифрових технологій для протидії дискримінації у сфері працевлаштування. Автори підкреслюють, що впровадження цифрових рішень сприяє створенню більш інклюзивного та справедливого ринку праці [9].

Крім того, у статті «Сучасні тенденції цифрових трансформацій в умовах інклюзивного розвитку» розглядається, як цифрові трансформації стають основним фактором інклюзивного розвитку, оскільки зростання доступності технологій сприяє залученню осіб з обмеженими можливостями до різних сфер діяльності, включаючи ринок праці [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження проблем охорони праці та безпеки життєдіяльності в умовах інклюзії підтвердило необхідність інтеграції інклюзивних підходів у сферу зайнятості, освіти та соціального захисту. Аналіз європейського досвіду свідчить, що адаптація робочих місць, використання сучасних технологій та відповідна правова підтримка сприяють створенню комфортного та безпечного середовища для працівників з обмеженими можливостями. Важливою складовою цього процесу є концепція «розумної інклюзії», яка базується на впровадженні цифрових рішень для забезпечення доступності трудової діяльності. Водночас, залишається низка викликів, пов'язаних із недостатнім фінансуванням адаптаційних заходів, низьким рівнем обізнаності роботодав-

ців щодо переваг інклюзивного середовища та необхідністю вдосконалення нормативно-правової бази. Для ефективного впровадження політики інклюзії необхідна міждисциплінарна співпраця між державними установами, науковими інституціями, бізнесом та громадськими організаціями. Особливу роль відіграє розвиток цифрових технологій, які сприяють автоматизації робочих процесів, підвищенню рівня безпеки та соціальної інтеграції осіб з обмеженими можливостями.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на розробці нових підходів до цифрової інклюзії в сфері охорони праці, а також на оцінці ефективності державних програм підтримки роботодавців у створенні безбар'єрного робочого середовища. Актуальним є аналіз соціально-економічного впливу адаптації трудових місць для осіб з інвалідністю та розробка рекомендацій щодо впровадження інноваційних технологій у систему охорони праці. Важливим напрямом є вивчення можливостей використання доповненої та віртуальної реальності для навчання працівників інклюзивних підприємств, а також впровадження сенсорних технологій та штучного інтелекту для підвищення рівня безпеки на робочому місці. Особливої уваги потребує аналіз рівня обізнаності роботодавців щодо переваг інклюзивного середовища та розробка інформаційних кампаній, спрямованих на популяризацію відповідних ініціатив. Крім того, необхідним є подальше дослідження європейського досвіду правового регулювання інклюзії у сфері праці та оцінка його адаптації до українського законодавства.

Список літератури:

1. Support the Guardian. US equality chief fired by Trump condemns 'demonization of the term DEI'. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2025/feb/08/jocelyn-samuels-eeoc-dei-trump>
2. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 240 с.
3. Єцкало І. Інклюзивна освіта за кордоном. URL: <http://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/inkluzivna-osvita-za-kordonom>
4. Зубченко С. О., Каплан Ю. Б., Тищенко Ю. А. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020. 24 с.
5. Кравченко Л.В., Сусло Л.В. Підготовка майбутніх вчителів у процесі вивчення курсу «Охорона праці та безпека життєдіяльності» до забезпечення безпеки в умовах інклюзивної освіти. ScientificWorldJournal Issue No 13 Part 3 May 2022. P. 14–19.
6. Міністерство соціальної політики України. Вивчення міжнародного досвіду. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/vivchennya-mizhnarodnogo-dosvidu.html>
7. Паккі А.Г. Сучасні тенденції цифрових трансформацій в умовах інклюзивного розвитку. URL: <http://ujae.org.ua/suchasni-tendentsiyi-tsyfrovyyh-transformatsij-v-umovah-inkluzyvno-rozvytku>
8. Права і пільги для людей з інвалідністю в Німеччині. URL: <http://www.enableme.com.ua/ua/article/prava-i-pil-gi-dla-ludej-z-invalidnistu-v-nimeccini-9219>
9. Працевлаштування людей з інвалідністю в Литві. URL: <http://www.enableme.com.ua/ua/article/pracevlstavanna-ludej-z-invalidnistu-v-litvi-9712>
10. Череп А., Воронкова В., Череп О., Калюжна Ю., Андрюкайтене Р. Роль цифрових технологій у сфері зайнятості як чинник ефективної антидискримінаційної політики в Європі. URL: <https://www.researchgate.net/publication/381785665>
11. Щербатюк М. Забезпечення права на працю осіб з інвалідністю. URL: <http://rm.coe.int/white-book-pwd/1680a2ffa9>

References:

1. Davydenko, G. (2023). Cyfrova inkluzija ta dostupnist': social'na didzhytalizacija: monografija. [Digital Inclusion and Accessibility: Social Digitalization: Monograph]. *Vinnycja: TVORY*. 240 s. [In Ukrainian].
2. Jeckalo, I. Inkluzivna osvita za kordonom. [Inclusive Education Abroad]. Retrieved from: <http://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/inkluzivna-osvita-za-kordonom> [In Ukrainian].

3. Kravchenko, L.V., & Suslo, L.V. (2022). Pidgotovka majbutnih vchyteliv u procesi vyvchennja kursu "Ohorona praci ta bezpeka zhyttjedijal'nosti" do zabezpechennja bezpeky v umovah inkljuzyvnoi' osvity. [Training of Future Teachers in the Course "Occupational Safety and Life Safety" for Ensuring Safety in Inclusive Education]. *Scientific World Journal Issues*. No13 Part 3 May. R. 14–19. [In Ukrainian].
4. Zubchenko, S. O., Kaplan, Ju. B., & Tyshhenko, Ju. A. (2020). Stvorennja bezbar'jernogo seredovyshha ta social'na inkluzija: svitovyj dosvid dlja Ukrai'ny : analit. dop. [Creating a Barrier-Free Environment and Social Inclusion: Global Experience for Ukraine: Analytical Report]. Kyi'v : NISD. 24 s. [In Ukrainian].
5. Ministerstvo social'noi' polityky Ukrai'ny. Vyvchennja mizhnarodnogo dosvidu. [Ministry of Social Policy of Ukraine. Study of International Experience]. (n.d.). [www.msp.gov.ua](https://www.msp.gov.ua/content/vivchennya-mizhnarodnogo-dosvidu.html) Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/content/vivchennya-mizhnarodnogo-dosvidu.html> [In Ukrainian].
6. Pakki, A.G. Suchasni tendencii' cyfrovih transformacij v umovah inkljuzyvnogo rozvytku. [Modern Trends in Digital Transformations in the Context of Inclusive Development]. Retrieved from: <http://ujae.org.ua/suchasni-tendentsiyi-tsyfrovih-transformatsij-v-umovah-inkljuzyvnogo-rozvytku> [In Ukrainian].
7. Prava i pil'gy dlja ljudej z invalidnistju v Nimechchyni. [Rights and Benefits for People with Disabilities in Germany]. (n.d.). www.enableme.com.ua Retrieved from: <http://www.enableme.com.ua/ua/article/prava-i-pil-gi-dla-ludej-z-invalidnistu-v-nimeccini-9219> [In Ukrainian].
8. Pracevlashtuvannja ljudej z invalidnistju v Litvi. [Employment of People with Disabilities in Lithuania]. (n.d.). www.enableme.com.ua Retrieved from: <http://www.enableme.com.ua/ua/article/pracevlastuvanna-ludej-z-invalidnistu-v-litvi-9712> [In Ukrainian].
9. Cherep, A., Voronkova, V., Cherep, O., Kaljuzhna, Ju., & Andriukajtene, R. Rol' cyfrovih tehnologij u sferi zajnatosti jak chynnyk efektyvnoi' antydyskryminacijnoi' polityky v Jevropi. [The Role of Digital Technologies in Employment as a Factor of Effective Anti-Discrimination Policy in Europe]. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/381785665> [In Ukrainian].
10. Shherbatjuk, M. Zabezpechennja prava na pracju osib z invalidnistju. Retrieved from: <http://rm.coe.int/white-book-pwd/1680a2ffa9> [In Ukrainian].
11. Support the Guardian. US equality chief fired by Trump condemns 'demonization of the term DEI'. [Ensuring the Right to Work for People with Disabilities]. (n.d.) www.theguardian.com Retrieved from: <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2025/feb/08/jocelyn-samuels-eeoc-dei-trump> [In English].

УДК 364-78:316.647.8

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-6>

Єнгаличева Ірина Віталіївна

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри освітнього і соціокультурного

менеджменту та соціальної роботи

Черкаський національний університету імені Богдана Хмельницького

ira2100@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6824-9548

ТЕОРІЯ РОЛЕЙ І СТИГМАТИЗАЦІЇ У ПРОЦЕСІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Вступ. У статті здійснено спробу дослідити значення теорії соціальної ролі та соціальної стигматизації в консультуванні. Для цього сформульовано **мету** дослідження, що полягає у аналізі взаємозв'язку теорії соціальної ролі та феномена соціальної стигматизації в процесі надання соціальної послуги консультування. Для дослідження заявленої мети вирішено ряд **завдань**: здійснено огляд основних понять; обґрунтовано взаємозв'язок теорії ролі і стигматизації у консультуванні; визначено роль консультанта у подоланні стигматизації під час надання соціальної послуги консультування.

Результати. На основі аналізу наукових досліджень уточнено зміст ключових понять. Соціальну роль розглядаємо як сукупність моделей поведінки особистості, зумовлених соціальними очікуваннями, статусом індивіда та характером взаємодії із суспільством. З'ясовано, що теорія соціальних ролей пояснює, як індивіди приймають та виконують певні очікувані поведінкові моделі в процесі взаємодії. Консультант і клієнт виступають як суб'єкти зі специфічними ролями, що впливають на ефективність допомоги та взаєморозуміння.

Водночас теорія стигматизації досліджує, як суспільні ярлики та стереотипи щодо певних груп можуть впливати на процес консультування. Наявність стигми може призводити до зниження рівня довіри клієнта, уникнення допомоги або навіть самоізоляції. Соціальну стигматизацію потрактовано як процес «навішування» суспільством ярликів (як правило негативних) на окремих людей або групу людей, що може призвести до їх дискримінації, соціального відчуження та обмеження можливостей.

В статті акцент зроблено на те, знання теорії ролей та стигматизації необхідні для надавачів соціальної послуги консультування, що дозволить їм краще розуміти поведінку клієнтів, застосовувати ефективні підходи до консультування, мінімізувати упереджене ставлення та сприяти ефективній соціальній інтеграції осіб, які стикаються зі стигматизацією.

Ключові слова: стигматизація, соціальні ролі, соціальна послуга, консультування, клієнт, консультант.

Yengalycheva Iryna Vitaliivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Educational and Sociocultural Management and Social Work

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

THEORY OF ROLES AND STIGMATIZATION IN THE PROCESS OF PROVIDING SOCIAL COUNSELING SERVICES

Introduction. The article attempts to explore the significance of social role theory and social stigmatization in counseling. For this purpose, the goal of the study is formulated, which consists in analyzing the relationship between the theory of social role and the phenomenon of social stigmatization in the process of providing social counseling services. To study the stated goal, a number of tasks were solved: a review of the main concepts was carried out; the relationship between the theory of role and stigmatization in counseling was substantiated; the role of the counselor in overcoming stigmatization during the provision of social counseling services was determined.

Results. Based on the analysis of scientific research, the content of key concepts has been clarified. We consider a social role as a set of individual behavior models determined by social expectations, the status of the individual and the nature of interaction with society. It has been found that the theory of social roles explains how individuals accept and perform certain expected behavioral models in the process of interaction. The consultant and the client act as subjects with specific roles that affect the effectiveness of assistance and mutual understanding.

At the same time, the theory of stigmatization explores how social labels and stereotypes regarding certain groups can affect the counseling process. The presence of stigma can lead to a decrease in the client's level of trust, avoidance of assistance or even self-isolation. Social stigmatization is interpreted as the process of "hanging" labels (usually negative) on individuals or groups of people by society, which can lead to their discrimination, social exclusion and limitation of opportunities.

The article emphasizes that knowledge of role theory and stigma is necessary for social counseling service providers, which will allow them to better understand client behavior, apply effective counseling approaches, minimize prejudice, and promote effective social integration of individuals facing stigma.

Key words: stigmatization, social roles, social service, counseling, client, counselor.

Вступ. Проблема рольової поведінки та кількість отримувачів соціальних послуг, соціальної стигматизації була і залишається які стикаються зі стигматизацією через різні однією із ключових в отриманні якісної допомоги чинники (психічні розлади, соціальний статус, та підтримки. Це пояснюється тим, що значна захворювання, сексуальну орієнтацію та ін.),

нерідко уникають консультування через страх осуду або неприйняття суспільством.

Натомість теорія соціальних ролей пояснює як рольові очікування впливають на взаємодію між надавачами і отримувачами послуг, а також які труднощі можуть виникати внаслідок цієї невідповідності. Окрім того, клієнти, які стикаються з внутрішньою або суспільною стигматизацією, можуть відчувати труднощі у сприйнятті консультанта як особи, яка підтримує. Або ж консультант може мати упереджене ставлення до клієнта, що також негативно впливає на ефективність його роботи.

Вище викладені твердження підтверджують важливість рольових очікувань та стигматизації у взаємодії між надавачами та отримувачами послуги консультування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на вивчення окремих аспектів соціальної стигматизації та теорії ролей у соціальній сфері. Зокрема, у працях В. Вінкова, В. Володько, І. Гусєв, О. Сагалакова, М. Чутори та ін. представлені теоретичні аспекти соціальних ролей та стигматизації.

Дослідження теорії ролей і стигматизації у роботі з різними категоріями населення досліджували: В. Байдала, К. Калініна, І. Трубавіна (з військово-службовцями); Н. Анастасова, О. Бєлих, Н. Доній, О. Донченко, Г. Сизко (з особами з девіантною поведінкою); І. Астремська, В. Войтенко, К. Гавриловська, О. Столярчук, О. Малина (з особами з психічними відхиленнями). У роботах З. Мірошник, О. Михайленко, В. Доценко, Г. Кравченкової та ін. теорія рольової поведінки розглядається як необхідна складова фахівців (психологів, соціальних працівників, менеджерів, працівників поліції тощо).

Водночас, аналіз останніх досліджень науковців свідчить про недостатність висвітлення питань рольової поведінки та соціальної стигматизації. Окрім того залишається не розкритим аналіз взаємозв'язку між теорією ролей, соціальною стигматизацією та ефективністю надання консультаційних послуг.

Мета та завдання дослідження. Враховуючи актуальність поставленої проблеми та недостатність напрацювань науковців в зазначеному напрямі ставимо за **мету** – проаналізувати взаємозв'язок теорії соціальної ролі та феномена соціальної стигматизації в процесі надання соціальної послуги консультування. Успішне дослідження заявленої мети вбачаємо у вирішенні наступних **завдань**: здійснити огляд основних понять; дослідити взаємозв'язок теорії ролі і стигматизації у консультуванні; визначити роль надавача соціальної послуги у подоланні стигматизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи дослідження вчених вбачаємо деяку узгодженість у поглядах науковців щодо поняття «стигматизація», які визначають це як процес виокремлення чи виділення одного від іншого. Відтак, стигматизація науковцями потрактовано як процес: виокремлення людей на основі певних символічно виражених характеристик шляхом накладання на

них соціальних «ярликів» (І. Астремська, М. Чутора) [1, с. 187; 11, с. 199; 12]; відокремлення індивіда від суспільства на основі певних відмінностей, крізь призму певних стереотипів (І. Гусєв) [6]; «приписування людині або групі людей певних характеристик (як правило негативних), якими вони можуть не володіти» [3, с. 12]. Проте, звертаємо увагу на дослідження В. Вінкова, який стигматизацію визначає як форму соціальної взаємодії при якій одні члени суспільства зазнають засудження та/або утисків з боку інших (В. Вінков) [2].

Спираючись на дослідження вказаних науковців зазначимо, що стигматизація є суспільним явищем, що проявляється через упереджене ставлення до окремих осіб чи групи, яке базується на соціальних стереотипах, дискримінаційних уявленнях та негативному суспільному маркуванні. Стигматизація відображається як на індивідуальному рівні, так і на рівні суспільства та може проявлятися у закритій і відкритій формі (соціальну ізоляцію, обмеження правових можливостей, психологічний тиск тощо). Виходячи з цього стигматизація є важливим чинником формування поведінки людини, вибору ролі й рушійною силою для її подальшої соціалізації і адаптації в суспільстві.

Під соціальною стигматизацією ми будемо розуміти процес «навішування» суспільством ярликів (як правило негативних) на окремих людей або групу людей, що може призвести до їх дискримінації, соціального відчуження та обмеження можливостей. Зрозуміло, що нав'язування ярликів визначає поведінку людини у суспільстві. Тому рольова поведінка особистості, так як і соціальна стигматизація є суспільним явищем.

Аналізуючи історію розвитку теорії соціальних ролей виділяємо різні підходи до трактування поняття ролі: символічно-інтерактивний та структурно-функціональний. Згідно першого підходу роль розглядається як бажана поведінка взаємодіючих сторін та результат взаємодії у суспільстві. Прихильники іншого підходу соціальну роль розглядають з позиції соціального статусу людини, тобто рольова поведінка людини є динамічною і пов'язана з набором тих норм, у відповідності з яким особистість повинна вести себе в певних ситуаціях [8, с. 429].

О. Сагалаков, спираючись на теорію ролей Т. Парсонса, зазначає, що в процесі взаємодії із суспільством у особистості формуються та реалізуються конкретні ролі [10, с. 88]. Такої ж думки притримується З. Мірошник, яка зазначає, що опинившись у певному суспільстві людина стикається з конкретними вимогами та очікуваннями, які до неї висуваються, що в свою чергу визначає її відповідну рольову поведінку [9, с. 92]. Тут варто говорити про соціальні ролі, що у трактуванні науковців розглядається як: «очікувана поведінка людини, пов'язана з її статусом» [4, с. 158; 5, с. 235].

Враховуючи дослідження науковців соціальну роль розглядаємо як сукупність моделей поведінки особистості, зумовлених соціальними очікуваннями, статусом індивіда та характером взаємодії із суспільством.

Аналіз ключових понять дозволяє стверджувати, що соціальна стигматизація тісно пов'язана з рольовою поведінкою, оскільки визначає як суспільство сприймає та оцінює виконання певних соціальних ролей особистості, створюючи бар'єри для їх реалізації або змушуючи індивіда пристосовувати свою поведінку до нав'язаних стереотипів. Зазвичай соціальна стигматизація обмежує здатність людини прийняти бажану для неї роль у суспільстві, що може призвести до соціальної ізоляції, зниження самооцінки, зміни природної поведінки та навіть внутрішнього конфлікту.

Фахівцям, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг, важливо знати про соціальну стигматизацію та рольову поведінку оскільки це дозволяє їм краще розуміти потреби клієнтів, уникати попереднього ставлення, формувати довірливі стосунки та ефективно підтримувати клієнтів у подоланні соціальних бар'єрів, адаптуватися до нових рольових позицій. Особливо це стосується під час надання соціальної послуги консультування.

Як зазначає І. Кулик, консультування є особливим видом взаємовідносин між працівником соціальної сфери та клієнтом, в процесі якого вирішуються завдання в різних сферах життєдіяльності [7, с. 66]. Сьогодні, консультування відіграє важливу роль у підтримці особистісного розвитку, вирішенні психологічних, соціальних та професійних проблем. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від чіткого розподілу ролей між консультантом і клієнтом, що впливатиме на якість комунікації, взаємодії та кінцевий результат консультування.

Зрозуміло, що в процесі такої взаємодії клієнт та консультант наділені певними соціальними й професійними очікуваннями щодо своїх ролей. Очікування щодо поведінки консультанта можуть впливати на довіру клієнта та його готовність відкрито говорити про проблеми. З іншого боку, консультанти також можуть мати неусвідомлені очікування щодо клієнта, що впливає на перебіг консультування. Таким чином,

соціальна стигматизація може ускладнювати взаємодію між консультантом і клієнтом, створюючи психологічні та комунікаційні бар'єри, що суттєво впливає на ефективність консультування як з боку отримувача, так і з боку надавача послуги. Консультант може мати упереджене ставлення та стереотипне сприйняття клієнта, неправильно інтерпретувати його поведінку, що може призвести до зниження ефективності консультування, формування недовіри з боку клієнта, посилення його внутрішньої стигматизації та, як наслідок, небажання продовжувати роботу з фахівцем. Окрім того, стигматизація може викликати у клієнта відчуття страху чи сорому, зниження самооцінки, пасивності у процесі консультування.

На основі вищевикладених міркувань стверджуємо, що ключова роль у формуванні суспільної думки щодо певних проблем чи вразливих груп населення та в подоланні стигматизації під час надання соціальної послуги консультування належить самому консультанту, тобто надавачу соціальної послуги. Це пояснюється тим, що надавач послуги створює атмосферу довіри та прийняття, що дозволяє отримувачу послуги відкрито говорити про свої проблеми без страху суду чи дискримінації. Саме рольова позиція консультанта, побудована на професійній компетентності, толерантному ставленні, активному слуханні й емпатії до клієнта є основними чинниками у зниженні стигматизації та забезпеченні ефективної соціальної підтримки.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, дослідження взаємозв'язку теорії соціальної ролі та феномена соціальної стигматизації в процесі консультування є важливим для покращення якості надання послуги. Аналізуючи рольові очікування та вплив стигматизації, можна розробити більш ефективні підходи до консультування, що включає створення безпечного простору для клієнтів, роботу над власними упередженнями консультанта та розробку методів для подолання стигматизації у суспільстві.

Список літератури:

1. Астремська І. В., Тропіна О. Л. Вплив стигми на процес реінтеграції клієнтів пробації. *Габітус. Соціальна психологія. Юридична психологія*. Вип. 64. 2024. С. 186–191.
2. Вінков В. Ю. Роль громадських організацій у соціально-психологічній підтримці стигматизованих меншин. 2019. URL: <https://surl.li/quaajvt>.
3. Гавриловська К., Войтенко В. Соціальна стигматизація осіб із шизофренією. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 2. С. 11–17.
4. Гарасимів Т. З. Особистість та проблеми її соціалізації. *Форум права*. 2009. № 3. С. 156–161.
5. Горбачова Н. І. Соціальний статус і соціальна роль як базові поняття соціальної структури. *Вісник Житомирського державного університету* Випуск 64. 2013. С. 234–237.
6. Гусев І. М. Психологічні особливості стигматизації інакшості і її прояви у процесі медіакомунікації. *Вісник КНУ*. 2020. URL: <https://surl.li/aomrmw>.
7. Кулик І. Психологічне консультування у діяльності соціального працівника. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи: тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано Франківськ, 24 квітня 2020 р. / упоряд. : Н. В. Сабат, Н. І. Сабат*. Івано Франківськ : НАІР, 2020. 180 с. С. 65–68.
8. Михайленко О. Ю. Рольовий підхід до вивчення особистості. Проблеми сучасної психології. *Збірник наукових праць КІПНУ ім. Івана Огієнка*. 2013. Вип. 21. С. 426–435.
9. Мірошник З. М. Рольова структура особистості – складова компетентності майбутнього практичного психолога. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. Вип. 52. 2016. С. 87–95.

10. Сагалаков О. Теорія соціальних ролей в концепції соціальної взаємодії Т. Парсонса та її вплив на вивчення соціальної адаптації особистості. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія: соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства*. 2019. № 2(11). С. 80–91.
11. Чутора М. В. Підходи до розуміння сутності явища стигма. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 24. 2012. С. 199–203.
12. Чутора М. В. Стигматизація: сутність, види, причини виникнення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 24. 2011. С. 177–180.

References:

1. Astremska, I. V., & Tropina, O. L. (2024). Vplyv styhmy na protses reintehratsii kliientiv probatsii [The impact of stigma on the reintegration process of probation clients]. *Habitus. Sotsialna psykholohiia. Yurydychna psykholohiia. Vypusk 64*. S. 186–191 [in Ukrainian].
2. Vinkov, V. Yu. (2019). Rol hromadskykh orhanizatsii u sotsialno-psykholohichnii pidtrymtsi styhmatyzovanykh menshyn [The role of public organizations in socio-psychological support for stigmatized minorities]. Retrieved from: <https://surl.li/quaajt> [in Ukrainian].
3. Havrylovskaya, K., & Voitenko, V. (2023). Sotsialna styhmatyzatsiia osib iz shyzofreniieiu [Social stigmatization of people with schizophrenia]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii*. № 2. S. 11–17 [in Ukrainian].
4. Harasymiv, T. Z. (2009). Osobystist ta problemy yii sotsializatsii [Personality and problems of its socialization]. *Forum prava*. № 3. S. 156–161 [in Ukrainian].
5. Horbachova, N.I. (2013). Sotsialnyi status i sotsialna rol yak bazovi poniattia sotsialnoi struktury [Social status and social role as basic concepts of social structure]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*, 64. S. 234–237 [in Ukrainian].
6. Husiev, I.M. (2020). Psykholohichni osoblyvosti styhmatyzatsii inakshosti i yii proiavy u protsesi mediakomunikatsii [Psychological features of stigmatization of otherness and its manifestations in the process of media communication]. *Visnyk KNU*. Retrieved from: <https://surl.li/aomrmw> [in Ukrainian].
7. Kulyk, I. (2020). Psykholohichne konsultuvannya u diialnosti sotsialnoho pratsivnyka [Psychological counseling in the activities of a social worker]. *Teoretychni, metodychni ta praktychni problemy sotsialnoi roboty : tezy dopovidei V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Ivano Frankivsk, 24 kvitnia 2020 r. / uporiad. : N. V. Sabat, N. I. Sabat. Ivano Frankivsk: NAIR*, 180 s. S. 65–68 [in Ukrainian].
8. Mykhailenko, O. Yu. (2013). Rolovi pidkhid do vyvchennia osobystosti. Problemy suchasnoi psykholohii [Role-based approach to studying personality]. *Zbirnyk naukovykh prats KPNU im. Ivana Ohienka. Vypusk 21*. S. 426–435 [in Ukrainian].
9. Miroshnyk, Z. M. (2016). Rolova struktura osobystosti – skladova kompetentnosti maibutnoho praktychnoho psykholoha [The role structure of a personality is a component of the competence of a future practical psychologist]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia. Vyp. 52*. S. 87–95 [in Ukrainian].
10. Sahalakov, O. (2019). Teoriia sotsialnykh rolei v kontseptsii sotsialnoi vzaiemodii T. Parsonsa ta yii vplyv na vyvchennia sotsialnoi adaptatsii osobystosti [The theory of social roles in the concept of social interaction of T. Parsons and its influence on the study of social adaptation of the individual]. *Visnyk Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: sotsialno-filosofski problemy rozvytku liudyny i suspilstva*. № 2(11). S. 80–91 [in Ukrainian].
11. Chutora, M. V. (2012). Pidkhody do rozuminnia sutnosti yavysheha styhma [Approaches to understanding the essence of the stigma phenomenon. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota. Vypusk 24*. S. 199–203 [in Ukrainian].
12. Chutora, M. V. (2011). Styhmatyzatsiia: sutnist, vydy, prychyny vynykennia [Stigmatization: essence, types, causes of occurrence. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota. Vyp. 24*. S. 177–180 [in Ukrainian].

УДК 159.913 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-7>

Клочко Оксана Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту,
Комунальний заклад Сумський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти
malechka1980@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6955-5299

Клочко Олексій Олександрович

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
klochko81@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9799-1618

ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Через війну громадяни нашої держави втрачають близьких, домівки, здоров'я, виявляються відірваними від сім'ї та звичного оточення, можуть ставати свідками насильства та руйнувань. Вразливою категорією у цьому контексті є учасники освітнього процесу, які через військову агресію можуть перебувати у стресовому чи депресивному стані, відчувати тривогу, страхи, що безпосередньо впливатиме на їхні можливості та мотивацію до здійснення освітньої діяльності, і бути однією із причин погіршення ментального здоров'я. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуку ефективних механізмів вирішення означеної проблеми, що підтверджено аналізом наукових джерел останніх років та соціологічними дослідженнями 2023 р. та 2024 р. проведеними Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України.

Мета та завдання статті – визначити ключові проблеми, пов'язані з підтримкою ментального здоров'я учасників освітнього процесу та пошук ефективних засобів його збереження в умовах воєнного стану. Мету дослідження реалізуємо через виконання таких завдань: уточнити дефініцію поняття «ментальне здоров'я особистості»; визначити тригери та глімери, які впливають на ментальне здоров'я учасників освітнього процесу, схарактеризувати програми психосоціальної підтримки як дієві інструменти збереження ментального здоров'я.

Результати. З'ясовано, що критеріями ментального здоров'я особистості є: емоційна рівновага, адекватність сприйняття реальності, здатність до саморозвитку, соціальна адаптація, здатність до конструктивного вирішення проблем, почуття сенсу життя, психічна стійкість.

Ефективними засобами збереження ментального здоров'я особистості визначено: достатній сон, збалансоване харчування, фізичну активність, «контактність» з природою, позитивне мислення, відпочинок та соціальну підтримку. Корисним є використання глімерів – позитивних подразників, пов'язаних із сенсорними каналами (візуальним, аудіальним, кінестетичним, дискретним), які врівноважують стресові подразники (тригери, стресори), заспокоюють та надають відчуття гармонії. Дієвими є техніки майндфулнес (усвідомленості), що допомагають особистості зосереджуватись на моменті «тут-і-зараз» шляхом дослідження реакцій у тілі, думок та почуттів, реакцій на оточення, без оціночних суджень. Визначено, що впровадження Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» (ініціатива О. Зеленської) в освітню галузь, є можливим через інтеграцію навичок збереження ментального здоров'я в освітній процес навчального закладу.

Ключові слова: ментальне здоров'я, учасники освітнього процесу, воєнний стан, дистрес, травматичні події, глімери, техніки майндфулнес, Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?».

Klochko Oksana Mykolaivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy,
Special Education and Management,
Sumy Regional Institute of Postgraduate
Pedagogical Education

Klochko Olexsii Oleksandrovych

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work
and Management of Socio-Cultural Activities,
Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko

PRESERVATION OF THE MENTAL HEALTH OF PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS UNDER MARTIAL LAW

Introduction. Because of the war, the citizens of our state lose loved ones, homes, health, find themselves separated from the family and the usual environment, may become witnesses of violence and destruction. A vulnerable category in this context are participants in the educational process, who, due to military aggression, may be in a stressful or depressed state, experience anxiety, fears that will directly affect their capabilities and motivation to carry out educational activities, and be one of the reasons for the deterioration of mental health. The actuality of the problem is due to the need to find effective mechanisms for solving the specified, which is confirmed by the analysis of scientific sources of recent years and sociological research in 2023 and 2024 conducted by the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Purpose and objectives of the article are to identify the key problems related to maintaining the mental health of participants in the educational process and searching for effective means of preserving it under martial law. The purpose of the study is realized through the implementation of the follow tasks: to clarify the definition of the concept of «mental health of the individual»; identify triggers and glimmers that affect the mental health of participants in the educational process, characterize psychosocial support programs as effective tools for maintaining mental health.

Results. It was found that the criteria for mental health of the individual are: emotional balance, adequacy of perception of reality, ability to self-development, social adaptation, ability to solve problems constructively, a sense of meaning of life, mental stability.

Effective means of preserving the mental health of the individual are determined: sufficient sleep, balanced nutrition, physical activity, «contact» with nature, positive thinking, rest and social support. It is useful to use glimmers – positive stimuli associated with sensory channels (visual, auditory, kinesthetic, discrete) which balance stress stimuli (triggers, stressors), soothe and give a sense of harmony. Effective techniques are mindfulness (awareness), which help the individual to focus on the «here-and-now» moment by studying the reactions in the body, thoughts and feelings, reactions to the environment, without value judgments. It was determined that the implementation of the All-Ukrainian mental health program «How are you?» (initiative of O. Zelenskaya) in the educational field is possible through the integration of mental health skills into the educational process of the educational institution.

Key words: *mental health, participants of the educational process, martial law, distress, traumatic events, glimmers, mindfulness techniques, All-Ukrainian mental health program «How are you?».*

Вступ. Через війну громадяни нашої держави втрачають близьких, домівки, здоров'я, виявляються відірваними від сім'ї та звичного оточення, можуть ставати свідками насильства та руйнувань. Вразливою категорією у цьому контексті є учасники освітнього процесу, які через військову агресію можуть перебувати у стресовому чи депресивному стані, відчувати тривогу, страхи, що безпосередньо впливатиме на їхні можливості та мотивацію до здійснення освітньої діяльності, і бути однією із причин погіршення ментального здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність означеної проблеми свідчить вітчизняний науковий доробок останніх років. Різні аспекти проблеми збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану досліджували Л. Карамушка, О. Кравченко, С. Лагутіна, Н. Марута, О. Ткачишина, О. Чабан та ін. Дослідниця В. Корх (2023), визначаючи особливості психотерапевтичної роботи з психоемоційними станами дітей війни, наголошує на необхідності індивідуального підходу до тих з них, хто пережив психотравмуючі події [6, с. 113]. У роботі О. Топузова, М. Головка та О. Локшиної (2023) зроблено висновок щодо доцільності застосування міжнародного досвіду з подолання освітніх втрат з урахуванням конкретних умов та освітніх потреб українських учнів, педагогів, батьків [10, с. 6–7]. Розуміння сутності ментального здоров'я в контексті комплексного підходу стало предметом наукового пошуку Л. Калашнікової, Ю. Руденко та С. Руденко (2024). Автори зазначають, що в основі ментального здоров'я, є два системоутворювальні компоненти: баланс між емоційним, психологічним, соціальним і духовним благополуччям особистості та стан гармонії людини з навколишнім світом та із собою. Успішна адаптація особистості до мінливостей сучасного життя, середовища може

бути лише за умови єдності означених компонентів [5, с. 79]. Отже, огляд наукового доробку вітчизняних дослідників підтвердив актуальність означеної теми для сучасного українського суспільства.

Мета і завдання статті. Метою статті є визначення ключових проблем, пов'язаних із збереженням ментального здоров'я учасників освітнього процесу та пошук ефективних шляхів його збереження в умовах воєнного стану. Мету дослідження зrealізуємо через виконання таких завдань: уточнити дефініцію поняття «ментальне здоров'я особистості»; визначити тригери та глімери, які впливають на ментальне здоров'я учасників освітнього процесу, схарактеризувати програми психосоціальної підтримки як дієві інструменти збереження ментального здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зарубіжних і вітчизняних джерелах поняття психічного та ментального здоров'я здебільшого мають синонімічні значення. На це вказують дослідники Л. Калашнікова, Ю. Руденко та С. Руденко, чий аналіз тенденцій у розробленні проблеми розуміння сутності ментального здоров'я підтвердив ототожнення ментального здоров'я із психічним, психологічним та духовним здоров'ям. Автори наголошують на понятійній колізії, в основі чого – переклад англomовних понять «mental health» і «psychological health» як «психологічне здоров'я» [5, с. 77]. Дослідниця О. Ткачишина ментальним здоров'ям називає психічне здоров'я, що передбачає будь-який рівень розумового, емоційного благополуччя або відсутність психічного розладу [9, с. 208].

ВООЗ пропонує розглядати психічне здоров'я особистості як «стан психічного добробуту, що дозволяє долати стреси повсякденного життя, реалізовувати власний потенціал, успішно вчитись, працювати, здійснювати особистий внесок у життя суспільства; є невіддільним компонентом здоров'я

і добробуту, що є основою індивідуальної та колективної здатності ухвалювати рішення, будувати відносини та формувати світ, у якому ми живемо» [2].

Враховуючи напрацювання науковців можна виділити певні критерії ментального здоров'я людини, зокрема: *емоційна рівновага* як вміння контролювати власні емоції та адекватно реагувати на емоції свого оточення; *адекватність сприйняття реальності* як об'єктивна самооцінка, прийняття своїх сильних та слабких сторін, оцінка своїх можливостей та подій в житті; *здатність до саморозвитку* як відкритість до нового досвіду, готовність змінюватися, гнучкість мислення, здатність до рефлексії та самоаналізу; *соціальна адаптація* як вміння будувати гармонійні стосунки та взаємодіяти в соціумі; *здатність до конструктивного вирішення проблем* як вміння шукати способи їх вирішення, долати стресові та кризові стани без руйнівних реакцій; *почуття сенсу життя* як відчуття внутрішньої задоволеності своїм життям або прагнення його досягти; *психічна стійкість* як вміння адаптуватися до постійно змінного середовища та можливість переживати складні ситуації у житті без серйозних психічних ускладнень.

Варто зазначити, що в Україні проблема збереження ментального здоров'я загострюється в контексті переживання громадянами наслідків російсько-української війни, дистресу та травматичних подій. Тому українські вчені, що розглядають цю проблему у філософській, нейробіологічній, психологічній, психотерапевтичній, соціальній, педагогічній площинах, працюють над визначенням ефективних практичних інструментів, засобів, прийомів та технік збереження ментального здоров'я особистості, наголошуючи на необхідності інституційної підтримки у цьому питанні.

Погоджуємось із думкою науковців (В. Панок, С. Максименко, М. Слюсаревський, Л. Прохоренко, Н. Чепелева та ін.), що в умовах невизначеності сьогодення (військова агресія рф 2014 рр., COVID-19, повномасштабне вторгнення, відірваність людей від звичного оточення, неспроможність впливати на процеси власного захисту та захисту своїх близьких, планувати свої майбутнє тощо) система освіти показала свою стійкість і здатність до адаптації [4, с. 6–7].

Разом з тим, проведене Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України опитування у 2023 р., щодо емоційного стану учасників освітнього процесу в мовах війни (м. Київ, Волинська та Запорізька області) дало підстави для висновків, що суб'єктивне самопочуття стресу може не відповідати масштабу втрат, яких людина зазнала насправді: людина з більш важкими втратами може відчувати менший рівень стресу, ніж той, хто зазнав менших втрат. Опитування, проведене на замовлення громадської організації «Простір знань» у січні-лютому 2024 р., показало значний рівень виснаження та професійного вигорання педагогів, основними чинниками якого, на думку респондентів, є брак інструкцій для екстремальних ситуацій, акцент на формальних показниках, брак поваги з боку батьків та органів управління освітою. Чинниками, які допомагають

освітянам долати перевантаження стали: продуктивні взаємини в колективі, підтримка спільноти, комунікація та опанування техніками керування стресом [4; с. 60–62].

Враховуючи вищевказане, важливим є збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу, що сприятиме розвитку гнучкості та адаптаційних можливостей пристосування до змін у нових умовах життєдіяльності здобувачів освіти, педагогів та батьків як громадян України, які вимушені навчатись, надавати освітні послуги та виховувати в умовах воєнного стану.

Серед ефективних засобів збереження ментального здоров'я особистості першочерговим є піклування про себе: *достатній сон, збалансоване харчування, фізична активність, «контактність» з природою, позитивне мислення, відпочинок та соціальна підтримка*. У пошуку ресурсів для підтримки ментального здоров'я варто проаналізувати чинники, що впливають на наш психоемоційний стан:

- *тригери* – подразники, які нагадують про власні неприємні або травматичні переживання (звуки, запахи, місця, слова, контакти, ситуації), здатні викликати негативні емоції, стресові та тривожні стани;
- *глімери* – позитивні подразники, які викликають емоційний підйом, заряджають бадьорістю, натхненням, заспокоюють розум та надають відчуття гармонії та позитиву, і так само як тригери, пов'язані із сенсорними каналами (візуальний, аудіальний, кінестетичний, дискретний).

Обидва поняття стосуються реакції особистості на подразники навколишнього світу, тому з метою збереження/відновлення емоційної стабільності варто навчитися помічати глімери та використовувати їх для зрівноваження стресових тригерів. Прикладами таких подразників є: *тригери* (підвищений тон у розмові; гучні звуки; відчуття повтору ситуації, в якій було некомфортно; необхідність спілкування з людиною, яка не подобається); *глімери* (теплі сонячні промені на шкірі; запах кави, улюблених тістечок; лагідний голос, приємні слова на вашу адресу; споглядання за хвилями на морі, шелест листя; обійми близької людини; пісня, яка викликає приємні емоції та спогади).

Дієвими є й *техніки майндфулнес* (усвідомленості), концепцію якої у сучасному вигляді популяризував Джон Кабат-Зінн, засновник програми «Зниження стресу на основі усвідомленості». Практики усвідомленості допомагають людині зосереджуватись на моменті «тут-і-зараз» шляхом дослідження реакцій у тілі, думок та почуттів, реакцій на оточення, без жодних оцінок [1]. Основними техніками майндфулнес є «усвідомлене дихання» (зосередження уваги на вдиху й видиху); «сканування тіла» (усвідомлення тілесних відчуттів без спроб змінити їх), «усвідомлене харчування» (насолота самим процесом харчування без впливу сторонніх подразників як-от інтернет, телевізор, читання новин тощо), «спостереження за думками», «усвідомлена ходьба» (зосередження на контакті із поверхнею, спостере-

ження на тому, що оточує), «практика подяки» (усвідомлення речей, за які вдячні у своєму житті), «усвідомлене слухання» (сприйняття звуків, що оточують без їх оцінки). Означені практики допомагають зняти напругу, яка виникає в тілі та свідомості від тяжких життєвих переживань, боротися зі стресом, депресією, тривожністю, гнівливостю.

Отже, турбота про себе є запорукою збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу, які життєдіють в умовах потрясінь і невизначеностей через війну та пов'язаний з нею негативний, травматичний досвід.

Про актуальність проблеми збереження ментального здоров'я українців під час війни свідчать міжнародні, державні, та громадські ініціативи, які успішно реалізуються. Прикладом такої ініціативи є *Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки*, яка базується на багатокомпонентному підході, а саме на «оцінці потреб на сьогодні та прогнозуванні, як вони можуть зростати, з урахуванням впливу наслідків війни на психіку людей; аналізі міжнародного досвіду та того, як ці проблеми долають в успішних країнах або у країнах зі схожим досвідом; аналізі власних ресурсів – що ми маємо і як це працює: фахівці, послуги, процеси, інфраструктура; пропозиції дієвих рішень – які кроки потрібно зробити, щоб збалансувати запит від населення з можливостями та дати ефективну відповідь на потреби людей» [8].

За ініціативи Олени Зеленської розроблено *Всеукраїнську програму ментального здоров'я «Ти як?»*, метою чого стала розбудова якісної системи надання послуг у сфері психосоціальної підтримки та культури піклування про ментальне здоров'я. До програми долучились освітні заклади різних типів по всій території України, що свідчить про потребу цих знань та вміння їх застосовувати у повсякденному житті учасників освітнього процесу. На сайті Програми є теоретична інформація про стресові стани, можливості самодопомоги, про розвиток стійкості, ресурси людського організму (джерела сили), фахову підтримку та корисні практичні інструменти (у вигляді посібників, відеоматеріалів, статей та рекомендацій), які можна використовувати для збереження чи то відновлення ментального здоров'я [3; 7].

Висновки і пропозиції. Російсько-українська війна вивела проблему збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу на пріоритетний рівень. Для успішного її вирішення варто зосередитись на координації зусиль державних інститутів, міжнародних партнерів, органів місцевого самоврядування та представників громадських організацій і освітянської спільноти. Саме така злагоджена взаємодія має шанси вдосконалити систему психологічної допомоги та практики, дасть змогу своєчасного коригування стратегій підтримки ментального здоров'я учнів, педагогів та батьків.

Список літератури:

1. Базові навички турботи про себе. Бюро ВООЗ в Україні. 2022. 42 с.
2. Всесвітня організація охорони здоров'я. Офіційний сайт: URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
3. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». URL: <https://howareu.com>
4. Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді : монографія / НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя; [В. Г. Панок, С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський, Л. І. Прохоренко, Н. В. Чепелева, Т. І. Куліш, С. Л. Чуніхіна, І. Г. Губеладзе, І. І. Ткачук, Н. А. Ярмола]. [Електронне видання]. Київ, 2024. 188 с.
5. Калашнікова Л. В., Руденко Ю. Ю., Руденко С. А. Розуміння сутності ментального здоров'я в контексті комплексного підходу. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. Вип. 1(3). С. 74–81.
6. Корх В. М. Особливості психотерапевтичної роботи з психоемоційними станами дітей війни. *Освітньо-науковий простір*, 2023. Вип. 6 (2-2023). С. 103–114.
7. Кравченко О. Соціально-психологічна підтримка ментального здоров'я учасників освітнього процесу в кризових ситуаціях (практичний досвід). *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10, No. 1. pp. 35–46.
8. Підсумки Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки за 2022 р. URL: www.umj.com.ua/uk/novyna-237177-pidsumki-natsionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorov-ya-ta-psihosotsialnoyi-pidtrimki-za-2022-r
9. Ткачина О. Р. Проблема ментального здоров'я в Україні: психологічний аналіз. *Психофізіологія та медична психологія*. 2023. Вип. 53. С. 207–211.
10. Топузов О., Головка М., Локшина О. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. *Український Педагогічний журнал*. 2023. Вип. 1, С. 5–13.

References:

1. Bazovi navychky turboty pro sebe. Biuro VOOZ v Ukraini [Basic self-care skills. WHO office in Ukraine]. (2022). Retrieved from: <https://howareu.com/materials/tsei-dovidnyk-dopomozhe-poturbuvatysia-pro-sebe-ta-blyzkykh-v-periody-stresu> [in Ukrainian]
2. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia. Ofitsiyni sait [World Health Organization. Official website]. Retrieved from: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
3. Vseukrainska prohrama mentalnoho zdorovia «Ty yak?» [The All-Ukrainian mental health program «How Are U?»]. (2022). Retrieved from: <https://howareu.com> [in Ukrainian]
4. Zakhyst i pidtrymka mentalnoho zdorovia ukrainsiv v umovakh voiennoho stanu: vyklyky i vidpovidi : monohrafiia [Protection and support of mental health of Ukrainians in the conditions of martial law: challenges and responses: monograph]. (2024). / NAPN Ukrainy; za zah. red. Kremenia V. H.; [Panok V. H., Maksymenko S. D., Sliusarevskyi M. M., Prokhorenko L. I.,

Chepelieva N. V., Kulish T. I., Chunikhina S. L., Hubeladze I. H., Tkachuk I. I., Yarmola N. A. [Elektronne vydannia]. Kyiv: NAPN Ukrainy. 188 s. [in Ukrainian]

5. Kalashnikova, L. V., Rudenko, Yu. Yu., & Rudenko, S. A. (2024). Rozuminnia sutnosti mentalnoho zdorovia v konteksti kompleksnoho pidkhodu [Understanding the essence of mental health in the context of a comprehensive approach]. *Naukovi zapysky. Seriya: Psykholohiia*. № 1(3). S. 74–81. [in Ukrainian]

6. Korkh, V. M. (2023). Osoblyvosti psykhoterapevtychnoi roboty z psykhoemotsiinymy stanamy ditei viiny [Features of psychoterapeutic work with psychoemotional states of children of war]. *Osvitno-naukovyi prostir*. № 6 (2 2023). S. 103–114. [in Ukrainian]

7. Kravchenko, O. (2023). Cotsialno-psykholohichna pidtrymka mentalnoho zdorovia uchasykiv osvitnoho protsesu v kryzovykh sytuatsiiakh (praktychnyi dosvid) [Socio-psychological support of mental health of the educational process participants in crisis situations (practical experience)]. *Social Work and Education*. № 10. S. 35–46. [in Ukrainian]

8. Pidsumky Natsionalnoi prohramy psykhichnoho zdorov'ia ta psykosotsialnoi pidtrymky za 2022 r. [Summaries National program of mental health and psychosocial support for 2022] (2022). Retrieved from: www.umj.com.ua/uk/novyna-237177-pidsumki-natsionalnoyi-programi-psiich-nogo-zdorov-ya-ta-psihosotsialnoyi-pidtrimki-za-2022-r [in Ukrainian]

9. Tkachyshyna, O. R. (2023). Problema mentalnoho zdorovia v Ukraini: psykholohichniy analiz [The problem of mental health in ukraine: a psychological analysis]. *Psykhofiziolohiia ta medychna psykholohiia*. № 53, S. 207–211. [in Ukrainian]

10. Topuzov, O., Holovko, M., & Lokshyna, O. (2023). Osvitni vtraty v period voiennoho stanu: problemy diahnostryky ta kompensatsii [Educational losses during martial law: problems of diagnosis and compensation]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*. № 1, S. 5–13. [in Ukrainian]

УДК 364.4-36(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-8>

Ковтун Аліна Юрїївна

викладач кафедри соціальної роботи,
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
alinakovtun@stu.cn.ua
ORCID ID: 0009-0000-4169-1459

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ

Вступ. Соціальна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей є важливим аспектом забезпечення національної безпеки та стабільності в країні. В умовах сучасних конфліктів і викликів важливо не тільки забезпечити фізичну готовність військових, але й створити належні умови для їх психологічної, соціальної підтримки та підтримки їхніх близьких.

Мета та завдання. Проаналізувати актуальність проблематики соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей.

Для досягнення поставленої мети, потрібно виконати такі **завдання**:

1. Проаналізувати наукову літературу з вивчення питання надання соціальної допомоги військовослужбовцям та їх сім'ям.
2. Прослідити проблематику отримання соціальної підтримки та допомоги військовослужбовцями та їх сім'ями в державних установах та громадському секторі.

Результати. Стаття присвячена аналізу основних проблем соціальної підтримки військовослужбовців у сучасних умовах. Розглядаються основні аспекти, що визначають ефективність надання державної та громадської допомоги військовим, зокрема в контексті соціального захисту, медичних послуг, реабілітації та працевлаштування після повернення з зони бойових дій. Особливу увагу приділено питанням морально-психологічної підтримки, які є ключовими для адаптації військовослужбовців до мирного життя. Висвітлено основні проблеми, з якими стикаються військовослужбовці, та необхідність комплексного підходу до їх вирішення для забезпечення стабільної соціальної адаптації після служби.

Завдання дослідження було реалізовано шляхом застосування системи теоретичних та емпіричних методів. Серед них: теоретичні: метод аналізу і синтезу наукових джерел з метою характеристики понять теоретичних засад теми, порівняння, узагальнення та систематизації різних поглядів на проблему; серед емпіричних методів: спостереження та інтерв'ювання.

Згідно з оглядом наукової літератури щодо особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями було виявлено недостатню висвітленість даної проблематики та незважаючи на збільшення науково-практичних розробок, присвячених проблемі сучасного стану соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями все ще відчувається її недостатня розробленість із позицій ідей соціальної роботи, без використання яких розвиток цієї проблеми є малоефективним. Адже, соціальна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей є критично важливою для забезпечення національної безпеки та стабільності. Однак існуючі програми потребують вдосконалення та збільшення фінансування, а також розвитку нових ініціатив для ефективнішої допомоги військовим і їхнім родинам. Врахування проблем, викликів військовослужбовців та їхніх сімей є необхідною умовою для забезпечення комплексного підходу до соціальної підтримки та гідного життя військових та їхніх близьких.

Ключові слова: соціальна підтримка, військовослужбовці, сім'ї, психологічна підтримка, державні програми, реабілітація, національна безпека.

Kovtun Alina Yuriivna

Lecturer at the Department of Social Work,
Educational and Research Institute of Law and Social Technologies,
National University «Chernihiv Polytechnic»

CURRENT ISSUES IN THE FIELD OF SOCIAL SUPPORT FOR MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILIES

Introduction. Social support for military personnel and their families is an important aspect of ensuring national security and stability in the country. In the context of modern conflicts and challenges, it is important not only to ensure the physical readiness of the military, but also to create appropriate conditions for their psychological and social support and support for their families.

The purpose and objectives of the article. To analyze the relevance of the issue of social support for military personnel and their families.

In order to achieve this goal, the following tasks need to be accomplished:

1. Analyze the scientific literature on the issue of providing social assistance to servicemen and their families.
2. To study the issues of social support and assistance to military personnel and their families in state institutions and the public sector.

Results. The article is devoted to the analysis of the main problems of social support for military personnel in modern conditions. The author examines the main aspects that determine the effectiveness of state and public assistance to the military, in particular in the context of social protection, medical services, rehabilitation and employment after returning from the combat zone. Particular attention is paid to the issues of moral and psychological support, which are key to the adaptation of military personnel to civilian life. The main problems faced by servicemen and the need for a comprehensive approach to their solution to ensure stable social adaptation after service are highlighted.

The research objectives were realized by applying a system of theoretical and empirical methods. These include: theoretical methods: the method of analysis and synthesis of scientific sources in order to characterize the concepts of the theoretical foundations

of the topic, comparison, generalization and systematization of different views on the problem; empirical methods: observation and interviewing.

According to the review of scientific literature on the peculiarities of social work with servicemen and their families, insufficient coverage of this issue was revealed, and despite the increase in scientific and practical developments on the problem of the current state of social work with servicemen and their families, there is still a lack of elaboration in terms of social work ideas, without which the development of this problem is ineffective. After all, social support for servicemen and their families is critical to ensuring national security and stability. However, existing programs need to be improved and funded, as well as new initiatives developed to help the military and their families more effectively. Taking into account the problems and challenges of servicemen and their families is a prerequisite for ensuring a comprehensive approach to social support and a decent life for the military and their families.

Key words: *social support, military personnel, families, psychological support, state programs, rehabilitation, national security.*

У глобальному контексті сучасних військових конфліктів соціальна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей виступає важливим елементом стійкості оборонної системи країни. Підтримка морального стану та соціальних потреб військових є не менш важливою, ніж їх фізичне оснащення. Крім того, відсутність належної підтримки може призвести до серйозних наслідків як для самих військових, так і для їхніх родин, що, в свою чергу, впливає на ефективність виконання бойових завдань і національну безпеку.

Проблеми соціальної підтримки військовослужбовців вивчали науковці з різних дисциплін, таких як соціологія, психологія, медичні та соціальні науки. Наприклад, Джонатан Шнітцер – досліджував вплив бойових дій на психічний стан військовослужбовців і важливість психосоціальної реабілітації для адаптації до мирного життя після служби [4, с. 211–217]. Тоді як Джеймс К. М. Ламберт – вивчав питання медичної реабілітації та проблеми, пов'язані з фізичними травмами військовослужбовців, їх соціальною інтеграцією та підтримкою на всіх етапах лікування. Томас В. Гельфанд – досліджував вплив соціальної підтримки на психологічне здоров'я військовослужбовців, зокрема роль сім'ї, громади та державних установ у цьому процесі [5]. Мартін Штайнберг – автор низки робіт, присвячених вивченню соціальних аспектів адаптації ветеранів до цивільного життя, а також оцінці ефективності соціальних програм підтримки. Ці науковці та багато інших внесли значний вклад у вивчення проблем соціальної підтримки військовослужбовців, а також розробку рекомендацій щодо вдосконалення системи підтримки військових після служби.

Метою ж даного дослідження є проаналізувати актуальність проблематики соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей для розробки, в подальшому, системи ефективних методів соціальної підтримки військових, ветеранів та їхніх близьких.

Соціальна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей є важливою складовою національної безпеки і моральної стабільності в країні. Однак у багатьох країнах, зокрема в Україні, ця сфера стикається з численними проблемами, що ускладнюють ефективну підтримку військових і їх родин [2].

Один із найбільших викликів – це недостатнє фінансування програм соціальної підтримки військовослужбовців. Бюджетні обмеження та економічна нестабільність держави часто призводять до того, що соціальні виплати, компенсації та пенсії для військових не відповідають рівню їхніх потреб [6].

Це стосується не лише основних фінансових виплат, а й допомоги для реабілітації та психологічної підтримки. Так як, в деяких випадках навіть для отримання мінімальних виплат або соціальних послуг військовослужбовцям необхідно проходити складні бюрократичні процедури, що призводить до затримок або відмов у допомозі [11].

Бюрократичні перепони є однією з основних причин, чому військовослужбовці та їхні родини не завжди отримують належну соціальну підтримку. Процеси отримання допомоги часто супроводжуються складними адміністративними процедурами, що можуть займати багато часу і вимагають значних зусиль з боку самих військових чи їхніх родичів. Це включає, зокрема, запутану систему звернень до різних органів влади та соціальних служб, що призводить до зростання кількості невирішених справ. Складнощі із отриманням статусу учасника бойових дій або інші документи, які надають право на соціальні пільги та компенсації, можуть тривати місяцями або навіть роками [8].

Також, однією з найбільших проблем є психологічна підтримка військовослужбовців, особливо після участі у бойових діях. Багато військових стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), що вимагає тривалої реабілітації. Однак, на практиці, системи психологічної допомоги часто не здатні ефективно впоратися з цією проблемою через нестачу кваліфікованих спеціалістів, недостатнє фінансування та відсутність достатньої інфраструктури. У багатьох випадках психологічна допомога військовим і їхнім родинам обмежується лише базовими консультаціями, тоді як потреба в глибокій та системній підтримці залишається без належної уваги [10, с. 211–217].

Законодавчі зміни в сфері соціальної підтримки військовослужбовців можуть бути швидкими і неузгодженими, що ускладнює планування і реалізацію довгострокових програм. Крім того, військові часто стикаються з ситуацією, коли на різних рівнях управління відсутня єдина політика щодо підтримки військових, що викликає плутанину і неоднозначне трактування норм і процедур. У зв'язку зі змінами в законодавстві можуть виникати ситуації, коли військові втрачають право на певні пільги, навіть якщо вони вже почали отримувати допомогу за старими нормами [12, с. 55].

Незважаючи на важливість підтримки сімей військових, часто соціальні програми не охоплюють їхні потреби в повному обсязі. Сім'ї військових, особливо в умовах тривалих бойових дій або при загибелі або

пораненні родича, стикаються з великими труднощами в отриманні як фінансової, так і психологічної допомоги. Часто не створено достатніх умов для адаптації родин до нових обставин, зокрема в разі повернення військових з війни або після їх загибелі [11]. Дружини та діти загиблих військових можуть не отримувати належну психологічну підтримку або матеріальну допомогу, що значно ускладнює їхнє життя після втрати годувальника.

Існує певний рівень стигматизації військових, особливо тих, хто повертається з зони бойових дій, що може призводити до соціальної ізоляції. Військові, які пережили бойові дії або отримали важкі поранення, можуть відчувати труднощі в адаптації до цивільного життя через непорозуміння з боку суспільства, недостатню підтримку з боку родин або громадських організацій. Військовослужбовці, які повертаються після участі в бойових діях, можуть відчувати труднощі з працевлаштуванням через дискримінацію або стереотипи, що створюють додатковий стрес і ускладнюють соціальну адаптацію [1, с. 20].

Військовослужбовці, які завершили службу або повернулися з бойових дій, часто стикаються з труднощами у пошуку нової професії або адаптації до цивільного життя. Програми перекваліфікації та реабілітації часто є фрагментарними і не відповіда-

ють реальним потребам військових, що ускладнює їхню адаптацію після завершення служби. Програми перекваліфікації можуть бути неактуальними, занадто загальними або не мати необхідних ресурсів для належної підтримки військових, що веде до високого рівня безробіття серед ветеранів.

Висновки. Соціальна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей є критично важливою для забезпечення національної безпеки та стабільності. Однак існуючі програми потребують вдосконалення та збільшення фінансування, а також розвитку нових ініціатив для ефективнішої допомоги військовим і їхнім родинам. Врахування їхніх потреб та забезпечення комплексного підходу до соціальної підтримки є необхідними умовами для забезпечення гідного життя військових та їхніх близьких.

Попри значний прогрес у створенні соціальних програм для військовослужбовців та їхніх сімей, існує низка проблем, які потребують негайного вирішення. Для покращення ситуації необхідно збільшити фінансування соціальних програм, зменшити бюрократичні бар'єри, удосконалити психологічну підтримку та реабілітацію, а також звернути більше уваги на підтримку родин військових. Крім того, важливо інтегрувати ветеранів у суспільство та забезпечити їм належні умови для адаптації до цивільного життя.

Список літератури:

1. Грабовенко Н.В. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Методи соціальної роботи» (для бакалаврів). К.: МАУП, 2018. 30 с.
2. Грибок А. О. Психічне здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України як головний фактор успішного виконання бойових завдань в складних та екстремальних умовах. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2018. Том. XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 18. С. 21–40.
3. Гридковець Л. М., Вашека Т. В. Психологічне консультування : посіб. Київ: Літера, 2015. 207 с.
4. Євдокимова Н. О. Соціально-психологічний тренінг як технологія розвитку особистості студента. Вісник Національного університету оборони України. Київ: 2014. № 4. С. 211–217.
5. Квітко Н. М. Соціальна робота з вимушено переміщеними особами як наукова проблема. *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах*: матеріали наук. практ. інтернет-конф., м. Дніпро, 3–4 червня 2021 р. Дніпро, 2021. С. 513.
6. Кокун О. М., Мороз В. М., Пішко І.О. Діагностика схильності військовослужбовців залежності : метод. посіб. К.: 7БЦ, 2022. 144 с.
7. Кондратенко О. О. Державне регулювання механізмів соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їх сімей: дис. канд. наук. з держ. управління : 25.00.02. Київ: 2019. 280 с.
8. Логвінова О. Г. Соціально-педагогічна адаптація військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, засобами соціально-психологічного тренінгу. SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний зб. наук. праць із соціології та соціальної роботи. 2018. № 7. С. 74–78.
9. Семигіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин та туризму, 2020. 275 с.
10. Таран Ю. Я. Соціальна адаптація колишніх військовослужбовців та членів їх сімей. Досвід роботи недержавних некомерційних організацій. Праця і соціальні відносини. 2010. № 1. С. 211–217.
11. Турбан В. В. Реабілітаційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій у центрах соціальних служб: етичний аспект. Творча спадщина Г. С. Костюка: історія та сучасність. 2018. С. 345–346.
12. Шолудько Ю. О. Соціальний захист військовослужбовців за законодавством України. Актуальні проблеми сучасного права. 2018. С. 55–68.

References:

1. Hrabovenko, N. V. (2018). *Metodychni rekomendatsii shchodo zabezpechennia samostiinoi roboty studentiv z dysypliny «Metody sotsialnoi roboty» (dlia bakalavriv) [Methodological recommendations for ensuring independent work of students in the discipline “Methods of Social Work” (for bachelors)]* Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
2. Hrybok, A. O. (2018). *Psykhichne zdorovia viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy yak holovnyi faktor uspishnoho vykonannia boiovykh zavdan v skladnykh ta ekstremalnykh umovakh. Aktualni problemy psykhologii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [Mental health of the military personnel of the Armed Forces of*

Ukraine as the main factor of successful performance of combat missions in difficult and extreme conditions. Actual problems of psychology.] Kyiv, 2018. Tom. KhI : Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti [in Ukrainian].

3. Hrydkovets, L. M., & Vasheka, T. V. (2015). *Psykhologichne konsultuvannia : posib.* [Psychological counseling] Kyiv : Litera [in Ukrainian].

4. Yevdokymova, N. O. (2014). Sotsialno-psykholohichniy treninh yak tekhnolohiia rozvytku osobystosti studenta [Socio-psychological training as a technology of student personality development]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. № 4 [in Ukrainian].

5. Kvitko, N. M. (2021). Sotsialna robota z vymusheno peremishchenymy osobamy yak naukova problema [Social work with internally displaced persons as a scientific problem]. *Shliakhy rozvytku nauky v suchasnykh kryzovykh umovakh: materialy nauk. prakt. internet-konf.*, (Dnipro, 3–4 cherv. 2021 r). Dnipro (p. 513) [in Ukrainian].

6. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska N. S. (2022). *Diahnostyka skhylnosti viiskovosluzhbovtiv zalezhnosti : metod. posib.* [Diagnosis of addiction in military personnel] K. : 7BTs [in Ukrainian].

7. Kondratenko, O. O. (2019). Derzhavne rehuliuвання mekhanizmiv sotsialnoho zakhystu uchastnykiv antyterrorystychnoi operatsii ta chleniv yikh simei [State regulation of social protection mechanisms for participants of the anti-terrorist operation and their families]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Lohvinova, O. H. (2018). Sotsialno-pedahohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv, yaki povernulysia z zony ATO, zasobamy sotsialno-psykholohichnoho treninhu [Social and pedagogical adaptation of military personnel who returned from the ATO zone through social and psychological training]. *SOCIOPROSTIR: mizhdystsyplinarnyi elektronnyi zb. nauk. prats iz sotsiologii ta sotsialnoi roboty – SOCIOPROSTIR: interdisciplinary electronic collection of scientific papers on sociology and social work*, 7, 74–78 [in Ukrainian].

9. Semyhina, T. V. (2020). *Suchasna sotsialna robota* [Modern social work]. Kyiv: Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn ta turyzmu [in Ukrainian].

10. Taran, Yu. Ya. (2010). Sotsialna adaptatsiia kolyshnykh viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei [Social adaptation of former military personnel and their families.] *Dosvid roboty nederzhavnykh nekomertsiiynykh orhanizatsii. Pratsia i sotsialni vidnosyny* [in Ukrainian].

11. Turban, V. V. (2018). *Reabilitatsiina robota z viiskovosluzhbovtiamy, uchastnykamy boiovykh dii u tsentrakh sotsialnykh sluzhb: etychnyi aspekt. Tvorchy spadshchyna H. S. Kostiuka: istoriia ta suchasnist.* [Rehabilitation work with military personnel, combatants in social service centers: ethical aspect. The creative heritage of H. WITH. Kostyuka: history and modernity]. [in Ukrainian].

12. Sholudko, Yu.O. (2018). Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv za zakonodavstvom Ukrainy. Aktualni problemy suchasnoho prava [Social protection of military personnel under the legislation of Ukraine. Actual problems of modern law]. [in Ukrainian].

УДК 376.1-056.264:376.1

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-9>

Колісник Марина Ігорівна

викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
аспірант кафедри психології і соціальної роботи,
Західноукраїнський національний університет
marina04052016@ukr.net
ORCID ID: 0009-0005-6344-5431

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КРЕАТИВНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Вступ. Феномен комунікативної креативності стає предметом зростаючого інтересу серед науковців-психологів. Це пояснюється підвищенням складності соціальної взаємодії, зростанням вимог до ефективності спілкування та збільшенням кількості нестандартних ситуацій у комунікативному процесі. Низький рівень розвитку комунікативних навичок, труднощі у встановленні конструктивних взаємин та інтеграції в соціум, а також схильність до конфліктів призводять до виникнення особистісних психологічних проблем і недостатнього розвитку комунікативної креативності.

Мета. Метою є вивчення особливостей комунікативної креативності як професійно значущої якості фахівців соціономічного профілю, зокрема психологів та учителів.

Наукова новизна. Науковою новизною для досягнення мети використано тест-опитувальник комунікативної креативності, розроблений О. П. Санніковою та Р. В. Белоусовою (2001). Вибірка досліджуваних включала 133 особи: 51 психолога та 82 вчителів основної школи, які представляють соціономічний профіль.

У дослідженні охарактеризовано феномен комунікативної креативності та виявлено його особливості у представників двох професій. Було визначено, що комунікативна креативність є важливою професійною якістю фахівців соціономічного профілю. Встановлено професійні відмінності між психологами та вчителями: вчителі виявилися більш схильними до використання маніпулятивних стратегій у комунікації, а також демонструють вищу експресивність та виразність.

Висновки. Комунікативна креативність виступає однією з ключових професійно значущих якостей фахівців соціономічного профілю та є невід'ємною частиною їхніх соціальних здібностей. Дослідження показало наявність відмінностей у розвитку цієї якості між психологами та вчителями, що вказує на необхідність врахування специфіки професійної діяльності під час розвитку комунікативної креативності.

Ключові слова: комунікативна креативність, учителі, психологи, соціономісти, професійні важливі якості.

Kolisnyk Maryna Ihorivna

Lecturer at the Department of Social Work and Psychology,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskiy State Institute»,
Graduate Students at the Department of Psychology and Social Work,
West Ukrainian National University

THE ROLE OF COMMUNICATIVE CREATIVITY IN THE FORMATION OF PROFESSIONALLY SIGNIFICANT QUALITIES OF SOCIO-ECONOMIC SPECIALISTS

Introduction. The phenomenon of communicative creativity is becoming a subject of growing interest among psychologists. This is explained by the increasing complexity of social interaction, the growing demands for communication efficiency, and the increasing number of non-standard situations in the communicative process. The low level of development of communicative skills, difficulties in establishing constructive relationships and integration into society, as well as a tendency to conflicts lead to the emergence of personal psychological problems and insufficient development of communicative creativity.

The Aim of the study is to study the features of communicative creativity as a professionally significant quality of socio-economic profile specialists, in particular psychologists and teachers.

Scientific novelty. To achieve the goal of the study, the communicative creativity test-questionnaire developed by O. P. Sannikova and R. V. Belousov was used. The sample of the study subjects included 133 people: 51 psychologists and 82 primary school teachers representing a socio-economic profile.

The study characterized the phenomenon of communicative creativity and revealed its features in representatives of two professions. It was determined that communicative creativity is an important professional quality of sociological specialists. Professional differences between psychologists and teachers were established: teachers were more prone to using manipulative strategies in communication, and also demonstrate higher expressiveness and expressiveness.

Conclusions. Communicative creativity is one of the key professionally significant qualities of socio-economic specialists and is an integral part of their social abilities. The study showed the presence of differences in the development of this quality between psychologists and teachers, which indicates the need to take into account the specifics of professional activity during the development of communicative creativity.

Key words: communicative creativity, teachers, psychologists, sociologists, professionally important qualities.

Актуальність проблеми. Феномен комунікативної креативності стає об'єктом дедалі більшої уваги з боку науковців-психологів. Це зумовлено зростаючою складністю соціальної взаємодії, підвищенням вимог до ефективності спілкування та появою значної кількості нетипових комунікативних ситуацій.

Соціономічний профіль охоплює професії, пов'язані з роботою з людьми, такі як психологи, соціальні працівники, педагоги, менеджери та інші. Ці фахівці повинні володіти високим рівнем емпатії, здатністю до адаптації та творчого підходу в комунікації. Низький рівень розвитку комунікативних навичок, нездатність будувати конструктивні взаємини з оточуючими та ефективно інтегруватися в соціальне середовище, а також схильність до конфліктів можуть стати причиною виникнення різноманітних психологічних проблем і впливати на недостатній розвиток комунікативної креативності. Комунікативна креативність є одним із ключових факторів, що сприяє ефективному виконанню професійних завдань фахівцями соціономічного профілю.

Розвиток комунікативної креативності має особливе значення для фахівців соціономічного профілю, таких як психологи та педагоги, чия діяльність зосереджена у сфері «людина-людина». У своїй професійній практиці вони потребують вміння підтримувати всі види міжособистісних стосунків, вирішувати соціальні проблеми, а також швидко знаходити й ефективно використовувати нестандартні, оригінальні та творчі підходи для розв'язання ситуацій, що виникають у процесі взаємодії між особистістю та соціумом. Таким чином, комунікативна креативність є ключовим елементом професійної майстерності та особистісної самореалізації таких спеціалістів.

Мета дослідження – вивчення особливостей комунікативної креативності як професійно значущої якості фахівців соціономічного профілю, зокрема психологів та учителів.

У дослідженні охарактеризовано феномен комунікативної креативності та виявлено його особливості у представників двох професій. Було визначено, що комунікативна креативність є важливою професійною якістю фахівців соціономічного профілю. Встановлено професійні відмінності між психологами та вчителями: вчителі виявилися більш схильними до використання маніпулятивних стратегій у комунікації, а також демонструють вищу експресивність та виразність.

До професій соціономічного профілю належать ті, що характеризуються суб'єкт-суб'єктною взаємодією, зокрема в межах моделі «людина-людина». Віднесення професій до цього профілю базується на таких критеріях:

- **Цілі діяльності:** виховання, обслуговування, управління, контроль, оцінювання.
- **Засоби діяльності:** прямі та опосередковані контакти, використання вербальних і невербальних методів впливу.
- **Умови праці:** соціально-психологічні, техніко-економічні, режимно-гігієнічні фактори.

- **Функції, що виконуються:** організація та керівництво, навчання, виховання, оцінювання стану соціальних об'єктів, надання медичних, інформаційних, соціально-побутових послуг (Серебровська & Кочергіна, 2020: 147; Виноградська, 2012: 112).

Працівники соціономічного профілю здійснюють комплекс завдань, спрямованих на ефективну взаємодію з людьми та розв'язання їхніх соціальних потреб, що робить їхню діяльність унікальною в контексті суспільного розвитку.

Професії соціономічного профілю належать до гуманітарного типу трудової діяльності та характеризуються такими особливостями (Власкіна & Лисенко, 2015: 113):

- **Орієнтованість на людину або групу людей:** професійна діяльність базується на осмисленні цілісного та динамічного простору, спрямованого на взаємодію з індивідами чи соціальними групами.
- **Суб'єкт-суб'єктна взаємодія:** акцент робиться на міжособистісному підході, що зумовлює високий рівень уваги до особистісних якостей та потреб інших.
- **Предмет діяльності:** основою роботи є людина або група людей, що передбачає взаємодію з їхніми особистісними та соціальними аспектами.
- **Засоби діяльності:** ключовими ресурсами є особистісні, психічні властивості та здібності самих фахівців.
- **Моральна відповідальність:** умови професійної діяльності передбачають високий рівень етичності та відповідальності за прийняття рішень і їх наслідки.

- **Невизначеність результату:** результати діяльності часто є нематеріальними, задаються у формі загального уявлення і важко піддаються об'єктивному вимірюванню.

- **Нематеріальний характер продукту:** результат роботи здебільшого не має матеріальної форми та потребує суб'єктивної оцінки.

Ці особливості визначають специфіку професій соціономічного профілю, таких як педагоги, психологи, соціальні працівники, і вимагають від фахівців не лише високих професійних знань, а й розвинених соціальних та комунікативних компетенцій.

Таким чином, специфічною рисою професій соціономічного профілю є те, що людина або спільність людей виступають не просто соціальним середовищем чи умовою діяльності, а безпосередньо об'єктом і предметом цієї діяльності (Серебровська & Кочергіна, 2020: 148).

Окрім цього, особливістю професій соціономічних спеціальностей є відсутність жорсткої регламентації як кінцевого продукту праці, так і процесу взаємодії. Водночас до результатів роботи таких фахівців висуваються високі вимоги, що обумовлює необхідність творчого та адаптивного підходу до виконання професійних завдань.

Професії соціономічного профілю характеризуються особливим типом взаємодії, який передбачає *допомагаючу поведінку*. Це взаємини, у яких щонайменше одна сторона прагне сприяти іншій у питан-

нях особистісного розвитку, самовдосконалення, покращення якості життя та налагодження взаємин з оточенням (Роджерс, 1994).

Допомагаючу діяльність поділяють на:

- **Структуровану:** професійна допомога або волонтерська діяльність, що здійснюється у межах чітко визначених ролей та завдань.

- **Неструктуровану:** допомога в рамках дружніх, сімейних чи соціальних стосунків, наприклад, у групах самодопомоги.

Цей тип взаємодії є ключовим для успішної роботи фахівців соціономічного профілю, оскільки спрямований на підтримку та розвиток особистості.

Особливість професій соціономічного профілю полягає в тому, що допомагаюча діяльність є їхнім ключовим компонентом. У цьому контексті допомагаюча діяльність перетворюється на **допомагаючу професію**, коли неструктурована допомога стає структурованою. Представник такої професії починає цілеспрямовано використовувати свої спеціальні знання та навички для досягнення професійних цілей.

Зважаючи на специфіку об'єкта й предмета діяльності, а також різноманітність виконуваних функцій, соціономічні професії утворюють неоднорідний клас. Різні типи цих професій висувають до людини різні вимоги, що залежить від характеру професійної діяльності.

Типи професій соціономічного профілю:

1. **Виконавчі професії:** діяльність базується на дотриманні чітких алгоритмів, зразків або інструкцій. Приклади: продавець, агент, офіціант.

2. **Творчі професії:** передбачають аналітичну діяльність, розробку нових ідей і створення нових продуктів. Приклади: соціальний працівник, педагог, психолог, адвокат.

3. **Керівні професії:** пов'язані із завданнями проектування, планування, координації та прийняття рішень як стандартизованих, так і нестандартних. Приклади: менеджер з персоналу, керівник підрозділу, керуючий.

Таким чином, професії соціономічного профілю охоплюють широкий спектр діяльності, і їхні представники повинні володіти різноманітними навичками залежно від типу професії, що вони обирають.

Для успішного виконання професійних обов'язків фахівцями соціономічного профілю важливо володіти певними **схильностями, здібностями та професійними якостями**, які сприяють ефективній взаємодії з людьми та вирішенню соціальних завдань.

Загальні схильності, важливі для представників соціономічного профілю:

Орієнтація на процес професійної діяльності: здатність насолоджуватися самим процесом роботи, а не лише його результатами.

Позитивне сприйняття світу: оптимістичний підхід до життя, що допомагає створювати сприятливу атмосферу у взаємодії.

Альтруїзм: переважання інтересів інших над власними, готовність допомагати людям.

Соціабельність: здатність до легкого і природного встановлення контактів з іншими.

Бажання працювати з людьми: інтерес до міжособистісної взаємодії та соціальної комунікації.

Комунікативні здібності: вміння чітко і послідовно викладати свої думки, а також уміння слухати та чути співрозмовника.

Навички встановлення контактів: здатність швидко налагоджувати нові зв'язки та ефективно спілкуватися.

Організаторські здібності: бажання і схильність організовувати діяльність інших людей, що є важливим у керівних і педагогічних професіях.

Ці схильності формують основу професійної компетентності фахівців соціономічного профілю, допомагаючи їм ефективно взаємодіяти з іншими та успішно виконувати свої професійні завдання.

Професійно важливі якості представників соціономічних спеціальностей

Для успішної діяльності фахівців соціономічного профілю важливим є набір професійно значущих якостей, які забезпечують ефективну взаємодію з людьми та досягнення професійних цілей. До таких якостей належать:

- **Емпатія:** здатність розуміти емоційний стан іншої людини та співпереживати їй.

- **Апперцепція:** усвідомлення й інтерпретація соціального контексту та поведінки інших людей.

- **Вибіркова спрямованість сприйняття:** вміння зосереджувати увагу на ключових аспектах у міжособистісній взаємодії.

- **Психологічна спостережливість:** здатність помічати та аналізувати емоційні й поведінкові нюанси оточуючих.

- **Уважність:** вміння зосереджуватися на деталях і враховувати важливі аспекти ситуації.

- **Сензитивність:** чутливість до потреб та емоційних станів інших.

- **Емоційна стійкість:** здатність зберігати спокій та ефективність у стресових умовах.

- **Гнучкість:** адаптація до змін і різних умов взаємодії.

- **Самоконтроль:** здатність регулювати свої емоції, дії та поведінку.

- **Толерантність:** прийняття та повага до різноманіття поглядів, переконань і стилів життя.

- **Швидкість прийняття рішень:** оперативність і впевненість у виборі дій у складних ситуаціях.

- **Організаторські здібності:** вміння координувати дії інших та управляти робочими процесами.

- **Комунікативні здібності:** майстерність ефективного спілкування, встановлення контактів і вирішення конфліктів.

Цінності та цілі діяльності

Фахівці соціономічного профілю також повинні мати високий рівень **наукової компетентності** та дотримуватися етичних принципів (**чесноти**). Їхня діяльність спрямована на досягнення важливих суспільних ідеалів, таких як:

- розвиток особистості;
- забезпечення якісної освіти;

- сприяння благополуччю та здоров'ю;
- покращення якості життя.

Ці якості та цінності є основою ефективної професійної діяльності представників соціономічних професій, таких як психологи, педагоги, соціальні працівники тощо.

- До провідних особистісно-професійних якостей представників соціономічних фахів О. Ю. Пришляк відносить наступні:

- гуманістичний характер спілкування (доброзичливість, щирість, тактовність, толерантність, повага до клієнта незалежно від етнічного походження чи національності);

- комунікабельність (відкритість і бажання та готовність співпрацювати з представниками інших національностей, культур, релігійних конфесій, тощо);

- гнучкість (здатність адаптуватися до ситуацій міжкультурної взаємодії, що змінюються);

- здатність до міжкультурного діалогу;
- толерантність, толерантне ставлення;
- здатність пристосовуватися до різних культур;
- здатність адаптувати власне спілкування;
- здатність сприймати інші моделі поведінки, а також використовувати їх;

- спостережливість;
- культурна чутливість;
- здатність до аналізу;
- здатність до зміни оцінки;
- здатність до встановлення довірливих відносин;
- здатність до координації, злагодженості;
- спроможність співпрацювати в міжкультурній команді;

- сприйняття спілкування;
- здатність до узгодження й компромісу,
- впевненість у собі, внутрішня стійкість, терпіння;

- інтерактивні стратегії;
- здатність до розуміння;
- наполегливість, ініціативність;
- емоційна виразність;
- управління емоціями;
- соціальний та емоційний контроль.

Ці характеристики є основою ефективної міжкультурної комунікації. Вони дозволяють створювати довірливу атмосферу, сприяти взаєморозумінню та ефективному вирішенню міжкультурних завдань. Розвиток цих якостей є ключовим для фахівців, що працюють у соціономічному профілі або з багатокультурними командами.

До професійно важливих якостей психолога як представника професії соціономічного профілю А. С. Москальова, А. А. Власенко відносять інтелектуально-пізнавальні, мотиваційно-ціннісні та емоційно-вольові якості.

Під інтелектуально-пізнавальними якостями розуміється певний рівень психологічних знань, які дозволяють майстерно будувати відносини з клієнтом. Сюди відноситься розвинена система теоретичного, тобто змістовного, мислення; розвинена пам'ять; стратегічне мислення; високий рівень кон-

центрації уваги; здатність приймати вивірені й адекватні рішення, тощо.

Мотиваційно-регулюючі якості утворює сукупність мотивів, що допомагають психологу у здійсненні його професійної діяльності. Мобільна зміна домінуючих мотивів є основою розвиненості мотиваційної сфери.

Основними мотиваційно-регулюючими якостями є:

- мотивація до реалізації професійної діяльності (зацікавленість своєю професією, амбітність, внутрішня потреба в професійному самоствердженні, ментальному розвитку, творчому зростанні);

- гуманістичний детермінант (людяність, терпимість, порядність, прагнення до розуміння іншої людини);

- соціально спрямована система професійних цінностей (чесність, відповідальність, наявність професійного досвіду, свідомість тощо);

- динамічність, тобто здатність змінювати домінуючі мотиви (креативність, наявність почуття гумору, хороша реакція, сміливість у прийнятті рішень, тощо);

- зростаюча роль соціально-психологічних та мотиваційних чинників.

Емоційно-вольові якості психолога розкриваються через емоційне сприйняття соціуму та включають позитивний психологічний настрій, емпатію, співпереживання, милосердя,

відповідальність, толерантність, тощо.

Варто зазначити, що для студентів соціономічних спеціальностей притаманні такі цінності, як постійне прагнення до розвитку та творчості, набуття життєвої мудрості та досвіду, активний спосіб життя й цікава професійна діяльність. Мотивами вибору майбутньої професії зазвичай є прагнення досягти поваги та визнання, а також бажання реалізувати себе, удосконалювати власні знання та здібності.

У процесі навчання студентів соціономічного профілю необхідно розвивати комплекс важливих якостей, зокрема індивідуальні (етико-моральна відповідальність, соціально-комунікативна компетентність, стресостійкість) та професійні (знання, навички, вміння). Ці професійно-особистісні якості є ключовими для їхньої ефективної діяльності та успішної адаптації в умовах соціономічних професій.

Таким чином, професійна діяльність представників соціономічних професій потребує від них наявності специфічних нахилів, здібностей та професійних якостей, які є ключовими під час їхньої безпосередньої взаємодії з окремими людьми та соціальними групами.

Педагогам у порівнянні з психологами більш властиво проявляти експресивність у комунікації. Тобто учителі є більш виразними у спілкуванні, можуть краще передати необхідні відчуття, емоції, настрої, думки, більш ефективно використовувати виразні засоби у процесі спілкування, ніж психологи, що зумовлено специфікою педагогічного фаху.

Висновки. Комунікативна креативність є однією з ключових професійно значущих якостей і невід'ємною частиною соціальних здібностей фахів-

ців соціономічного профілю. Недостатній рівень комунікативних навичок, труднощі у налагодженні конструктивних стосунків і адаптації в соціальному середовищі, а також схильність до конфліктних ситуацій можуть спричиняти особистісні психологічні

труднощі та уповільнювати розвиток комунікативної креативності.

Серед студентів соціономічних спеціальностей спостерігаються професійні відмінності у розвитку комунікативної креативності.

Список літератури:

1. Виноградська М. П. Тренінг розвитку креативності як метод роботи практичного психолога. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. 6. 35–38.
2. Москальова А. С., Власенко А. А. Психологічні особливості професійної діяльності психолога – представника допомагаючої професії соціономічного типу. *Науковий огляд*. 2018. 4 (47). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1553>
3. Пришляк О. Професіограма фахівця соціономічної професії в контексті міжкультурності. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. 1(6). 220–227.
4. Власова О. І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей [Текст] : дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. 2006. К. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.
5. Дегтярьова Г. С., Руденко Л. А. Теоретичні та методичні основи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: навчально-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2010. 192 с.
6. Антошків А. В. Комунікативна креативність як чинник розвитку командотворчої компетентності психолога: дис. ... д-ра філософії: 053 Психологія. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2024. 250 с.
7. Розова І. В. Формування професійно-комунікативних умінь майбутніх фахівців соціономічних професій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2024. 200 с.
8. Чеканюк Ю. В. Комунікативна креативність як складова професійної підготовки психолога: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Умань : Уманський державний педагогічний університет, 2024. 180 с.
9. Гладкова В. Відповідальна професійна поведінка фахівця соціономічного профілю: акмеологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія*. 2019. Вип. 1(11). С. 15–19
10. Корніяк О. М. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. V. Вип. 16. С. 83–91.

References:

1. Vynohradska, M. P. (2012). Treninh rozvytku kreatyvnosti yak metod roboty praktychnoho psykhologa [Training of the development of creativity as a method of the work of practical psychologist]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohiy Universytetu «Ukraina»*, 6, 35–38. [in Ukrainian].
2. Moskaliyova, A. S., & Vlasenko, A. A. (2018). Psykholohichni osoblyvosti profesiynoi diialnosti psykhologa – predstavnyka dopomahaiuchoi profesii sotsionomichnoho typu [Psychological features of the professional activity of psychologist – a representative of the helping profession of the socioeconomic type]. *Naukovyi ohliad*, (4) 47. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1553>. [in Ukrainian].
3. Pryshliak, O. (2021). Profesiograma fakhivtsia sotsionomichnoi profesii v konteksti mizhkulturnosti [Profession profile of the specialist of socioeconomic profession in the context of multiculturalism]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, 1(6), 220–227 [in Ukrainian].
4. Vlasova, O. I. (2006). Psykholohichna struktura ta chynnyky rozvytku sotsialnykh zdbnostei [Psychological structure and factors of the development of social skills]. [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. [in Ukrainian].
5. Dehtiarivna, H. S., & Rudenko, L. A. (2010). *Teoretychni ta metodychni osnovy rozvytku komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Theoretical and methodological basics of the development of the communicative competence of the future specialists of the sphere of the service]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
6. Antoshkiv, A. V. (2024). *Komunikativna kreatyvnist yak chynnyk rozvytku komandotvorchoi kompetentnosti psykhologa*. [Communicative creativity as a factor of the development of the team-creative competence of psychologist]. [Doctoral dissertation, Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet]. [in Ukrainian].
7. Rozova, I. V. (2024). *Formuvannia profesiino-komunikativnykh umin maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii*. [Formation of professional and communicative skills of the future specialists of the socioeconomic profession]. [PhD dissertation, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova]. [in Ukrainian].
8. Chekaniuk, Y. V. (2024). *Komunikativna kreatyvnist yak skladova profesiinoi pidhotovky psykhologa* [Communicative creativity as a component of the professional training of the psychologist]. [PhD dissertation, Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet]. [in Ukrainian].
9. Hladkova, V. (2019). Vidpovidalna profesiina povedinka fakhivtsia sotsionomichnoho profilu: Akmeolohichni aspekty [Responsible professional behavior of the specialist of socioeconomic profile: Akmeological aspects]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Psykholohiia*, 1(11), 15–19. [in Ukrainian].
10. Korniyaka, O. M. (2015). *Komunikativna kompetentnist yak vyznachalnyi chynnyk profesiinoho samozdiisnennia vykladacha vyshchoi shkoly* [Communicative competence as determinative factor of the professional self-realization of the teacher of higher school]. *Aktualni problemy psykhologii*, 5(16), 83–91. [in Ukrainian].

УДК 377.013.42:364.62-056.26

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-10>

Кучеров Геннадій Геннадійович

кандидат історичних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
kucherovgennadij@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7979-0855

Глов'юк Оксана Василівна

викладач циклової комісії соціальної роботи, психології та фізичної культури
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
oksana_shulyk@ukr.net

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Тема сімейної взаємодії ніколи не втрачала своєї актуальності та набула особливої важливості в надзвичайних умовах війни. Кризові обставини посилюють стресові фактори та створюють нові виклики, які впливають як на батьків, так і на дітей, змінюючи динаміку їхніх відносин. Розуміння соціально-психологічних аспектів впливу дитячо-батьківських відносин на формування особистості дитини з інвалідністю в умовах війни є надзвичайно важливим для прогнозування розвитку таких дітей, адже вони стикаються із складними ситуаціями, які мають суттєвий вплив на їх психологічний стан і соціальну адаптацію.

За таких обставин процес формування особистості дитини проходить у значно складніших умовах. Для дітей зміни в оточенні, відсутність стабільності та безпеки, постійний психологічний тиск здатні погіршити не лише фізичне, а й психічне здоров'я. Невизначеність, зміни у звичному способі життя, відсутність можливості задовольнити базові потреби сприяють невдоволенню, розпачу, засмученню, гніву, ворожості, тривозі, страху та іншим негативним емоціям.

У цьому контексті роль батьків є надзвичайно важливою, оскільки вони здатні забезпечити необхідну підтримку, стабільність і надати моделі поведінки, які допоможуть дитині пройти цей складний період не лише з мінімальними втратами для її психічного здоров'я, але й сприяти психологічному і соціальному розвитку дитини навіть в умовах війни.

Мета та завдання статті. Мета статті полягає в аналізі взаємин між батьками і дітьми з інвалідністю та визначенні їх впливу на психосоціальний розвиток дітей даної категорії в контексті війни. Стаття досліджує, конкретні соціально-психологічні фактори, що виникають у кризових ситуаціях та можуть як позитивно, так і негативно впливати на формування особистості дитини з інвалідністю.

Досягненню поставленої мети сприяло вирішення наступних завдань:

1. Вивчення впливу війни на емоційне та психічне здоров'я членів сім'ї, зокрема на дітей з інвалідністю.
2. Аналіз особливостей дитячо-батьківських відносин в умовах війни.
3. Оцінка важливості надання батьками підтримки та створення стабільної емоційної атмосфери для розвитку дітей з інвалідністю.

Результати. Проаналізовано зміни, які відбуваються у відносинах між батьками та дітьми з інвалідністю під час військових конфліктів. Окремлено соціально-психологічні труднощі, з якими стикаються родини дітей з інвалідністю в кризових умовах, такі як стрес, депресія, тривога. Розглянуто вплив стресу на емоційний стан батьків і дітей, що спричиняє додаткові труднощі у їхніх відносинах. Проведено оцінку значення емоційної, моральної та соціальної підтримки з боку батьків в умовах війни на формування особистості дітей з інвалідністю.

Усі ці аспекти допомагають отримати цілісне уявлення про те, як соціально-психологічні фактори взаємодіють з батьківськими відносинами та як вони можуть впливати на формування особистості дітей з інвалідністю в обставинах військового конфлікту.

Ключові слова: соціально-психологічні аспекти, дитячо-батьківські відносини, формування особистості, дитина з інвалідністю, психологічна підтримка, соціальна інтеграція.

Kucherov Hennadiy Hennadiyovich

PhD in History,
Associate Professor at the Department of Inclusive
Education, Rehabilitation, and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»

Hloviuk Oksana Vasylivna

Lecturer at the Cycle commission of Social Work,
Psychology, and Physical Education,
Separate structural subdivision Kamianets-Podilskyi
Professional College of Educational and Rehabilitation
Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»

THE INFLUENCE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PARENT-CHILD RELATIONSHIPS ON THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF A CHILD WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF WAR

Introduction. The topic of family interaction has always remained relevant and has gained particular significance in the extraordinary circumstances of war. Crisis situations intensify stress factors and create new challenges that affect both parents and children, altering the dynamics of their relationships. Understanding the socio-psychological aspects of the influence of parent-child relationships on the formation of a child with disabilities in the context of war is extremely important for predicting the development of such children, as they face complex situations that significantly impact their psychological state and social adaptation.

In such circumstances, the process of personality formation in a child takes place under much more challenging conditions. For children, changes in their environment, the lack of stability and security, and constant psychological pressure can deteriorate not only their physical but also their mental health. Uncertainty, changes in the usual way of life, and the inability to meet basic needs contribute to dissatisfaction, despair, sadness, anger, hostility, anxiety, fear, and other negative emotions.

In this context, the role of parents is extremely important, as they can provide the necessary support, stability, and offer behavioral models that will help the child navigate this difficult period not only with minimal harm to their mental health but also foster the child's psychological and social development, even in the conditions of war.

Purpose and Objectives of the Article. The purpose of this article is to analyze the relationships between parents and children with disabilities and to determine their impact on the psychosocial development of children in this category in the context of war. The article examines specific socio-psychological factors arising in crisis situations that can either positively or negatively affect the formation of the personality of a child with disabilities.

The following tasks were addressed to achieve the stated goal:

1. Study of the impact of war on the emotional and mental health of family members, particularly children with disabilities.
2. Analysis of the peculiarities of parent-child relationships in the context of war.

3. Assessment of the importance of parental support and the creation of a stable emotional environment for the development of children with disabilities.

Results. The changes that occur in the relationships between parents and children with disabilities during military conflicts have been analyzed. The socio-psychological difficulties faced by families of children with disabilities in crisis conditions, such as stress, depression, and anxiety, have been outlined. The impact of stress on the emotional state of both parents and children has been examined, leading to additional challenges in their relationships. An evaluation of the significance of emotional, moral, and social support from parents in the context of war has been conducted, focusing on its role in the formation of the personality of children with disabilities.

All these aspects contribute to providing a comprehensive understanding of how socio-psychological factors interact with parental relationships and how they can influence the formation of the personality of children with disabilities in the context of military conflict.

Key words: *socio-psychological aspects, parent-child relationships, personality formation, child with disabilities, psychological support, social integration.*

Вступ. Формування особистості процес складний і багатограний, який особливо інтенсивно відбувається у дитячому віці, коли закладаються основи світогляду, моральних принципів та соціальних навичок. На особистість впливають різноманітні фактори, зокрема сімейне виховання, соціальне середовище, освіта, життєвий досвід та культурні традиції. Кожен з цих елементів вносить свій внесок у формування унікального характеру та світосприйняття людини, що визначає її поведінку, ставлення до інших та здатність приймати рішення у складних життєвих ситуаціях.

Ключову роль у формуванні особистості дитини з інвалідністю відіграють дитячо-батьківські відносини. Дитячо-батьківські відносини трактуються як сукупність різних емоційних зв'язків з дитиною, типових моделей поведінки, методів взаємодії з нею, а також особливостей сприйняття і розуміння її характеру, особистості та вчинків [11, с. 214].

Війна значно впливає на формування особистості дітей з інвалідністю. Постійний стрес, страх і травматичні переживання можуть уповільнювати або спотворювати їх емоційний та соціальний розвиток.

Втрата звичних умов життя, руйнування соціальних зв'язків та відсутність належної підтримки можуть спричиняти труднощі в налагодженні здорових стосунків з іншими людьми, а також призводити до проблем з самооцінкою та відчуттям безпеки. Як наслідок, діти можуть ставати більш замкнутими, тривожними або агресивними, що ускладнює їх адаптацію до нових умов життя. Окрім того, нестабільність і невизначеність майбутнього можуть призвести до труднощів у розумінні свого місця у світі та розвитку здорових і стабільних цінностей [9, с. 97].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему дитячо-батьківських відносин розглянуто у працях таких українських та зарубіжних вчених, як М. Бриль, Л. Гончар, Г. Крупник, О. Олійник, К. Тичина, Т. Яблонська, М. Ainsworth, S. Bell, G. Craig, R. G. Erskine, P. Harris, J. Nelsen, A. Russell.

Згідно з сучасними уявленнями про чинники, умови та джерела формування особистісної психіки, розвиток дитини залежить від її взаємодії та спілкування з дорослими, насамперед з батьками (Дж. Боулбі, Т. Цуркан, Л. Повалій, А. Фройд, Е. Еріксон, М. Ейнсворт). Найближчим соціальним оточен-

ням дітей є їхня сім'я, яка має задовольняти їхні потреби визнання, прийняття, підтримки, захисту та поваги. Саме в родині діти отримують перший досвід емоційної взаємодії, яка має соціальне забарвлення. Емоційна атмосфера в сім'ї значною мірою впливає на формування самооцінки дитини та її ставлення до навколишнього світу. Крім того, сімейний клімат визначає, як дитина буде взаємодіяти з іншими людьми та інтегруватися у соціум.

Фахівцями у галузі спеціальної педагогіки також вивчалися питання розвитку та виховання дітей з інвалідністю, зокрема, розвиток дітей з порушеннями слуху (О. Дробот, С. Кульбіда, С. Литовченко), виховання дітей з інтелектуальними порушеннями (Л. Вавіна, С. Миронова, С. Трикоз, В. Синьов, М. Супрун), особливості сімей, де виховуються діти з порушеннями розвитку (А. Висоцька, В. Засенко, Т. Ілляшенко), соціалізація дітей з порушеннями зору (Ю. Бистрова, Т. Гребенюк, Є. Синьова, С. Федоренко), а також супровід сімей, що виховують дітей з порушеннями мовлення (А. Кисличенко, С. Конопляста). Субашкевич І.Р., Пруднікова О.А. досліджували соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських відносин [11]. Шевчук В.В. вивчала особливості дитячо-батьківських стосунків у родині, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку [12].

Однак, вплив дитячо-батьківських відносин на формування особистості дитини з інвалідністю в умовах війни залишається практично недослідженим напрямком.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки незалежності України спостерігається стрімке щорічне зростання чисельності людей з інвалідністю. За даними Державної служби статистики в Україні кількість дітей з інвалідністю, взятих на облік в Україні, сьогодні становить майже 160 тисяч дітей і продовжує зростати, незважаючи на загальне скорочення населення.

В умовах, спричинених війною, попри залучення значного об'єму міжнародної допомоги, сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю відчують більше труднощів. Вимушені переїзди, втрата заробітку, економічні проблеми, обмеженість доступу до освіти чи реабілітації, недостатність безбар'єрного простору (бомбосховища здебільшого недоступні, відсутність доступного транспорту для людей на візках тощо), брак кваліфікованої допомоги фахівців – це далеко не повний перелік того, з чим вони стикаються [6, с. 5].

Разом з тим, батькам постійно потрібно зосереджуватися на безпеці власній і своїх дітей, забезпечувати фізіологічні та психологічні потреби тощо. Досить часто батьки відчують почуття провини через нездатність забезпечити належні умови для дитини, що значно посилює стресові фактори у родині.

Складні умови життя створюють додаткове навантаження на батьків, і їхнє ставлення до інвалідності дитини може змінитися. Якщо батьки фокусуються лише на труднощах, пов'язаних з інвалідністю, і

відчують сором чи відчуження, це сприятиме підвищенню напруги в родині, образам, гніву або навіть проявам насильства. Подібні реакції лише поглиблюють травму і збільшують стрес дитини, які здатні призвести до серйозних психологічних проблем, таких як депресія, тривожність або соціальна ізоляція.

Позитивне сприйняття інвалідності своєї дитини допомагає батькам краще адаптуватися до нових умов життя, зменшити стрес та емоційне напруження, а також створити більш стабільну і підтримуючу атмосферу в родині. Завдяки фіксації уваги на сильних сторонах дитини, постійній підтримці та визнанню її зусиль, навіть у складних умовах війни, рідні допоможуть дитині зберегти впевненість у собі. Батькам варто ставити досяжні цілі й заохочувати досягнення навіть найменших успіхів, підтримувати при невдачах, що сприяє збереженню психологічної рівноваги.

Такий підхід батьків поступово розвиватиме правильне відношення дитини до свого стану. Дитина навчиться сприймати інвалідність як частину своєї особистості з унікальними потребами та можливостями, а не як щось, чого потрібно соромитися чи приховувати. Позитивна самооцінка дитини, у свою чергу, сприятиме подальшому розвитку особистості, підвищуватиме мотивацію та стійкість перед викликами.

Існує певний зв'язок між формуванням особистості дитини та характером внутрішньо сімейних стосунків.

Війна здатна підсилювати напругу у взаєминах між батьками. Дорослим стає важко регулювати власні емоції, а отже, вони будуть менш здатні витримувати емоції дітей, виявляти звичне батьківське тепло й турботу тощо.

Відсутність тісного емоційного зв'язку між членами родини може призвести до фрустрації – психічного стану, що виникає через розчарування або нездійснення важливої для дитини мети чи потреби. Це проявляється в почутті напруги, тривожності, безвихідності та відчаю. Фрустрація виникає, коли ситуація сприймається як неминуча загроза для досягнення значущої мети чи задоволення потреби. Як наслідок, дитина може відчувати невпевненість у собі та зафіксувати певні способи поведінки, що застосовувалися під час переживання фрустрації [11, с. 214].

Під час війни, коли стабільність та безпека втрачають свою звичну форму, любов батьків є важливою основою розвитку дитини, створюючи атмосферу підтримки та прийняття, що допомагає їй адаптуватися до викликів. Забезпечення позитивного і підтримуючого мікроклімату всередині сім'ї та створення максимально комфортних умов вдома є вирішальним. Спільні інтереси, збереження сімейних традицій і звичок, дотримання звичного розпорядку дня допомагає дитині орієнтуватися в повсякденному житті та відчувати себе більш впевнено і захищено.

Вчені виокремлюють значну кількість типів батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях, які виховують

дітей з інвалідністю, серед яких: жорстоке ставлення, емоційне відторгнення, суперечливе виховання, гіпопротекція, гіперопіка, іпохондричність, співробітництво, кожен з яких має свої особливості.

Жорстоке ставлення виявляється в емоційному або фізичному насильстві над дитиною, що може призвести до серйозних порушень її психічного та емоційного розвитку. Під час війни батьки почуваються менш ефективними, оскільки їхнє завдання полягає в забезпеченні безпеки дитини. Однак у таких умовах це стає неможливим, що призводить до сумнівів у власних силах. У спробах забезпечити захист вони посилюють контроль. Занадто сильний акцент на жорсткому дотриманні правил часто спричиняє у дитини емоційне напруження, яке пов'язане з відчуттям небезпеки або страхом перед невдачею.

Емоційне відторгнення характеризується байдужістю або відсутністю емоційного контакту з дитиною, що може викликати у неї почуття «покинутості» та сприяти формуванню низької самооцінки.

Суперечливе виховання виникає, коли батьки постійно змінюють свої вимоги або позиції, що створює для дитини заплутану ситуацію і порушує її відчуття стабільності та безпеки.

Інший стиль «холодного спілкування» – гіпопротекція, проявляється в зниженні емоційних контактів між батьками та дитиною та проєкцією на неї небажаних якостей одного або обох батьків. При такій взаємодії батьки не цікавляться планами дитини, не намагаються їй допомогти, а лише висловлюють співчуття. Це призводить до формування бар'єру у взаємодії з дитиною. Такий підхід до виховання сприяє розвитку в дитини емоційної нестабільності, підвищеної тривожності, нервово-психічного напруження, а також комплексу «неповноцінності», емоційної беззахисності і непевності у власних силах.

Гіперопіка, навпаки, проявляється в надмірному захисті, що обмежує можливості дитини для самостійного розвитку та соціалізації. В даному випадку батьки намагаються повністю задовольнити всі потреби дитини, захищаючи її від труднощів і неприємностей життя. Вони постійно переживають за її благополуччя, адже вважають її маленькою та беззахисною. Часто батьки, в бажанні позбавити дитину труднощів, постійно опікають її, оберігають від всього, що може засмутити, не дають нічого робити самостійно. Як наслідок відбувається зупинка розвитку дитини, росте страх безпомічності та залежність від сторонньої допомоги, і за таких обставин дитина втрачає самостійність. Все це призводить до егоцентризму, безініціативності, зниження самооцінки, соціальної пасивності. З часом така дитина може виявитися неспроможною до самостійного життя не стільки через інвалідність, скільки через недоцільний розвиток особистісних якостей.

Іпохондричність проявляється в надмірній занепокоєності здоров'ям дитини, що може створити атмосферу тривоги та страху. Такий підхід до виховання може призвести до розвитку у дитини постійного відчуття небезпеки для її здоров'я, що в свою чергу посилює тривожність і може призвести до

формування у них невротичних, соціально небажаних рис особистості.

Стиль співробітництва передбачає конструктивну і гнучку форму взаємовідповідальних стосунків батьків та дитини в спільній діяльності. Як спосіб життя, такий стиль виникає при вірі батьків у можливість своєї дитини та її сильні якості, поступово визначаючи, який обсяг допомоги необхідний для розвитку її самостійності [12; 13].

Кожен тип взаємодії між батьками та дитиною має значний вплив на розвиток дитини з інвалідністю. Ці стосунки формують її психологічний стан, впливають на ставлення до навколишнього світу та визначають процес адаптації в суспільстві. Надмірно обмежуючі моделі взаємодії можуть перешкоджати розвитку самостійності у дитини. В такому випадку проблема не стільки в самій інвалідності, скільки в порушенні або уповільненні формування важливих особистісних якостей, таких як відповідальність, самоконтроль, впевненість у собі. Це може значно ускладнити процес інтеграції дитини в соціум і здатність адаптуватися до життєвих викликів. Важливо, щоб взаємодія була конструктивною та підтримувала розвиток як фізичних, так і психологічних можливостей дитини, сприяючи її емоційному благополуччю та соціальній інтеграції [4, с. 37].

Під час складних життєвих обставин батьки можуть бути як основною підтримкою, так і додатковим джерелом стресу для дитини. Стрес батьків через військові події здатен негативно впливати на дитину. Спостерігаючи за переживаннями та страхами батьків, діти починають переживати подібні негативні емоції та відчувати душевний дискомфорт, навіть не розуміючи, що саме з ними відбувається, і не знаючи, як назвати те, що вони відчувають. Доведено, що емоційний стан батьків значно впливає на розвиток психосоматичних розладів у дітей з інвалідністю [5, с. 2].

Для дитини з інвалідністю, яка, можливо, має обмежені можливості для самостійного подолання викликів війни, емоційна підтримка з боку батьків стає ще більш необхідною. Досить часто саме батьки є основним ресурсом емоційної підтримки та стабільності для дитини, допомагаючи їй зберегти відчуття захищеності, навіть за умов постійної небезпеки. Батьки, проявляючи до дитини безумовну любов і турботу, забезпечують їй психологічну рівновагу і впевненість у собі, тим самим створюючи умови для розвитку емоційної стійкості та психологічного благополуччя.

Регулярне спілкування, увага до емоційного стану дитини, а також готовність обговорювати її страхи і переживання суттєво знижують рівень тривоги. Важливо, щоб батьки активно заохочували дитину виражати свої почуття і думки, пропонуючи безпечний простір для обговорення будь-яких питань, що особливо важливо у випадках, коли дитина має труднощі у спілкуванні або розумінні емоцій.

Інформаційна підтримка батьків має велике значення для дитини з інвалідністю. Пояснення та допомога в розумінні навколишньої ситуації спри-

яють адаптації дитини до стресових змін. Це створює основу для впевненості та почуття безпеки, допомагає формувати емоційну стійкість і розвивати навички подолання стресу, а також знижує ризик виникнення психологічних травм, що є надзвичайно важливим для психічного здоров'я дитини.

Батьки є не лише першим і найважливішим джерелом інформації для дитини, але й виступають первинними моделями поведінки. В умовах війни, коли традиційні соціальні зв'язки можуть бути зруйновані, роль батьків як прикладу для наслідування стає ще більш важливою.

Дитина, спостерігаючи за поведінкою та ставленням своїх батьків до проблем, вчиться вирішувати власні труднощі. Батьки, демонструючи позитивне ставлення до труднощів, активність та впевненість, передають ці цінності своїм дітям, що сприяє їхньому особистісному зростанню. Одним з найважливіших завдань батьків у критичний період є збереження у дитини віри в краще майбутнє, показуючи, що навіть у складних умовах можна продовжувати розвиватися і досягати поставлених цілей. Підтримка мотивації та надії допомагає дитині зберегти внутрішній оптимізм і продовжувати рухатися вперед, незважаючи на труднощі.

Військові дії можуть призвести до ізоляції дітей з інвалідністю, що накладає на батьків відповідальність за забезпечення максимальної соціалізації дитини. Попри те, що у дітей часто спостерігається втрата мотивації до саморозвитку, що викликано постійним стресом, батькам варто підтримувати залучення дитини до різноманітних активностей, адже це сприяє її інтелектуальному та особистісному розвитку. Навчання, навіть в онлайн форматі, надає дитині стабільність та відчуття нормальності, що є важливим для її психоемоційного стану.

Встановлено, що залучення дітей з множинними вадами розвитку до суспільної і громадської роботи, участі в проєктах, фестивалях, майстер класах, спортивних іграх, театральних виставах тощо допомагає оптимізувати умови життя дітей даної категорії, максимально розвинути їх потенціал щодо адаптації до нових реалій та вирішення різноманітних соціальних проблем [9, с. 98].

Крім того, дослідження підтверджують, що існує зв'язок між наявністю друзів та зменшенням емоційного дискомфорту, пов'язаного з відчуттям небезпеки або невдачі. Завдяки новим друзям і знайомствам дитина отримує можливість для взаємодії, що допомагає знизити її тривожність, розчарування та фрустрацію. Соціальна активність дитини сприяє розвитку комунікативних здібностей, здатності до співпраці, навичкам вирішення конфліктів, які відіграють значну роль у соціальній інтеграції дитини. Вона розуміє, що є інші сім'ї з подібними проблемами, і вони також працюють над їхнім вирішенням. Це дає додаткові ресурси для подолання власних труднощів [11, с. 215].

Незважаючи на складність умов, які виникають під час війни, важливо враховувати, що саме ці обставини можуть стати каталізатором для значних позитивних змін у розвитку дітей з інвалідністю. У таких екстремальних умовах діти вимушені шукати внутрішні ресурси для адаптації, розвивати навички емоційної саморегуляції, стійкості до стресу, здатність долати фізіологічні та психологічні обмеження. Досвід подолання труднощів надає їм унікальні життєві навички, які сприятимуть досягненню успіху в майбутньому, а їх здатність адаптуватися до складних умов життя може стати прикладом для інших.

Висновки і пропозиції. Дитячо-батьківські відносини в умовах війни стають критичним чинником у формуванні особистості дитини з інвалідністю. Батьки, які здатні забезпечити необхідні ресурси для її повноцінного життя, надати емоційну підтримку та сприяти формуванню адаптивних навичок, значно підвищують шанси своєї дитини на успішний розвиток навіть у таких складних умовах. У результаті війни, хоч і приносить значні випробування, відкриває нові можливості для розвитку дітей з інвалідністю, сприяючи ефективній соціальній інтеграції та формуванню сильної, стійкої особистості, здатної протистояти життєвим викликам.

Подальше дослідження передбачає розгляд соціальних та психологічних стратегій підтримки дітей з інвалідністю та їхніх родин у воєнний час.

Список літератури:

1. Браніцька Т.Р., Матохнюк Л.О., Шпортун О.М. Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум. Вінниця, 2022. 131 с.
2. Бутенко Н.В. Соціальна робота з різними типами сімейних уявлень про дитячу інвалідність. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2021, № 2(49). С. 33–38.
3. Возніцина К., Литвиненко Л. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати?: довідник для широкого кола фахівців. Київ, 2020. 192 с.
4. Григоренко Т.В. Вплив військової конфліктності на психіку дітей та молоді. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2016. № 2 (66). С. 36–39.
5. Деркачук О., Борщ Е. Допомога батькам дітей з ООП в умовах воєнного стану. Острог: Наурок, 2022. 6 с.
6. Досвід сімей, що виховують дітей з інвалідністю в Україні. Disability Rights International (DRI) та Disability Rights Ukraine (DRU). URL: https://www.driadvocacy.org/sites/default/files/2023-10/Executive-summary_UKR.pdf
7. Левко Т.І. Теоретичний аспект дослідження психологічних особливостей сімей, які виховують дитину з особливими потребами. URL: 14.pdf (appsychology.org.ua).
8. Матохнюк Л., Максименко Ю. Допомога батькам, які мають дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*, № 3, 2023. С. 73–78.

9. Роменська Т. Соціокультурна реабілітація дітей з інвалідністю в умовах війни. *Acta Paedagogica Volyniensis*. Вип. 6, 2022. С. 96–101.
10. Соціально-психологічна підтримка осіб з інвалідністю в умовах війни: кол. моногр. / Маслянікова І., Османова А., Давиденко Г. та ін.; за заг. ред. І. Маслянікової. Київ : Університет «Україна», 2023. 216 с.
11. Субашкевич І.Р., Пруднікова О.А. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських відносин. *Соціальна психологія. Юридична психологія*. Вип. 23. 2021. С. 213–217.
12. Шевчук В.В. Батьківське ставлення до дітей з комплексними порушеннями розвитку. *The scientific heritage*. 2021. № 71. С. 61–65.
13. Шевчук В.В. Особливості дитячо-батьківських стосунків у родинах, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. *Вісник Херсонського державного університету*. Вип.1, 2021. С. 138–145.

References:

1. Branytska, T.R., Matokhniuk, L.O., & Shportun, O.M. (2022). *Psykhologichna pidtrymka ta suprovid doroslykh i ditei u kruzovykh sytuatsiiakh* [Psychological Support and Assistance for Adults and Children in Crisis Situations: Practicum]. Vinnytsia. 131 p. [in Ukrainian].
2. Butenko, N.V. (2021). *Sotsialna robota z riznymy typamy simeinykh uiavlenn pro dytiachu invalidnist* [Social Work with Different Types of Family Perceptions of Child Disability]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriya: «Pedagogika. Sotsialna robota», № 2(49). S. 33–38. [in Ukrainian].
3. Voznitsyna, K., & Lytvynenko, L. (2020). *Nevydymy naslidky viiny. Yak rozpoznavaty? Yak spilkuvatys? Yak dopomohy podolaty?: dovidnyk dlia shyrokooho kola fakhivtsiv* [The Invisible Consequences of War. How to Recognize? How to Communicate? How to Help Overcome? A Guide for a Wide Range of Specialists]. Kyiv. 192 s. [in Ukrainian].
4. Hryhorenko, T.V. (2016). *Vplyv viiskovoi konfliktnosti na psykhyku ditei ta molodi* [The Impact of Military Conflict on the Psyche of Children and Youth]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*. № 2 (66). S. 36–39. [in Ukrainian].
5. Derkachuk, O., & Borshch, E. (2022). *Dopomoha batkam ditei z OOP v umovakh voiennoho stanu* [Assistance to Parents of Children with Disabilities in Wartime.]. Ostroh: Naurok. 6 s. [in Ukrainian].
6. Dosvid simey, shcho vykhovuiut ditei z invalidnistiu v Ukraini. Disability Rights International (DRI) ta Disability Rights Ukraine (DRU). [Experience of Families Raising Children with Disabilities in Ukraine. Disability Rights International (DRI) and Disability Rights Ukraine (DRU)]. Retrieved from: https://www.driadvocacy.org/sites/default/files/2023-10/Executive-summary_UKR.pdf. [in Ukrainian].
7. Levko, T.I. *Teoretychnyi aspekt doslidzhennia psykholohichnykh osoblyvostei simey, yaki vykhovuiut dytnu z osoblyvymy potrebamy* [Theoretical Aspects of Research on Psychological Features of Families Raising a Child with Special Needs]. Retrieved from: 14.pdf (appspsychology.org.ua). [in Ukrainian].
8. Matokhniuk, L., & Maksymenko, Yu. (2023). *Dopomoha batkam, yaki maiut ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy* [Assistance to Parents of Children with Special Educational Needs]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity*. Seriya «Pedagogika. Psykholohiia», № 3. S. 73–78. [in Ukrainian].
9. Romenska, T. (2022). *Sotsiokulturna rehabilitatsiia ditei z invalidnistiu v umovakh viiny* [Socio-cultural Rehabilitation of Children with Disabilities in Wartime. *Acta Paedagogica Volyniensis*]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, Vyp. 6. S. 96–101. [in Ukrainian].
10. *Sotsialno-psykhologichna pidtrymka osib z invalidnistiu v umovakh viiny: kol. monohr.* 2023. [Socio-psychological Support for People with Disabilities in Wartime: Collective Monograph]. / Maslianikova I., Osmanova A., Davydenko H. ta in.; za zah. red. I. Maslianikovoї. Kyiv: Universytet «Ukraina». 216 s. [in Ukrainian].
11. Subashkevych, I.R., & Prudnikova, O.A. (2021). *Sotsialno-psykhologichni osoblyvosti dytiacho-batkovskyykh vidnosyn* [Socio-psychological Features of Parent-child Relationships]. *Sotsialna psykholohiia. Yurydychna psykholohiia*. Vyp. 23. S. 213–217. [in Ukrainian].
12. Shevchuk, V.V. (2021). *Batkovske stavlennia do ditei z kompleksnymy porushenniamy rozvytku* [Parental Attitudes Toward Children with Complex Developmental Disorders]. *The scientific heritage*. № 71. S. 61–65. [in Ukrainian].
13. Shevchuk, V.V. (2021). *Osoblyvosti dytiacho-batkovskyykh stosunkiv u rodynakh, yaki vykhovuiut ditei iz kompleksnymy porushenniamy rozvytku*. [Features of Parent-child Relationships in Families Raising Children with Complex Developmental Disorders]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. Vyp. 1. S. 138–145. [in Ukrainian].

УДК 64.652-053.81:331.56

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-11>

Кушта Вероніка Сергіївна

студентка,
Вінницький державний педагогічний
університету імені Михайла Коцюбинського
ronikushta@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-8340-3872

Фуштей Оксана Василівна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
fyshtey5@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2330-6745

СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІ, ЯКА ВТРАТИЛА РОБОТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються соціальні особливості молоді, яка втратила роботу в умовах воєнного стану. Проаналізовано основні проблеми, з якими стикається ця категорія населення, зокрема соціальні, економічні та психологічні аспекти безробіття.

Пропонуються можливі шляхи підтримки молоді в умовах воєнного стану, зокрема через соціальні ініціативи, державні програми та психологічну допомогу.

Вступ. Втрата роботи серед молоді в умовах воєнного стану є однією з найважливіших соціально-економічних проблем сучасної України. Воєнні дії спричинили масове закриття підприємств, зміну ринку праці та значне погіршення економічної стабільності населення. Молодь, яка втратила роботу, стикається не лише з фінансовими труднощами, а й із соціальною ізоляцією, втратою професійної ідентичності та зниженням самооцінки. У даній статті розглядаються основні соціальні, економічні та психологічні наслідки безробіття серед молоді, а також шляхи їх подолання.

Мета роботи. Дослідити соціальні особливості молоді, яка втратила роботу в умовах воєнного стану, та визначити основні виклики, з якими вона стикається. Важливо оцінити рівень впливу безробіття на соціальну адаптацію, психоемоційний стан та економічне становище молодих людей.

Наукова новизна. Робота пропонує комплексний аналіз соціальних і психологічних аспектів безробіття серед молоді в умовах воєнного стану. Зокрема, досліджується проблема втрати соціального статусу, обмеження доступу до ринку праці та необхідність перекваліфікації. Запропоновано конкретні шляхи підтримки молоді через соціальні ініціативи, державні програми та психологічну допомогу.

Висновки. Втрата роботи в умовах війни має комплексний вплив на молодь, спричиняючи соціальну ізоляцію, зниження рівня життя та негативні психологічні наслідки. Для мінімізації цих наслідків необхідно розробити стратегії підтримки, які включатимуть державні програми зайнятості, можливості перекваліфікації, соціальну інтеграцію та психологічну допомогу. Комплексний підхід дозволить молоді успішно адаптуватися до нових умов та зменшити рівень соціального напруження.

Ключові слова: безробіття молоді, соціальні виклики, економічні труднощі, психологічні наслідки, ринок праці, перекваліфікація, соціальна адаптація.

Kushta Veronika Serhiivna

Student,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Fushtay Oksana Vasylivna

PhD in Education, Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

SOCIAL CHARACTERISTICS OF YOUTH WHO LOST THEIR JOBS DURING MARTIAL LAW

The article examines the social characteristics of young people who have lost their jobs under martial law. It analyzes the main problems faced by this population category, including social, economic, and psychological aspects of unemployment. The primary focus is on the social challenges arising from job loss, such as financial instability, a decline in the standard of living, loss of social status, and difficulties in finding employment. The impact of military actions on young people's opportunities to access the labor market, education, and retraining is also considered. Additionally, the article highlights the psycho-emotional consequences of unemployment, including increased anxiety, stress, and the risk of social isolation.

Possible ways to support young people under martial law are proposed, including social initiatives, state programs, and psychological assistance.

Introduction. Youth unemployment under martial law is one of the most pressing socio-economic issues in modern Ukraine. The ongoing war has led to the mass closure of enterprises, drastic labor market shifts, and economic instability. Young people who have lost their jobs face not only financial difficulties but also social isolation, loss of professional identity, and decreased self-esteem. This article examines the main social, economic, and psychological consequences of unemployment among young people, as well as possible ways to address these challenges.

Purpose of the study. To analyze the social characteristics of unemployed youth under martial law and identify the key challenges they face. The study aims to assess the impact of job loss on social adaptation, psychological well-being, and financial stability.

Scientific novelty. The research provides a comprehensive analysis of the social, economic, and psychological aspects of youth unemployment in wartime conditions. In particular, it explores the loss of social status, restricted access to the labor market, and the necessity of retraining. The study proposes specific support measures, including social initiatives, government programs, and psychological assistance.

Conclusions. Job loss in wartime has a complex impact on young people, leading to social isolation, a decline in living standards, and negative psychological effects. To mitigate these consequences, it is crucial to develop support strategies, including government employment programs, retraining opportunities, social reintegration efforts, and psychological counseling. A comprehensive approach will help young people successfully adapt to new conditions and reduce social tensions.

Key words: youth unemployment, social challenges, economic difficulties, psychological consequences, labor market, retraining, social adaptation.

Вступ. Війна в Україні глибоко вплинула на всі аспекти життя громадян, особливо на молодь. Втрата роботи, спричинена воєнним станом, не лише змінює економічну ситуацію, але й веде до серйозних соціальних наслідків, які можуть суттєво позначитися на соціальному, психологічному та емоційному благополуччі молодих людей. Цей процес включає ряд аспектів, що пов'язані з адаптацією до нових умов життя, розвитку стратегій подолання стресу, а також зміною соціальних ролей і взаємодій.

Висвітлення соціальних проблем молоді, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану, є важливим аспектом дослідження сучасних викликів, з якими стикаються молоді люди в Україні. Ця проблема має багато аспектів, які потребують комплексного підходу, що охоплює соціальний, економічний, та психологічний контексти.

Аналіз останніх наукових досліджень, свідчить, що у працях багатьох вчених піднімається питання соціального впливу безробіття на молодь та необхідності забезпечення ефективної соціальної підтримки для молодих людей, які втратили роботу, особливо в умовах воєнного стану. Зокрема, ці питання розглядалися у роботах таких українських дослідників, як О. Злобіна, Т. Титаренко, В. Лазоренко та О. Ковальчук, які вивчали соціально-психологічні наслідки безробіття для молоді, роль соціальної підтримки та необхідність адаптації до змін.

Проблема підтримки молоді, що опинилася в умовах безробіття, в умовах воєнного стану, також знайшла відображення у працях зарубіжних науковців, зокрема М. Беккер, Р. Лейарда, Д. Сноуера, К. Грем та П. Долана. Їхні дослідження зосереджуються на впливі безробіття на психоемоційний стан молодих людей, необхідності державної підтримки та ролі соціальних зв'язків у подоланні наслідків безробіття.

Аналіз робіт таких українських науковців, як О. Злобіної та Т. Титаренко, та зарубіжних дослідників, таких як Р. Лейард і К. Грем, дозволяє зробити висновок, що проблеми молоді, яка втратила роботу через кризові обставини – це не лише особисті труднощі, а й виклик для суспільства та держави. Ця проблематика потребує комплексного вирішення з боку соціальної політики, з урахуванням особливостей психоемоційного стану молодих людей, що переживають безробіття, а також ефективного використання державних і громадських механізмів підтримки.

Мета та завдання нашої статті полягає в дослідженні соціальних особливостей молоді, яка втратила роботу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодь, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану, перебуває в особливих соціальних обставинах, що суттєво впливають на їхній емоційний та соціальний стан. Втрата роботи в кризових обставинах створює глибоке відчуття невизначеності та тривоги, які можуть супроводжуватися емоційною напругою та фізичними порушеннями. Військові дії, також впливають на порушення режиму дня, що спричиняє невизначеність та перебої у розкладі життя під час військових дій, які як результат можуть підірвати регулярність та структурованість, що теж має свій негативний вплив [10]. Значна частина молодих людей демонструє ознаки депресії такі, як втрата мотивації, апатії та пригніченість. Це ускладнює їхню здатність діяти, приймати рішення та шукати нові можливості.

У соціальному вимірі молодь, яка втратила роботу, часто залежить від підтримки сім'ї, друзів або громадських організацій. Водночас, відсутність системної соціальної допомоги або труднощі з доступом до неї можуть лише поглиблювати проблему. Втрата роботи також знижує рівень соціальної активності та інтеграції, викликаючи відчуття ізоляції від суспільства. Молодь стикається із фінансовою нестабільністю, яка спричиняє додатковий стрес і посилює залежність від зовнішніх джерел допомоги [4]. Вона по-різному адаптується до нових умов життя. Частина молодих людей активно шукає нові можливості, перекваліфікується, використовує кризу як стимул для саморозвитку. Інша частина демонструє пасивну адаптацію, відкладаючи дії на майбутнє, що часто супроводжується уникненням проблем і зниженням активності. Загалом, молодь має підвищену потребу у психологічній та соціальній підтримці, яка допомогла б знизити рівень стресу, покращити емоційний стан і створити умови для професійного зростання [1].

Воєнний стан суттєво впливає на стан молоді, створюючи додаткові стресові фактори. Постійний потік негативної інформації, економічна нестабільність, відсутність чітких перспектив на майбутнє посилюють тривожність та страх. Молодь часто змушена відмовлятися від своїх попередніх планів, що поглиблює почуття безпорадності. Загалом, кризові умови вимагають створення комплексних програм

підтримки, які враховують як емоційні, так і соціальні потреби цієї категорії населення. Це сприятиме їхній успішній адаптації, інтеграції та професійному зростанню.

Кризова ситуація, спричинена воєнним станом, вимагає створення стратегій підтримки, які враховують специфічні виклики, з якими стикається молодь, що втратила роботу. Одним із ключових напрямків є розробка програм професійної переорієнтації та перекваліфікації, які мають на меті підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці. У цьому контексті важливою є співпраця державних установ, освітніх закладів і бізнесу, спрямована на надання доступу до сучасних технологій, тренінгів і стажувань у затребуваних галузях [3].

Важливу роль відіграють також ініціативи, спрямовані на підтримку соціальної активності молоді. Участь у волонтерських проєктах, громадських ініціативах та культурних заходах сприяє відновленню почуття приналежності до спільноти, допомагає молодим людям відчути власну значущість і створити нові соціальні зв'язки. Це особливо важливо для тих, хто відчуває ізоляцію через втрату роботи та соціального статусу. Фінансова стабільність є ще одним важливим елементом підтримки. Доступ до соціальних виплат, програм мікрофінансування чи позик для молодіжних підприємців може забезпечити базову стабільність та стимулювати підприємництво. Особливо ефективними можуть бути програми, спрямовані на підтримку молодих людей, які хочуть започаткувати власний бізнес чи розвивати інноваційні ідеї [2].

Крім того, слід посилювати інформаційну підтримку молоді. Створення онлайн-платформ, гарячих ліній та інформаційних центрів, які надають консультації щодо прав, можливостей працевлаштування, навчання та перекваліфікації, дозволить молодим людям краще орієнтуватися в умовах кризи. Це не лише підвищить рівень обізнаності, але й зменшить рівень невизначеності та тривоги. Не менш важливим є розвиток регіональних ініціатив, які враховують специфіку потреб молоді в різних громадах. Наприклад, у сільських регіонах акцент може бути зроблений на підтримці аграрних проєктів, а в міських умовах – на розвиток технологічних та креативних індустрій. Такий підхід дозволить максимально ефективно використовувати ресурси та створювати додаткові можливості для молоді.

Нарешті, важливим аспектом є формування політики довгострокової підтримки. Війна та її наслідки матимуть тривалий вплив, тому заходи соціальної підтримки мають бути інтегровані в національні програми розвитку, щоб забезпечити стійкий та системний підхід до вирішення проблем молоді, яка втратила роботу. Лише комплексний підхід, що включає матеріальну, інформаційну, освітню та, найголовніше, соціальну підтримку, дозволить ефективно адаптувати молодь до нових реалій та сприяти їхньому професійному та особистісному зростанню [5].

Одним із найяскравіших наслідків є зростання соціальної нерівності. Молодь, яка раніше мала

стабільне місце роботи, втрачає не лише джерело доходу, але й відчуття соціальної приналежності. Це може призводити до виникнення маргіналізації певних груп, особливо тих, хто проживає у регіонах, які найбільше постраждали від бойових дій. Нерівність посилюється і через нерівномірний доступ до ресурсів, таких як перекваліфікація чи навчання. Молоді люди з сільської місцевості чи віддалених регіонів стикаються з більшою кількістю обмежень, ніж ті, хто проживає у великих містах.

Важливим аспектом є зміна соціальних ролей молоді в суспільстві. Для багатьох робота була не лише засобом забезпечення матеріальних потреб, але й вирішальним фактором самоідентифікації. Втрата роботи означає втрату стабільності та звичного статусу, що може спровокувати зниження самооцінки та почуття меншовартості. У соціальній структурі такі молоді люди часто переходять із активної групи, яка займається професійною діяльністю, до пасивної групи, яка залежить від зовнішньої допомоги. Це створює додатковий тиск на суспільні інститути та соціальні системи.

Втрата роботи впливає і на взаємодію молоді з іншими групами населення. З одного боку, це може призводити до конфліктів між поколіннями. Старше покоління, яке вважається більш досвідченим, може отримувати пріоритет на ринку праці, що викликає напруження серед молоді, яка відчуває себе недооціненою. З іншого боку, молодь, яка втратила роботу, частіше звертається до сім'ї як до основного джерела підтримки. Це може підвищити залежність від батьків чи інших родичів, що змінює традиційну динаміку в сімейних стосунках і іноді створює додаткове напруження.

Тому нами було проведено дослідження за допомогою фокус-групи «Соціальні потреби молоді, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану» були опитані 35 молодих людей, які втратили роботу, внаслідок воєнного стану. Ми виявили певні соціальні характеристики, які допомогли визначити соціальні чинники та особливості молоді, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану.

Результати дослідження першого питання «Як довго ви перебуваєте без роботи? Чи було це пов'язано з воєнним станом?» виявили, що 75% (26 респондентів) втратили роботу безпосередньо через військові дії, закриття підприємств або зменшення обсягів роботи в їхній галузі. Ще 14% (5) втратили роботу через вимушений переїзд у безпечніші регіони. А 11% респондентів не змогли влаштуватись на роботу, в умовах воєнного стану. Середня тривалість безробіття триває 6–8 місяців (рис. 1).

Друге запитання було: «Що стало для вас найбільшим викликом після втрати роботи?» (рис. 2). 57% – 19 респондентів назвали найбільшим викликом фінансову нестабільність, ще 34% (12) вказали на труднощі з адаптацією до нових умов, відсутністю мотивації та невизначеність щодо майбутнього. 9% (4) згадали проблеми з пошуком роботи через брак кваліфікації або необхідність перекваліфікації. Оскільки більшість респондентів назвали

Рис. 1. Відповідь на питання: «Чи втрата роботи пов'язана з воєнним станом»

саме фінансові труднощі головною проблемою після втрати роботи, ми робимо висновок, що молодь зіткнулася з неможливістю забезпечувати свої базові потреби, оплачувати оренду житла, комунальні послуги, харчування та інші витрати. Особливо ця проблема стосується тих, хто не має заощаджень або підтримки з боку сім'ї.

Третє запитання звучало так: «Чи зверталися ви громадських організацій за підтримкою?» (рис. 3).

Лише 18% – 6 респондентів зверталися до громадських організацій за підтримкою. Основними причинами звернення були фінансова допомога, консультації щодо пошуку роботи, а також психологічна підтримка. Ті, хто скористався послугами організацій, здебільшого залишилися задоволеними отриманою

допомогою, хоча й відзначали обмежений доступ до таких сервісів або їхню недостатню ефективність.

Водночас 83% – 29 респондентів не зверталися до громадських організацій. Основні причини – це відсутність інформації про доступні сервіси, недовіра до ефективності таких організацій та сором звертатися по допомогу через бажання вирішувати проблеми самостійно. Отриманні результати свідчать про недовіру серед молоді, до громадських організацій та недостатню поінформованість про діяльність таких інституцій. Для покращення ситуації, важливо розвивати систему підтримки молодих людей, що втратили роботу, в умовах воєнного стану, від недержавних організацій, що матиме значний вплив на побудову вдалої кар'єри серед молоді.

Рис. 2. Що стало для вас найбільшим викликом після втрати роботи?

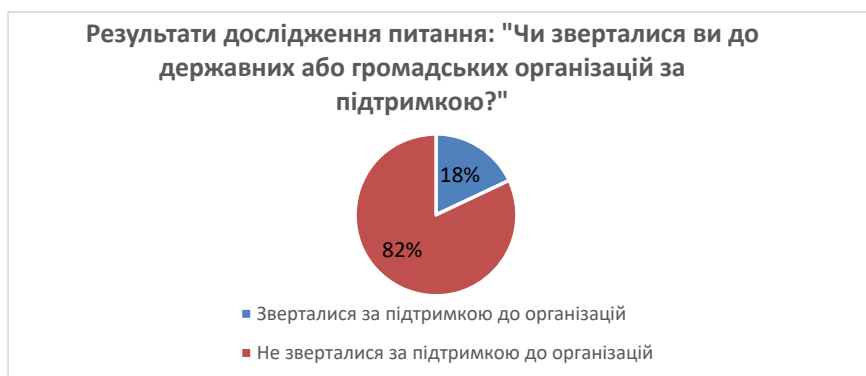

Рис. 3. Результати дослідження питання: «Чи зверталися ви до громадських організацій за підтримкою?»

Результати дослідження четвертого питання показали, що 70% респондентів постійно відчують тривожність через невизначеність свого майбутнього. Ця тривожність пов'язана із втратою роботи та неможливістю спрогнозувати, як розвиватиметься їхнє життя у найближчому майбутньому. Учасники фокус-групи зазначали, що це почуття є стійким і значною мірою впливає на їхнє повсякденне життя та емоційний стан (рис. 4).

Дослідження п'ятого питання «Чи отримуєте ви підтримку від сім'ї, друзів або знайомих?» (рис. 5) показало, що більшість молоді, яка втратила роботу в умовах воєнного стану, отримує підтримку від свого найближчого оточення. Основним джерелом допомоги є сім'я. 63% (22 респондентів) зазначили, що їхні родичі надають як фінансову, так і моральну підтримку. 26% (9 респондентів) відзначили, що друзі також відіграють важливу роль у їхньому житті в цей період. Основними формами допомоги є розмови, що підтримують, обмін досвідом і спільно проведене дозвілля, які допомагають відволіктися від проблем.

Однак звернення до громадських організацій та структурної соціальної допомоги залишаються низькими. Лише 11% (4 респондентів) скористалися послугами громадських організацій. Причинами такого низького показника можуть бути брак інформації про доступні можливості, недовіра до інституцій або відчуття, що вони не потребують сторонньої допомоги.

Останнє запитання звучало так: «Які можете запропонувати рекомендації для покращення соці-

альної підтримки молоді, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану?».

Респонденти фокус-групи акцентували увагу на важливості комплексного підходу до вирішення проблем молоді, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану. Основними напрямками покращення соціальної підтримки є розвиток програм перекваліфікації, психологічної допомоги, матеріальної підтримки та організація соціальних заходів для інтеграції. Запровадження цих ініціатив сприятиме зниженню рівня стресу, поліпшенню емоційного стану молоді та її успішному поверненню до професійного й соціального життя. Зокрема, респонденти підкреслили важливість розширення доступу до освітніх програм і курсів, які сприятимуть швидкому освоєнню нових професійних навичок. Вони вказали, що більшість молодих людей стикаються із проблемою відсутності чіткої інформації про можливості перекваліфікації, тому важливо створити спеціалізовані платформи, або спеціальні центри, які надаватимуть актуальну інформацію про доступні програми.

Фокус-група показала, що більшість молодих людей, які втратили роботу, в умовах воєнного стану, переживають постійну тривожність, яка негативно впливає на їхній емоційний стан і здатність адаптуватися до нових умов життя. Головними причинами тривожності є **фінансові труднощі**, пов'язані з неможливістю задовольняти базові потреби, **невизначеність майбутнього**, яка викликає страх і знижує впевненість у своїх силах, а також **відчуття соціальної ізоляції**, яке обмежує їхню здатність знаходити підтримку та взаємодіяти з оточенням.

Рис. 4. Чи відчуваєте тривогу та стрес через відсутність роботи?

Рис. 5. Чи отримуєте ви підтримку від сім'ї, друзів або знайомих?

Опитування вказує на необхідність комплексного підходу до підтримки молоді, яка втратила роботу, в умовах воєнного стану. Надання доступної соціальної та психологічної допомоги, фінансової підтримки та можливостей для професійного розвитку допоможе знизити рівень тривожності, відновити їхню впевненість у собі та сприяти адаптації до нових умов. Ці заходи також сприятимуть зниження соціальної напруги та створенню умов для сталого розвитку суспільства.

Крім того, безробітна молодь нерідко зіштовхується з упередженим ставленням з боку суспільства. Стереотипи про «непрацездатність» чи «недостатні зусилля» для пошуку роботи можуть посилити соціальну ізоляцію та створити бар'єри для повернення на ринок праці. Молодь може відчувати стигматизацію, яка впливає на її мотивацію брати участь у суспільному житті або шукати можливості для саморозвитку.

Особливо важливою є роль волонтерських організацій та громадських ініціатив, які можуть допомогти мінімізувати соціальні наслідки безробіття серед молоді. Такі організації створюють можливості для залучення молодих людей до волонтерської діяльності, що не лише сприяє соціальній інтеграції, а й допомагає зберегти почуття значущості та корисності. Волонтерство може стати важливим інструментом підтримки для тих, хто втратив роботу, оскільки воно забезпечує можливість розвивати нові навички, встановлювати соціальні зв'язки та зменшувати вплив негативних соціальних наслідків.

Таким чином, втрата роботи молоддю, в умовах воєнного стану створює багатогранні соціальні виклики. Вона впливає на рівень соціальної нерівності, змінює роль молоді в суспільстві, змушує їх переглядати свої відносини з іншими поколіннями та соціальними групами. Для пом'якшення цих наслідків необхідне залучення державних інституцій, громадських організацій і самих молодих людей до

спільної роботи над вирішенням проблем соціальної адаптації та інтеграції.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає у вивченні впливу воєнного стану на соціально-психологічний стан молоді, що є малодослідженою проблемою в науковому середовищі. Дане дослідження може бути важливим внеском підтримки молоді в умовах воєнного стану, зокрема через соціальні ініціативи, державні програми та психологічну допомогу, та впровадженню комплексних програм соціально-психологічної підтримки, які сприятимуть поверненню молоді на ринок праці та їх інтеграції у суспільне життя.

Висновок. Втрата роботи молоддю, в умовах воєнного стану, є однією з ключових соціальних проблем сучасного українського суспільства. Вона має багатогранні наслідки, які проявляються у зростанні соціальної нерівності, порушенні стабільності в особистому та соціальному житті молоді, зниженні її мотивації та самооцінки. Психологічний тиск, стигматизація та обмеження можливостей для професійного розвитку суттєво впливають на здатність молоді адаптуватися до нових реалій.

Аналіз цієї проблеми підкреслює важливість розробки комплексних стратегій підтримки молоді, які включатимуть соціальну, економічну, та психологічну допомогу. Необхідно впроваджувати програми перекваліфікації, підтримувати волонтерські ініціативи, сприяти розвитку соціального підприємництва та забезпечувати доступ до якісної освіти. Крім того, державні інституції та громадські організації мають активізувати зусилля для створення умов, які сприятимуть поверненню молоді на ринок праці та їх інтеграції у суспільне життя.

Розв'язання цієї проблеми є надзвичайно важливим, оскільки від соціальної інтеграції молоді залежить майбутнє відновлення економіки, стабільність суспільства та розвиток країни в цілому. Інвестиції в молодь, яка переживає складні часи, є інвестиціями у стійкість і прогрес українського суспільства.

Список літератури:

1. Васильєва Н. Г. Соціальна підтримка безробітної молоді: виклики та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 3. Ужгород, 2022. С. 89–93.
2. Довженко А. М., Петренко, В. Ю. Перекваліфікація як інструмент адаптації молоді в умовах безробіття. *Економіка праці*. Вип. 5. Харків, 2021. С. 33–38.
3. Карпенко Т. І. Вплив безробіття на емоційний стан молоді. *Проблеми соціальної психології*. Том 15. Одеса, 2021. С. 112–118.
4. Левченко О. П. Психологічна підтримка молоді в умовах безробіття. *Практика соціальної роботи*. Том 9. Харків, 2020. С. 43–48.
5. Нікітіна Л. М. Соціальна ізоляція як наслідок втрати роботи. *Актуальні проблеми соціології*. Том 6. Львів, 2021. С. 87–91.
6. Поліщук Т. О. Адаптація молоді до змін на ринку праці. Київ: Центр наукових досліджень, 2022. 194 с.
7. Романенко С. В. Перекваліфікація як стратегія соціальної підтримки. *Економіка і суспільство*. Вип. 7. Івано-Франківськ, 2022. С. 39–44.
8. Сухомлин М. А. Інноваційні підходи до роботи з молоддю в умовах кризи. Львів: Вид-во «Новий формат», 2022. 238 с.
9. Устименко Н. Г. Проблеми соціальної роботи з молоддю у період безробіття. *Психологія і суспільство*. Вип. 3. Київ, 2020. С. 29–35.

10. Фуштей О., Глухманюк О. Особливості соціальної роботи з дітьми з гіперактивною поведінкою в умовах воєнного стану. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, 2024. Вип. 77. С. 72–77.

11. Харченко І. В. Соціальна політика щодо молоді під час війни. Київ: Центр політичних досліджень, 2022. 254 с.

References:

1. Vasylieva, N. G. (2022). Sotsialna pidtrymka bezrobitnoi molodi: vyklyky ta perspektyvy [Social Support for Unemployed Youth: Challenges and Prospects]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
2. Dovzhenko, A. M. & Petrenko, V. U. (2021). Perekvalifikatsiia yak instrument adaptatsii molodi v umovakh bezrobittia [Retraining as an Instrument for the Adaptation of Youth in Conditions of Unemployment]. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Karpenko, T. I. (2021). Vplyv bezrobittia na emotsiinyi stan molodi [The Impact of Unemployment on the Emotional State of Youth]. Odesa. [in Ukrainian].
4. Levchenko, O. P. (2020). Psykholohichna pidtrymka molodi v umovakh bezrobittia. [Psychological Support for Youth in Conditions of Unemployment]. Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Nikitina, L. M. (2021) Sotsialna izoliatsiia yak naslidok vtraty roboty [Social Isolation as a Consequence of Job Loss]. Lviv. [in Ukrainian].
6. Polishchuk, T. O. (2022). Adaptatsiia molodi do zmin na rynku pratsi [Adaptation of Youth to Changes in the Labor Market]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Romanenko, S. V. (2022). Perekvalifikatsiia yak stratehiia sotsialnoi pidtrymky [Retraining as a Strategy for Social Support]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
8. Sukhomlyn, M. A. (2022). Innovatsiini pidkhody do roboty z moloddu v umovakh kryzy [Innovative Approaches to Working with Youth in Times of Crisis]. Lviv. [in Ukrainian].
9. Ustymenko, N. G. (2020). Problemy sotsialnoi roboty z moloddu u period bezrobittia [Problems of Social Work with Youth during Unemployment]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Fushte, O.V., & Hlukhmaniuk, O.V. (2023). Features of social work with children with hyperactive behaviour in a state of martial law. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*. [in Ukrainian].
11. Kharchenko, I. V. (2022). Sotsialna polityka shchodo molodi pid chas viiny [Social Policy for Youth during the War. Kyiv: Center for Political Research]. [in Ukrainian].

УДК 614.253 (076)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-12>

Мойсеюк Василь Петрович

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
moyseuk02@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4366-2402

ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК ЧИННИК УСПІШНОСТІ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена проблемі здоров'я фахівців соціальної сфери як чинника успішності їхньої професійної діяльності. Доведено, що соціальна значущість, складність та багатогранність об'єктів їхнього впливу, психоемоційні перевантаження, високий ступінь відповідальності за результати своєї роботи, професійна необхідність виконувати складні завдання в екстремальних умовах, часто призводять до зниження фізичного, психологічного, соціального, професійного здоров'я та понижують рівень працездатності, успішності фахівців соціальної сфери.

Метою статті є визначення та обґрунтування впливу здоров'я фахівців соціальної сфери на успішність їхньої професійної діяльності. Для розв'язання завдання збереження здоров'я фахівців соціальної сфери як основного чинника успішності їхньої професійної діяльності використовувались загальнонаукові методи синтезу, аналізу, порівняння та класифікації, систематизації, узагальнення існуючого наукового матеріалу. Пошук інформації здійснювався у таких електронних ресурсах як Google Scholar, Web of Science, українських і зарубіжних веб-сайтах, присвячених дослідженню даної проблеми.

Констатовано, що для уникнення професійних ризиків, збереження високої працездатності, благополучного стану свого здоров'я, здатності долати професійні труднощі, успішності соціальної роботи фахівцям соціальної сфери необхідно володіти високим рівнем психолого-педагогічних та валеологічних знань, основами здорового способу життя, глибокими переконаннями значущості, цінності здоров'я, що обумовить їхню здоров'язбережувальну, творчу, ефективну та успішну професійну діяльність.

Обґрунтовано пряму залежність професійного успіху соціальних працівників від рівня та якості їх здоров'я та визначено професійну успішність фахівців соціальної сфери як високий результат їх професійних досягнень, збереження благополучного стану здоров'я, ефективності і продуктивності роботи, внутрішньої гармонії, відчуття задоволеності від особистісної самореалізації.

Ключові слова: здоров'я, здоров'я фахівців соціальної сфери, чинники успішності, професійна успішність фахівців соціальної сфери.

Moyseyuk Vasyl Petrovych

Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Social Work, Psychology
and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
moyseuk02@gmail.com

HEALTH OF SOCIAL WORKERS AS A FACTOR OF SUCCESS OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY

The article is devoted to the problem of health of social sphere specialists as the main of success of their professional activity. It is proved that the social significance, complexity and versatility of the objects of their influence, psycho-emotional overload, high degree of responsibility for the results of their work, professional need to perform complex tasks in extreme conditions often lead to a decrease in physical, psychological, social and professional health and reduce the level of efficiency and success of social workers.

The aim of the article is to determine and substantiate the impact of health of social workers on the success of their professional activities. To solve the problem of preserving the health of social workers as the main factor in the success of their professional activities, general scientific methods of synthesis, analysis, comparison and classification, systematisation, and generalisation of existing scientific material were used. The information was searched for in such electronic resources as Google Scholar, Web of Science, Ukrainian and foreign websites dedicated to the study of this problem.

It is stated that in order to avoid professional risks, maintain high efficiency, good health, ability to overcome professional difficulties, and success in social work, social workers need to have a high level of psychological, pedagogical and valedological knowledge, the basics of a healthy lifestyle, deep convictions of the importance and value of health, which will determine their health-saving, creative, effective and successful professional activities.

The direct dependence of the professional success of social workers on the level and quality of their health is substantiated and the professional success of social workers is defined as a high result of their professional achievements, maintaining a good state of health, efficiency and productivity of work, inner harmony, and a sense of satisfaction from personal self-realisation.

Key words: health, health of social workers, success factors, professional success of social workers.

Актуальність проблеми. Євроінтеграційний курс України, особливості її розвитку та становлення, складні виклики яким необхідно протистояти нашій країні, потребують висококваліфікованих працівників нової генерації, зокрема фахівців соціальної сфери здатних до особистісного і професійного зростання, максимальною мірою ефективно використовувати свій потенціал у професійній діяльності, долати професійні труднощі з найменшими втратами для здоров'я.

Фахівці соціальної сфери у професійному відношенні є представниками однієї з головних груп ризику. Високий ступінь відповідальності й пов'язане з нею нервово-емоційне напруження, висока щільність міжособистісних контактів, необхідна тривалість робочого часу, робота в екстремальних умовах, постійне перебування у середовищі проблемних категорій населення (люди, які потрапили у складні життєві ситуації, особи з особливими потребами, неблагополучні сім'ї, учасники бойових дій, внутрішньо переміщені особи, ветерани війни), постійне проникнення у проблеми інших людей та надання їм допомоги та підтримки, значна кількість стресових ситуацій – всі ці та інші чинники негативно впливають на здоров'я фахівців соціальної сфери. Вони є причиною погіршення їх фізичного та психологічного самопочуття, появи емоційного виснаження та виникнення захворювань.

З огляду на ці обставини, велике значення для фахівців соціальної сфери матиме достатній рівень володіння спеціальними знаннями, практичними вміннями і навичками для збереження свого здоров'я та успішності професійної діяльності.

Актуальність дослідження питань збереження здоров'я фахівців соціальної сфери обумовлене наступними суперечностями: суспільною значущістю їх професійної діяльності, які мають володіти високим рівнем здоров'я і здатністю до його збереження в особистому і професійному житті, а також потреби у розробці наукових основ його формування; суспільною потребою у здорових фахівцях соціальної сфери і стрімким зниженням рівня їх здоров'я; природним бажанням людини досягнути високого рівня особистісного і професійного благополуччя та наявних у неї для цього необхідних знань, практичних умінь і навичок та морально-вольових якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі є багато робіт, присвячених проблемам здоров'я людини, формування здорового способу життя, культури здоров'я зокрема: становлення і розвитку особистості в аспекті формування здорового способу життя (І. Аршавський, Н. Гайдук, С. Гуськов, Г. Зайцев, В. Оржеховська, О. Шукатка, П. Ярошенко та ін.); питання збереження здоров'я та валеологічної освіти (Ю. Бойчук, І. Іванова, С. Кириленко, В. Копа, Л. Лепіхова, С. Омельченко, Т. Титаренко, К. Шуляк); наукові підходи щодо розуміння сутності культури здоров'я та особливостей її формування у площині сучасного гуманітарного знання (І. Авдєєнко, В. Бабич, В. Горащук, Г. Кривошеєва, С. Кириленко, Г. Мешко, В. Мойсеюк та інші).

Як ми бачимо, проблема формування, збереження здоров'я, здорового способу життя, культури здоров'я є предметом наукових розвідок багатьох вчених. Проте, необхідно зазначити, що у сучасній науковій літературі існує незначна кількість наукових досліджень присвячених саме проблемі збереження здоров'я фахівців соціальної сфери як основного чинника їх професійної успішності.

Мета дослідження: визначити та обґрунтувати вплив здоров'я фахівців соціальної сфери на успішність їхньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спрямованість вчених у дослідженні успішності професійної діяльності сучасних фахівців, свідчить про важливість і актуальність цієї проблеми. Значна частка зусиль та ресурсів більшість сучасних закладів, установ та організацій спрямовується на соціально-психологічну адаптацію, самореалізацію та професійний розвиток своїх працівників, оскільки саме рівень кваліфікації та професіоналізму працівників впливають на їх успішність. Здатність спеціалістів успішно пристосовуватись до системи професійних та міжособистісних взаємин, що склалися у колективі, уміння конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, долати професійні труднощі забезпечує їм відчуття задоволеності та комфортності своїм статусом та успіх у досягненні професійних цілей.

Професійний успіх соціальних працівників залежить від багатьох взаємопов'язаних чинників, які формують їх професійну компетентність та ефективність у роботі з клієнтами, а саме:

- *Професійні якості:* емпатія та співчуття, комунікативні навички, гнучкість та адаптивність, терпіння та стійкість, мотивація та бажання допомагати;
- *Професійні компетенції:* глибокі знання з психології, соціології та соціальної роботи, знання законодавства та соціальних програм, навички проведення соціальних досліджень, уміння працювати у команді;
- *Умови роботи:* адекватне фінансування, сприятливий психологічний клімат, можливості для професійного розвитку [1; 6].

Наявність професійно-важливих якостей, успішна професійна адаптація фахівців обов'язково впливає на ефективність та результативність їх роботи, що відповідає інтересам і самої установи, організації.

Науковцями доведена важливість для фахівців соціальної сфери і таких соціальних навичок (soft skills), як: спрямовування на розширення сфери взаємодії; здатність соціальних працівників оперативно та дієво організовувати та реалізовувати взаємини (як ділового, так і особистісного характеру) з різними категоріями осіб; уміння позитивно впливати на людей; бажання брати безпосередню участь у колективних заходах; прагнення до реалізації особистої ініціативи та ін. [2; 5].

Для досягнення професійного успіху Г. Мешко та О. Мешко, обґрунтовують важливість, на їх погляд,

таких навичок: уміння працювати з інформацією, здатність до самоорганізації діяльності, здатність бути дипломатичним, пунктуальність, уміння вирішувати складні професійні завдання, позитивність, ситуаційна обізнаність, відповідальність, дружелюбність, резильєнтність [3, с. 268].

Як ми вже зазначали, професія фахівців соціальної сфери відноситься до системи «людина-людина», що передбачає допомогу іншій людині, групам людей, які потрапили у складні життєві обставини і не можуть самостійно задовольнити свої потреби, потребують соціального захисту, допомоги та підтримки. Робота з такими категоріями населення вимагає від фахівців соціальної сфери значних затрат фізичних, емоційних, психологічних ресурсів їх організму, що часто призводить до погіршення самопочуття фахівців, зниження рівня їх працездатності та успішності виконання ними професійних завдань.

Робота фахівців соціальної сфери значним чином впливає на їх здоров'я. Це зумовлено необхідністю постійного перебування у середовищі тих категорій людей, яким необхідна їхня підтримка і допомога. Професійна діяльність працівників соціальної сфери, вимагає від них постійної готовності розв'язувати складні завдання, відповідальності, емпатійного і співчутливого ставлення до людей. Особливістю соціальної роботи є необхідність продовженого робочого дня, вміння знаходити баланс між постійним перебуванням під впливом стресогенних чинників, які супроводжуються значними витратами фізичних, моральних, психічних ресурсів їх організму та моральною і матеріальною мотивацією.

Узагальнення та аналіз наукових праць вчених, дозволив нам виокремити наступні чинники успішності фахівців соціальної сфери, а саме:

- *професійні чинники* (статус, мікроклімат у колективі, авторитет, можливість (неможливість) кар'єрного росту рівень досягнень);
- *непрофесійні чинники* (сімейні взаємовідносини, побутові умови);
- *фахівець соціальної сфери* (особистісні здоров'язбережувальні якості та властивості, індивідуальний стиль, навички саморегуляції та самоконтролю);
- *рівень допомоги та підтримки* (у структурі закладу (організації) і за її межами);
- *реакція та сприйняття стресу* (захворювання, стан тривоги, вигорання).

Бажання, спрямованість фахівців у пошуку швидких шляхів вирішення складних завдань (переоцінка своїх можливостей та недооцінка конкретної ситуації чи обставин), невміння раціонально організовувати та планувати свою роботу, дотримуватись режиму дня; відсутність достатніх знань шляхів і засобів запобігання виникненню професійної деформації; невміння знаходити баланс між роботою та відпочинком, часто призводить до виникнення у них професійних захворювань [10].

Науковці зазначають, що на початковій стадії своєї професійної діяльності фахівцям властивий

підвищений інтерес, ентузіазм та здебільшого невинуваті, завищені очікування від результатів своєї роботи, які можуть швидко перерости у незадоволеність, фрустрацію, апатію, що у подальшому може призвести до їх «професійного вигорання». Тому дуже важливо розуміти причини його виникнення та до усвідомлювати наслідки до яких це може призвести у майбутньому.

На шляху досягнення фахівцями соціальної сфери особистісного і професійного успіху та благополуччя, їм потрібно навчитися долати ті труднощі і перешкоди, які є характерними для їх професії, вживати дієвих превентивних заходів у боротьбі з негативним стрес-чинників, щоб протидіяти, унеможливити виникнення професійної деформації, зберегти своє здоров'я досягнути спільності у професійній діяльності [4, с. 164].

Важливим чинником збереження здоров'я фахівців соціальної сфери є також усвідомлення ними необхідності ведення здорового способу життя. Правильно обраний спосіб життя (раціонально організований режим праці і відпочинку, збалансоване харчування, відсутність шкідливих звичок, загартування, рухова активність, особиста гігієна, культура здоров'я), стиль життя, рівень задоволення матеріальних потреб, їхня активна участь у громадському житті, значним чином впливають на якість та результати успішності їхньої професійної діяльності.

У здоров'язбережувальній професійній діяльності фахівців соціальної сфери важливу роль відіграє їхній валеологічний світогляд, професійна установка на ведення здорового способу життя, відчуття особистої відповідальності за стан свого здоров'я, система стійких переконань, мотивів поведінки, спрямованість працівників на активну здоров'ятворчу життєдіяльність [7, с. 98; 8, с. 383]. Не суперечить вищезазначеній теорії і результати наукових досліджень А. Маслоу, про значення здоров'я для особистісної самоактуалізації. Яку науковець визначає – як актуалізацію здібностей особистості, її потенціалів і талантів, що проявляється у виконанні певної ролі чи місії, усвідомленням своєї унікальності, бажанні працювати за покликанням, синергії чи інтеграції; прагнення до внутрішньої гармонії та єдності [9].

Достатній рівень сформованості конструктивних внутрі-особистісних і соціальних ресурсів у фахівців соціальної сфери, ведення здорового способу життя забезпечить їм можливість протидіяти негативним ризикам у їх професії, зберегти своє здоров'я та обумовить успішність професійної діяльності. Це доводить пряму залежність професійної успішності фахівців соціальної сфери від благополучного стану їх здоров'я.

Дослідження особливостей професійної діяльності соціальних працівників, чинників їхньої успішності, доведення особливого значення здоров'я для результативності, ефективності їх роботи, дозволило нам визначити *професійну успішність фахівців соціальної сфери*, як високий результат їх профе-

сійних досягнень, збереження благополучного стану здоров'я, ефективності і продуктивності роботи, внутрішньої гармонії, відчуття задоволеності від особистісної самореалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Професія фахівців соціальної сфери відзначається своєю багаторівневістю, динамічністю та складністю. Оскільки об'єктами їх безпосереднього впливу є категорії людей, які потрапили у складні життєві обставини і потребують кваліфікованої допомоги і підтримки. Для якісного виконання своїх професійних обов'язків, успішності своєї роботи працівникам соціальної сфери, важливо не тільки фахово володіти методами і прийомами соціальної роботи, але і усвідомлювати ризики для свого здоров'я, які містить у собі їх професія.

Результат проведеного теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми здоров'я фахівців соціальної сфери як чинника успішності їхньої професійної діяльності, дозволив нам обґрунтувати пряму залежність професійного успіху соціальних працівників від рівня та якості їх здоров'я. Визначити професійну успішність фахівців соціальної сфери як високий результат їх професійних досягнень, збереження благополучного стану здоров'я, ефективності і продуктивності роботи, внутрішньої гармонії, відчуття задоволеності від особистісної самореалізації.

Перспектива подальших досліджень полягатиме у розробці концепції професійного відбору для роботи у соціальній сфері, комплексної програми підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до збереження і зміцнення здоров'я.

Список літератури:

1. Заїка В., Гета А., Вишар Є. Комунікативний потенціал майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: «Педагогіка. соціальна робота»*. 2021. Вип. 1 (48). С. 148–152.
2. Мешко Г. М., Мешко О. І. Формування soft skills студентів непедагогічних спеціальностей у процесі вивчення курсу «Педагогіка». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. соціальна робота»*. 2021. Вип. 1 (48). С. 267–271.
3. Мешко Г.М., Мешко О. І. Розвиток аутопсихологічної компетентності вчителя в координатах профілактики професійного вигорання. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи: збірник наукових праць. Том Х: Ефекти участі в розвитку науки та освіти на відстані. Конін; Ужгород; Херсон: Посвіт, 2021. С. 264–267.
4. Мойсеюк В. П. Збереження професійного здоров'я фахівців інклюзивної освіти як основна умова їх професійного довголіття. Актуальні проблеми сучасної психологічної науки: виклики сучасності: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської студентської інтернет-конференції (Україна, Житомир, 10 жовтня 2022 р.). Житомир: ЖДУ, 2022. С. 161–163.
5. Пітерсон Т. 101 спосіб впоратися з тривогою, страхом і панічними атаками / переклад з англ. А. Дудченко. Київ : Наш формат, 2021. 240 с.
6. Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із соціальної роботи»: Наказ Мінекономполітики від 20.06.2020 р. № 1179. URL: .
7. Стрельников В. Ю. Формування здоров'язбережувального освітнього простору закладу неперервної освіти в умовах воєнного стану. Навчання, виховання й розвиток гармонійно розвиненої особистості в процесі занять фізичною культурою і спортом. Монографія; за ред. проф. В. М. Пристинського, Т. М. Пристинської. Слов'янськ: ДВНЗ «Донецький державний педагогічний університет», 2023. 731 с.
8. Boyko V. Syndrome of “emotional burnout” in professional communication. URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part1/15.pdf>.
9. Maslow Abraham. A Theory of Human Motivation [Electronicresource] / Abraham Maslow. Psychological Review. V. 50, No. P. 370–396. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation>.
10. Workplace burnout: causes, effects, and solutions. June 6, 2019. WGU. URL: <https://www.wgu.edu/blog/workplace-burnout-causes-effects-solution-s1906.tml#close>.

References:

1. Zaika, V., Heta, A., & Vyshar, E. (2021). Komunikatyvnyi potentsial maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Communication potential of future social workers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Serii: «Pedagogika. sotsialna robota»*. Vyp. 1 (48). P. 148–152. [in Ukrainian].
2. Meshko, H. M., & Meshko, O. I. (2021). Formuvannia soft skills studentiv nepedahohichnykh spetsialnostei u protsesi vyvchennia kursu «Pedagogika» [Formation of soft skills of students of non-pedagogical specialties in the process of studying the course «Pedagogy»]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedagogika. sotsialna robota»*. Vyp.1 (48). P. 267–271. [in Ukrainian].
3. Meshko, H.M., & Meshko, O. I. (2021). Rozvytok autopsykholohichnoi kompetentnosti vchytelia v koordynatakh profilaktyky profesiinoho vyhorannia. [Development of teacher's autopsychological competence in the coordinates of professional burnout prevention]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats*. Tom Kh: Efekty uchasti v rozvytku nauky ta osvity na vidstani. Konin; Uzhhorod; Kherson: Posvit, P. 264–267. [in Ukrainian].
4. Moiseiuk, V. P. (2022). Zberezhennia profesiinoho zdorovia fakhivtsiv inkluzyvnoi osvity yak osnovna umova yikh profesiinoho dovolittia. [Preserving the professional health of inclusive education specialists as a key condition for their professional longevity]. *Aktualni problemy suchasnoi psykholohichnoi nauky: vyklyky suchasnosti: zbirnyk naukovykh prats za materialamy Vseukrainskoi studentskoi internet-konferentsii (Ukraina, Zhytomyr, 10 zhovtnia 2022r.)*. Zhytomyr: ZhDU. P. 161–163. [in Ukrainian].

5. Piterson, T. (2021). 101 sposib vporatysia z tryvohoiu, strakhom i panichnymy atakamy / pereklad z anhl [101 ways to cope with anxiety, fear and panic attacks / translated from English]. A. Dudchenko. Kyiv : Nash format. 240 p. [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Fakhivets iz sotsialnoi roboty»: Nakaz Minekonompolityky vid 20.06.2020 r. № 1179. [On approval of the professional standard ‘Social Work Specialist’: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of 20.06.2020 No. 1179]. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=bcfc03e8-f801-44e7-835c-17b-c19a68f70>. [in Ukrainian].
7. Strelnikov, V. Y. (2023). Formuvannia zdoroviazberezhualnoho osvitnoho prostoru zakladu neperervnoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Formation of a health-preserving educational space of a continuing education institution under martial law]. Navchannia, vykhovannia y rozvytok harmoniino rozvynenoj osobystosti v protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom. Monohrafiia; za red. prof. V. M. Prystynskoho, T. M. Prystynskoi. Sloviansk: DVNZ “Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet”. 731 p. [in Ukrainian].
8. Boyko, V. Syndrome of “emotional burnout” in professional communication. Retrieved from: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part1/15.pdf>.
9. Maslow Abraham. A Theory of Human Motivation [Electronicresource] / Abraham Maslow. Psychological Review. V. 50, No. P. 370–396. Retrieved from: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation>.
10. Workplace burnout: causes, effects, and solutions. June 6, 2019. WGU. Retrieved from: <https://www.wgu.edu/blog/workplace-burnout-causes-effectssolution-s1906.tml#close>.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-13>**Овод Юлія Василівна**

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет
ovod-julia@email.ua
ORCID ID: 0000-0001-5226-2422

АДРЕСНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вступ. Проблеми соціальної допомоги та соціального захисту завжди були в центрі уваги дослідників, оскільки основним завданням системи соціального захисту є боротьба з бідністю. Особливої актуальності вона набула на сучасному етапі трансформації суспільства, коли рівень доходів населення значно зменшився.

Мета та завдання статті полягають в з'ясуванні змісту та особливостей надання адресної соціальної допомоги та її місця у системі соціального забезпечення населення.

Результати. У системі соціального захисту населення соціальна допомога є однією з самостійних видів матеріального забезпечення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а саме непрацездатні громадяни, малозабезпечені сім'ї, сім'ї з дітьми та інші.

Серед найважливіших чинників, які призвели до перегляду системи соціального забезпечення, є зростаюча диференціація доходів та зростання бідності серед населення. Масові звільнення, економічний занепад окремих регіонів у зв'язку із активними військовими діями, міграція населення призвели до масштабних та незвичних змін, для яких недостатньо лише системи соціального страхування. Таким чином, в якості інструмента соціальної політики значна роль належить системі соціальної допомоги та забезпеченню.

Соціальна допомога – це система заходів держави, спрямована на підтримку громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах. Вона може бути загальною (неадресною) або спеціальною (адресною). Адресна допомога надається конкретним категоріям осіб, які потребують підтримки, наприклад, малозабезпеченим сім'ям, самотніми матерями тощо.

Основними принципами адресної допомоги є адресність, цільове використання коштів, прозорість та ефективність.

Для вдосконалення системи адресної соціальної допомоги в Україні важливо враховувати досвід зарубіжних країн. Впровадження сучасних технологій та інноваційних підходів є важливим аспектом розвитку системи адресної соціальної допомоги.

Ключові слова: адресність, соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальна політика, отримувачі послуг, соціальний захист, особи, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Ovod Yulia Vasylivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy
Khmelnytskyi National University

ADDRESSED SOCIAL ASSISTANCE AS A TYPE OF SOCIAL SECURITY

Introduction. The problems of social assistance and social protection have always been in the center of attention of researchers, since the main task of the social protection system is the fight against poverty. It has acquired special relevance at the current stage of the transformation of society, when the level of income of the population has significantly decreased.

Purpose and objectives of the article is to clarify the content and features of providing targeted social assistance and its place in the population social security system.

The results. In the system of social protection of the population, social assistance is one of the independent types of financial support for persons in difficult life circumstances, namely disabled citizens, low-income families, families with children, and others.

Among the most important factors that led to the revision of the social security system are the growing differentiation of incomes and the increase in poverty among the population. Mass dismissals, the economic decline of certain regions due to active military operations, population migration have led to large-scale and unusual changes for which the social insurance system alone is not enough. Thus, as an instrument of social policy, a significant role belongs to the system of social assistance and provision.

Social assistance is a system of state measures aimed at supporting citizens who find themselves in difficult life circumstances. It can be general (non-addressable) or special (addressable). Targeted assistance is provided to specific categories of persons in need of support, for example, low-income families, single mothers, etc.

The main principles of targeted aid are targeting, targeted use of funds, transparency and efficiency

To improve the system of targeted social assistance in Ukraine, it is important to take into account the experience of foreign countries. The introduction of modern technologies and innovative approaches is an important aspect of the development of the targeted social assistance system.

Key words: targeting, social security, social assistance, social policy, service recipients, social protection, persons in difficult life circumstances.

Вступ. Проблеми соціальної допомоги та соціального захисту завжди були в центрі уваги дослідників, оскільки основним завданням системи соціального захисту є боротьба з бідністю. Особливої актуальності вона набула на сучасному етапі транс-

формації суспільства, коли рівень доходів населення значно зменшився.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями ефективності соціально-економічної політики подолання бідності та підтримки

малозабезпечених верств населення займалися В. Андріїв, Н. Болотіна, О. Москаленко, С. Синчук, Б. Сташків, Л. Шумна та інші. Проблеми надання адресної соціальної допомоги описували у своїх роботах О. Богданова, А. Гладун, І. Хомич, О. Ярошенко. Дослідження цієї теми є актуальним через необхідність підвищення ефективності та справедливості соціальної допомоги в умовах економічної нестабільності.

Мета та завдання статті полягають в з'ясуванні змісту та особливостей надання адресної соціальної допомоги та її місця у системі соціального забезпечення населення.

Виклад основного матеріалу. У системі соціального захисту населення соціальна допомога є однією з самостійних видів матеріального забезпечення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а саме непрацездатні громадяни, малозабезпечені сім'ї, сім'ї з дітьми та інші.

Соціальна допомога передбачає гарантовані державою одноразові або систематичні виплати чи набір товарів і послуг, які надаються з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу тих чи інших обставин потребують даної допомоги.

Досвід надання соціальної допомоги можна спостерігати у багатьох країнах, коли покриваються недоліки системи соціального захисту та в межах боротьби із бідністю.

У світовій практиці допомоги з соціального забезпечення поділяються за трьома видами:

1. Допомоги, які входять до системи соціального страхування, які надаються на підставі інформації про внески у систему соціального страхування, не вимагають відповідної перевірки та надаються за фактом втрати працездатності або після досягнення певного віку. Сутність системи соціального страхування полягає у захисті громадян від ризиків.

2. Універсальні соціальні допомоги надаються у випадках настання певних подій незалежно від рівня доходів та попередніх страхових внесків. Прикладом можуть слугувати безоплатне медичне забезпечення та універсальні сімейні допомоги.

3. Соціальні допомоги, які надаються на підставі оцінки доходів та витрат громадян.

Для усіх перерахованих видів допомог характерними є наступні ознаки:

- фінансування та виплати здійснюються за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів;
- допомога надається чітко визначеним на законодавчому рівні категоріям громадян;
- для нарахування розміру допомоги враховується рівень доходів та розміри особистого майна кожного члена сім'ї;
- основна мета соціального забезпечення – наближення рівня доходів громадян до прожиткового мінімуму;
- розмір допомоги не залежить від попередніх доходів та минулого рівня життя;
- розмір допомог, на відміну від виплат за соціальним страхуванням, визначається суб'єктивно, тобто на підставі ступеня нужденності та наявних ресурсів;

- допомога зазвичай надається на сім'ю, а не конкретній особі, тому критерієм перевірки доходів є середньомісячний сукупний дохід сім'ї [2].

У країнах з перехідною економікою необхідність розширення боротьби з бідністю означає, що значна частка допомог надається за принципом адресності.

Боротьба з бідністю передбачає два підходи соціальної політики. Перший полягає у наближенні доходів незаможних громадян до визначеної межі, другий – у покращенні становища тих, хто знаходиться за межею бідності, підвищуючи таким чином рівень їх доходів.

Якщо звернутися до досвіду розвинутих країн, то переважна більшість соціальних програм, до прикладу у США, відповідають саме другому підходу, в той час як деякі країни Європи надають перевагу першому.

Серед найважливіших чинників, які призвели до перегляду системи соціального забезпечення, є зростаюча диференціація доходів та зростання бідності серед населення. Масові звільнення, економічний занепад окремих регіонів у зв'язку із активними військовими діями, міграція населення призвели до масштабних та незвичних змін, для яких недостатньо лише системи соціального страхування. Таким чином, в якості інструмента соціальної політики значна роль належить системі соціальної допомоги та забезпеченню.

Соціальне забезпечення в Україні є важливою складовою державної політики, спрямованою на забезпечення гідного рівня життя громадян. Одним із видів соціального забезпечення є адресна соціальна допомога, яка надається найбільш вразливим верствам населення.

Соціальне забезпечення відіграє важливу роль у суспільстві і має наступні переваги:

1. *Забезпечення соціальної справедливості.* Соціальне забезпечення сприяє зменшенню нерівності в суспільстві, забезпечуючи підтримку найбільш вразливим групам населення, таким як малозабезпечені, особи з інвалідністю, пенсіонери тощо. Це допомагає створити більш рівні можливості для всіх громадян.

2. *Підтримка економічної стабільності.* Соціальні виплати та допомоги дозволяють підтримувати рівень споживання населення, що сприяє економічному зростанню та стабільності. В умовах економічних криз соціальне забезпечення може стати важливим інструментом стабілізації економіки.

3. *Поліпшення якості життя.* Соціальне забезпечення допомагає підвищити якість життя громадян, забезпечуючи доступ до основних потреб, таких як харчування, житло, медичні послуги, освіта тощо. Це дозволяє людям жити гідно і бути більш активними та здоровими членами суспільства.

4. *Підтримка родин та соціальної згуртованості.* Соціальні програми, такі як допомога сім'ям з дітьми, підтримка малозабезпечених сімей, допомагають зберігати стабільність та згуртованість родин.

Це сприяє створенню сприятливих умов для виховання дітей та підтримки сімейних цінностей.

5. *Запобігання соціальній напруженості.* Соціальне забезпечення допомагає запобігти соціальній напруженості та конфліктам, забезпечуючи підтримку громадян у складних життєвих ситуаціях. Таким чином досягається соціальна гармонія та стабільність в суспільстві.

6. *Підтримка здоров'я та добробуту.* Соціальні програми, спрямовані на охорону здоров'я, забезпечують доступ до медичних послуг та профілактичних заходів. Це сприяє поліпшенню здоров'я населення, зменшенню захворюваності та підвищенню тривалості життя.

7. *Стимулювання зайнятості.* Деякі соціальні програми спрямовані на підтримку зайнятості та перепідготовку кадрів, що допомагає людям знайти роботу або отримати нові професійні навички. Це сприяє зменшенню безробіття та підвищенню економічної активності населення [1].

Соціальна допомога – це система заходів держави, спрямована на підтримку громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах. Вона може бути загальною (неадресною) або спеціальною (адресною). Адресна допомога надається конкретним категоріям осіб, які потребують підтримки, наприклад, малозабезпеченим сім'ям, самотнім матерям тощо.

Основними принципами адресної допомоги є адресність, цільове використання коштів, прозорість та ефективність. Адресність передбачає, що допомога надається конкретним особам, які найбільше потребують підтримки. Цільове використання коштів означає, що допомога повинна використовуватися лише на визначені цілі, такі як придбання продуктів харчування, оплата комунальних послуг тощо.

На відміну від загальної соціальної допомоги, адресна допомога спрямована на конкретні категорії осіб. Це дозволяє підвищити ефективність використання державних коштів та забезпечити підтримку тим, хто найбільше цього потребує. Наприклад, адресна допомога може бути спрямована на підтримку малозабезпечених сімей, тоді як загальна допомога надається всім без виключення.

В Україні надання адресної соціальної допомоги регулюється законами та підзаконними актами. Основні нормативно-правові акти, що регулюють цю сферу, включають Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Закон України «Про соціальні послуги» та інші. Крім того, важливим документом є постанови Кабінету Міністрів України, які визначають порядок та умови надання адресної допомоги.

Соціальне забезпечення в Україні має давню історію. Після здобуття незалежності Україна зіштовхнулася з необхідністю реформувати систему соціального забезпечення, враховуючи нові економічні та соціальні реалії.

На сьогодні в Україні діє декілька основних програм адресної соціальної допомоги, зокрема: програма «Житлові субсидії», яка надається для компенсації витрат на оплату житлово-комунальних послуг; програма «Допомога малозабезпеченим сім'ям», спрямована на підтримку сімей, які опинилися в скрутних матеріальних обставинах; допомога на дітей самотніми матерями, яка надається з метою підтримки матерів, що виховують дітей без участі батька.

Система адресної соціальної допомоги стикається з низкою проблем, серед яких нестача фінансування та бюджетні обмеження, що ускладнюють надання повної та своєчасної допомоги; недоліки в організації та координації програм, що призводять до неефективного використання ресурсів; проблеми з нормативно-правовим регулюванням, які створюють правові колізії та ускладнюють процес надання допомоги.

Для вдосконалення системи адресної соціальної допомоги в Україні важливо враховувати досвід зарубіжних країн. Наприклад, у країнах Європейського Союзу активно використовуються програми соціальної допомоги, спрямовані на підтримку малозабезпечених громадян, біженців, осіб з інвалідністю тощо. Вивчення та впровадження кращих світових практик дозволить підвищити ефективність та прозорість надання соціальної допомоги.

Впровадження сучасних технологій та інноваційних підходів є важливим аспектом розвитку системи адресної соціальної допомоги. Використання електронних платформ для подання заяв та моніторингу надання допомоги, а також автоматизація процесів дозволить зробити систему більш ефективною та прозорою.

З метою підвищення ефективності та прозорості надання адресної допомоги необхідно впроваджувати сучасні технології для моніторингу та контролю, а також підвищувати прозорість та звітність органів соціального захисту.

Висновки і пропозиції. Адресна соціальна допомога є важливим елементом соціального забезпечення, який дозволяє підтримувати найбільш вразливі категорії населення.

Використання сучасних технологій та інноваційних підходів дозволить зробити систему адресної соціальної допомоги більш ефективною та прозорою, а також забезпечити підтримку найбільш вразливих категорій населення.

Перспективи розвитку системи адресної соціальної допомоги включають розширення кола отримувачів допомоги, впровадження нових програм та ініціатив, спрямованих на підтримку осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (розвиток програм підтримки осіб з інвалідністю, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб тощо).

Список літератури:

1. Богданова О. О. Адресна соціальна допомога – складова соціальної політики. *Фінансовий простір*. 2012. № 4(8). С. 66–70. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1204/12boodsa.pdf>.
2. Гладун А. Чотири причини, чому адресна соціальна допомога неефективна й несправедлива. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/chotiri-prichini-chomu-adresna-socialnadopomoga-neefektivna-j-nespravedliva/>
3. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо реформування вітчизняної системи соціального захисту / Міністерство соціальної політики України. Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2012. 59 с
4. Кайда О. П. Інноваційні підходи до формування інструментарію реалізації соціальної політики держави. *Державне управління: Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 23. С. 85–88.
5. Лутицька Л. П. Соціальний захист малозабезпечених верств населення та методи його вдосконалення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2013. № 4. С. 43–48
6. Михайловська І., Неліпович О. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т. 4. С. 255–260.
7. Піскун К. В. Адресність соціальної допомоги як напрям покращення методики планування видатків соціального призначення. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2013. № 1 (8). С. 212–221. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13pkvvp.pdf>
8. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
9. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61).
10. Статистичний збірник «Соціальний захист населення України у 2020 році». URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf (дата звернення 01.02.2024).

References:

1. Bohdanova, O. O. (2012). Adresna sotsialna dopomoha – skladova sotsialnoi polityky. *Finansovy prostir – Financial space*, 4(8), 66–70. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1204/12boodsa.pdf> [in Ukrainian].
2. Hladun, A. (2017). Chotyry prychny, chomu adresna sotsialna dopomoha neefektyvna y nespravedlyva. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/chotiri-prichini-chomu-adresna-socialnadopomoga-neefektivna-j-nespravedliva/> [in Ukrainian].
3. Informatsiino-analitychni materialy shchodo reformuvannya vitchyznianoï systemy sotsialnoho zakhystu / Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. (2012). Luhansk: DU NDI STV [in Ukrainian].
4. Kaïda, O. P. (2016). Innovatsiini pidkhody do formuvannya instrumentarii realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy. *Derzhavne upravlinnia: Investytsii: praktyka ta dosvid – Public administration: Investments: practice and experience*, 23, 85–88 [in Ukrainian].
5. Lutytska, L. P. (2013). Sotsialnyi zakhyst malozabezpechenykh verstv naselennia ta metody yoho vdoskonalennia. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 4, 43–48 [in Ukrainian].
6. Piskun, K. V. (2013). Adresnist sotsialnoi dopomohy yak napriam pokrashchennia metodyky planuvannia vydatkiv sotsialnoho pryznachennia. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 1(8), 212–221. Retrieved from: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13pkvvp.pdf> [in Ukrainian].
7. Mykhajlovska, I., & Nelipovych, O. (2011). Systema socialnogho zakhystu naselennja v Ukraïni: sutnistj, osnovni skladovi ta naprjamky vdoskonalennja [The system of social protection of the population in Ukraine: essence, main components and directions of improvement]. *Visnyk Khmeljnyckogho nacionaljnogho universytetu*, no. 6, t. 4, pp. 255–260. [in Ukrainian].
8. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. № 2671-VIII. (2019). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, № 18, Art. 73 [in Ukrainian].
9. Smyrnova, I.I., Lykhoshva, O.Ju., Rak, N.V., & Ghorijeva, L.A. (2020) Socialjnyj zakhyst naselennja na suchasnomu etapi: stan i problemy v Ukraïni [Social protection of the population at the present stage: the state and problems in Ukraine]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, no. 3(61). Retrieved from: <http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd/article/view/190> [in Ukrainian].
10. Statystychnyj zbirnyk «Socialjnyj zakhyst naselennja Ukraïny u 2020 roci» [Statistical collection “Social protection of the population of Ukraine in 2020”]. Retrieved from: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf [in Ukrainian].

UDC 341.214: 378.4(477)«1917/1918»

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-14>

Zavadzka Iryna Mykhailivna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Professional and Special Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
irynazavadzka80@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7680-9514

Palyulko Oksana Mykhailivna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Work,
Psychology, and Socio-Cultural Activities named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
Paleulko1980@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9314-0461

Humeniuk Inna Mykolaivna

Lecturer at the Cycle Commission of Fundamental Disciplines
Separate structural subdivision Kamianets-Podilskyi Professional College
of Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
gumenyk.inna2017@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2443-3938

SPECIFICS OF THE LEGAL ASPECTS OF EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE IN 1917–1918

Introduction. The study examines the legal aspects of education development in Ukraine during 1917–1918, a period that played a pivotal role in shaping the national education system. Amid political instability, governmental changes, and socio-economic challenges, educational reforms were driven by the need to establish a new model that would align with both national and European standards. The research focuses on the impact of legal regulations on key reform processes, including the Ukrainization of education, the democratization of access to knowledge, and the creation of a unified school system.

Purpose. The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal aspects of the development of Ukraine's education system in 1917–1918, to identify the key organizational and legal foundations of educational reforms during this period, and to assess their impact on the formation of the national education system in the context of political and social changes.

Scientific novelty. The study analyzes regulatory and legal acts developed during the governance of the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate. Particular attention is given to the **Law on the Unified School**, which aimed to integrate various social groups into the education system through the introduction of universal access to education. The process of Ukrainization, which was legally established in relevant acts, is also highlighted. For the first time in history, education became a powerful instrument for fostering national consciousness by introducing the Ukrainian language as the primary medium of instruction.

Results. The study explores innovative approaches such as the establishment of «adult gymnasiums» and **people's universities**, which provided educational opportunities for socially and geographically marginalized groups. The research emphasizes the role of women in educational reform, particularly in ensuring gender equality in access to education. At the same time, it examines the challenges faced by the education system, including financial constraints, a shortage of qualified teachers, and insufficient material and technical resources.

The study employs historical-legal and systemic approaches, enabling an assessment of the influence of socio-economic and political factors on the implementation of reforms. The findings indicate that the educational policy of the period was comprehensive and strategic, incorporating democratic values, national interests, and aspirations to integrate Ukrainian society into the global educational landscape.

Key words: *education, legal regulation, Ukrainian People's Republic, Hetmanate, Directorate, Ukrainization, unified school, national identity, educational reform.*

Завадська Ірина Михайлівна

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»

Палилюцько Оксана Михайлівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Гуменюк Інна Миколаївна

викладач циклової комісії фундаментальних дисциплін, Відокремлений структурний підрозділ Кам'янець-Подільський фаховий коледж Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В 1917–1918 РР.

Вступ. У дослідженні розглядаються правові аспекти розвитку освіти в Україні протягом 1917–1918 рр. – періоду, який відіграв вирішальну роль у формуванні національної системи освіти. В умовах політичної нестабільності, урядових змін та соціально-економічних викликів освітні реформи були зумовлені необхідністю запровадити нову модель, яка б відповідала як національним, так і європейським стандартам.

Метою дослідження є проведення комплексного аналізу правових аспектів розвитку системи освіти України 1917–1918 рр., виявлення основних організаційно-правових засад освітніх реформ цього періоду та оцінка їх впливу на формування національної системи освіти в контексті політичних і соціальних змін.

Наукова новизна. Дослідження зосереджено на впливі законодавчого регулювання на ключові процеси реформування, зокрема українізацію освіти, демократизацію доступу до знань, створення єдиної шкільної системи. У дослідженні аналізуються нормативно-правові акти, розроблені за часів правління Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії.

Результати. Особливу увагу приділено Закону про єдину школу, метою якого є інтеграція різних соціальних груп у систему освіти шляхом запровадження загального доступу до освіти. Висвітлено також процес українізації, який був законодавчо закріплений у відповідних актах. Освіта вперше в історії стала потужним інструментом виховання національної свідомості, запровадивши українську мову як основний засіб навчання.

Висновки. Дослідження вивчає інноваційні підходи, такі як створення «дорослих гімназій» і народних університетів, які надають освітні можливості для соціально та географічно маргіналізованих груп. Дослідження підкреслює роль жінок у реформуванні освіти, зокрема у забезпеченні гендерної рівності в доступі до освіти. Водночас розглядаються виклики, з якими стикається система освіти, зокрема фінансові обмеження, нестача кваліфікованих викладачів та недостатні матеріально-технічні ресурси.

У дослідженні застосовано історико-правовий та системний підходи, що дає змогу оцінити вплив соціально-економічних та політичних факторів на реалізацію реформ.

Висновки свідчать про те, що освітня політика того періоду була комплексною та стратегічною, включала демократичні цінності, національні інтереси та прагнення інтегрувати українське суспільство у світовий освітній ландшафт.

Ключові слова: освіта, правове регулювання, Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія, українізація, єдина школа, національна ідентичність, освітня реформа.

Introduction. The period of 1917–1918 was one of the most significant stages in the formation of Ukrainian statehood, marked by profound changes in social life, particularly in the field of education. This time was characterized by both rapid political transformations and active efforts to create a national education system that would align with new realities. The development of education in Ukraine during this period was shaped by legal aspects that laid the groundwork for national identity formation and integration into the European educational space.

Amid the existence of the Ukrainian People's Republic (UNR) and subsequent political shifts, legal initiatives in the educational sphere became a crucial tool in state-building. The adoption of key legal acts, the initiation of Ukrainization in educational institutions, and the reform of the education system aimed not only at improving the quality of education but also at affirming the Ukrainian language and culture as essential components of state policy.

This period is unique in terms of legal regulation of education, as in the context of political instability and the struggle for independence, issues of education and civic upbringing gained particular significance. In the study of

the legal aspects of education development in 1917–1918, it is essential to understand how new political regimes influenced educational policies and what consequences these changes had for the future of the Ukrainian state.

Recent studies on the legal aspects of education development in Ukraine during 1917–1918 highlight various scholarly approaches and contributions to this topic. Below is an overview of some of them:

- **Larysa Berezhivska**, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, in her article «*The Unified School Project in Ukraine on Twelve-Year General Secondary Education (1917–1921)*» analyzes the concept of a unified school developed during the Ukrainian Revolution and its legal foundations [1–2].

- **Halyna Ivanyuk**, Candidate of Pedagogical Sciences, in her article «*Normative-Legal Support for the Formation and Functioning of the New School During the Ukrainian Revolution (1917–1921)*» examines legislative acts and legal documents that regulated the education sector during this period [5–6].

- **Tamara Vysotska**, Doctor of Pedagogical Sciences, in her article «*Education in Ukraine During*

the 1917–1921 Revolution: An Unfinished Attempt at Reform» explores the reform of education in Ukrainian lands during the national liberation revolution, reflected in legislative acts and the practical activities of the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate, and the Directorate of the UNR.

Purpose. The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal aspects of the development of Ukraine's education system in 1917–1918, to identify the key organizational and legal foundations of educational reforms during this period, and to assess their impact on the formation of the national education system in the context of political and social changes.

The research is focused on identifying the key legal acts that regulated educational policy, determining their role in shaping national identity, and analyzing the contribution of educational reforms to the establishment of the foundations of the modern education system in Ukraine.

Presentation of the Main Material. The analysis focuses on the legal aspects that shaped the development of education in Ukraine during 1917–1918, a period of significant transformations in the formation of the national education system. This stage was marked by large-scale political and social changes triggered by the Ukrainian Revolution, the collapse of empires, and efforts to establish an independent Ukrainian state. The study examines legal and regulatory acts developed and adopted by the key state entities of the time, including the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate of the Ukrainian People's Republic.

Particular attention is given to legislative initiatives aimed at reforming the education system, including the creation of a unified school, the introduction of the Ukrainian language as the language of instruction, the establishment of new educational institutions, and the training of teaching staff. The study also explores the process of Ukrainization of education, which became a significant aspect of the reforms and had a well-defined legal foundation.

Beyond the analysis of legal documents, the article highlights the political context that influenced the implementation of educational reforms. Government changes, political instability, and limited resources had a considerable impact on the effectiveness of legal measures and the realization of reforms in the education sector. This research allows for an assessment of the successes and challenges of the reforms, as well as their impact on the further development of Ukraine's education system [8].

The study examines the Ukrainization of education as one of the key directions in the reform of Ukraine's education system in 1917–1918. This process was not only an educational initiative but also a socio-political effort aimed at strengthening national identity through the education system. The legal reinforcement of Ukrainization was carried out through a series of legislative acts adopted by governing bodies, including the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of Pavlo

Skoropadskyi, and the Directorate of the UNR. These documents laid the foundation for the development of education in the Ukrainian language, addressing the need to form a nationally conscious society.

One of the core aspects of the reform was the introduction of Ukrainian as the primary language of instruction in schools and other educational institutions. This was a crucial step toward creating an education system aligned with national interests. Special emphasis was placed on establishing Ukrainian educational institutions, including schools, gymnasiums, and universities, which became essential platforms for the promotion of the Ukrainian language, literature, and history, as well as for fostering new generations with a strong national consciousness [7].

At the same time, the study highlights several challenges encountered during the reform process. One of the main issues was the lack of funding, which limited the ability to establish new educational institutions, print Ukrainian textbooks, and improve teachers' salaries. Another significant obstacle was the shortage of qualified teachers proficient in the Ukrainian language and capable of delivering quality education in line with the new standards.

Additionally, political instability, including frequent changes in government and the challenges posed by the civil war, affected the pace and consistency of reform implementation. These factors considerably complicated the creation of an effective and stable education system.

Thus, despite numerous challenges, the Ukrainization of education became a crucial stage in the development of Ukraine's educational system. It laid the groundwork for the establishment of the Ukrainian language and culture within the educational process, although many initiatives remained incomplete due to the objective difficulties characteristic of the historical context of that time.

A historical-legal and systemic approach was applied, enabling a thorough analysis of legislative initiatives related to the reform of Ukraine's education system in 1917–1918, as well as an assessment of their practical implementation. The historical-legal approach allowed for the study of the development of legal acts within the political and socio-economic context of the time, while the systemic approach provided a framework for viewing the educational reform as a multifaceted process incorporating legislative, administrative, cultural, and economic aspects.

The study examines a range of key legislative initiatives adopted during the governance of the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate. Among these, the **Law on the Unified School** played a foundational role in building a new education system, establishing Ukrainian universities, and developing Ukrainian-language curricula and textbooks. Special attention is given to the legal framework supporting the Ukrainization of education, which was crucial for the consolidation of the Ukrainian language in the educational process and the formation of national consciousness [10].

The study also explores the influence of socio-economic and political factors on the implementation

of these reforms. Notable achievements include the creation of a legal foundation for the establishment of a national education system, increased attention to the cultural and educational needs of Ukrainian society, and broader public access to education. A significant milestone was the formal recognition of Ukrainian as the primary language of instruction, contributing to the cultural unification of the Ukrainian people.

However, the study highlights the constraints that hindered the successful implementation of educational reforms. Political instability, frequent changes in government, the civil war, and a challenging economic environment posed substantial obstacles to enacting legislative initiatives. Additional issues included insufficient funding, a shortage of qualified personnel, and difficulties in providing educational institutions with the necessary material and technical resources [3].

Thus, the historical-legal and systemic approaches allowed for the identification of both the achievements and weaknesses of the educational reforms of that period. The analysis demonstrated that socio-economic and political factors had a decisive impact on the effectiveness of educational changes, defining the limitations of their implementation amid the complex conditions of Ukrainian state formation.

One of the distinctive features of the legal aspects of education development in Ukraine during 1917–1918 was how different political regimes utilized educational policies to reinforce their ideological priorities. For instance, the **Ukrainian Central Rada** focused on democratizing and Ukrainizing education, striving to establish a school system that not only aligned with national interests but also reflected aspirations for social justice. Meanwhile, the **Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi** emphasized centralizing educational administration, aiming to preserve elements of the traditional approach while simultaneously supporting Ukrainian identity [4].

A particularly noteworthy initiative was the implementation of the **Law on the Unified School**, which envisioned the creation of a single general education system accessible to all social groups. This concept was innovative for its time, as it sought not only to ensure equal access to education but also to cultivate a sense of national belonging among students. The

model aimed to combine accessibility with improved educational quality, representing a significant step toward integrating Ukrainian society.

During this period, teachers played a crucial role as key agents of Ukrainization. As a result, significant attention was devoted to training pedagogical personnel, establishing teacher training institutes, and launching specialized courses. However, a major challenge remained the shortage of qualified educators capable of teaching in Ukrainian, which hindered the full realization of educational reforms.

Another significant aspect of this period was the role of **mass media** in supporting educational reforms. Newspapers and journals regularly published articles discussing the changes in the education system, their societal importance, and the obstacles that had to be overcome in the reform process.

Ultimately, the experience of educational reforms in 1917–1918 served as an important lesson for future attempts to develop Ukraine's education system. Reflecting the challenges of their time, these reforms illustrate how the interplay of politics, law, and society can shape an educational model that addresses both national interests and global challenges [9].

This table 1 provides a summary of the key legal and social changes in Ukraine's education system during 1917–1918. It is divided into two columns:

- **Aspects** – the main directions or phenomena that characterized the reform of the educational system during the revolutionary transformations.
- **Description** – a brief characterization of each aspect, reflecting its impact on the development of education and society.

Explanation of Specific Points:

1. **The Ukrainian language as a tool of national unity.** This highlights the significance of introducing the Ukrainian language into the educational process as a fundamental means of consolidating society and fostering national consciousness.
2. **The phenomenon of «adult gymnasiums».** This represents an innovative approach to education, where specialized institutions were established for adults who had not previously had the opportunity to receive basic education.

Table 1

Legal Aspects of Education Development in Ukraine (1917–1918)

Aspects	Description
The Ukrainian language as a tool of national unity	The introduction of Ukrainian as the primary language of instruction to promote societal integration.
The phenomenon of "adult gymnasiums"	Establishment of educational institutions for adults who did not receive formal education in childhood.
The role of women in educational reform	Ensuring equal educational rights for women and their active participation in the reform process.
The concept of "people's universities"	Organization of courses and lectures for peasants and broader social groups to improve access to education.
Generational conflict in the educational sphere	Tensions between older and younger generations of educators caused by the introduction of reforms.
The influence of international experience	Adoption of educational models from European countries to facilitate integration into the educational space.

3. The role of women in educational reform.

This aspect emphasizes gender equality, particularly the active involvement of women in education both as students and educators, which was a crucial step toward social progress.

4. **The concept of «people's universities».** This reflects a democratic approach to education through the creation of courses and lectures for peasants and broader social groups, helping to spread knowledge in remote and less accessible regions.

5. **Generational conflict in the educational sphere.** This highlights the tension between older educators who adhered to traditional teaching methods and younger teachers who supported innovative reforms, which influenced the pace of their implementation.

6. **The influence of international experience.** This emphasizes the integration of European educational practices into the national system, contributing to its quality improvement and competitiveness.

The table 1 illustrates the multifaceted nature of educational reforms in 1917–1918, showcasing both their innovative potential and the challenges faced by reformers. It serves as an effective tool for structuring information, allowing for a deeper understanding of this historical period.

Conclusions. The analysis of the legal aspects of education development in Ukraine during 1917–1918 highlights the scale and significance of educational reforms during this period. These transformations were closely tied to the processes of national revival and state-building, which unfolded amid intense political changes. The educational policies implemented by the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate aimed to establish a nationally oriented education system capable of addressing the cultural and social needs of Ukrainian society.

A major achievement of this period was the introduction of the **Ukrainian language** as the primary language of instruction. This not only contributed to the consolidation of the Ukrainian people but also facilitated the integration of the education system

into the broader European context. A key focus of the reforms was the **democratization of education**, ensuring equal access to knowledge for all social groups, including the inclusion of women in education. The establishment of a **unified general education school, adult gymnasiums, people's universities, and teacher training institutes** was an innovative step that, despite numerous challenges, had a lasting impact on Ukraine's educational landscape.

At the same time, several obstacles hindered the successful implementation of these reforms. Limited funding, insufficiently trained teaching personnel, political instability, and a difficult socio-economic environment significantly restricted the effective introduction of new initiatives. Frequent changes in government created additional challenges, particularly in maintaining **policy continuity** and ensuring the stability of the education system.

Nevertheless, despite these difficulties, the reforms of 1917–1918 laid the foundation for the future development of Ukrainian education. The adoption of **European educational practices**, the combination of national traditions with progressive approaches of the time, and the creation of a **legal framework** for educational transformation were crucial steps toward shaping Ukraine's modern education system.

This period remains a **valuable source of lessons for the present day**. It demonstrates that education is a powerful instrument for **state-building, social consolidation, and national revival**. The experience of the 1917–1918 reforms proves that even in the face of political instability, it is possible to establish the groundwork for a **high-quality and effective education system**, one that meets contemporary challenges and fosters **identity formation, civic consciousness, and cultural integration**.

Further study of this period is essential for both scholars and education practitioners, as it provides a deeper understanding of the mechanisms behind effective education reform in times of social and political challenges.

References:

1. Berezivska, L. D. (2017) Proekt jedynoi shkoly v Ukraini pro dvanadcjatyrichnu zagal'nu serednju osvitu (1917–1920 rr.) [The Unified School Project in Ukraine on Twelve-Year General Secondary Education (1917–1920)]. *Pedagogika i psykologija. Visnyk NAPN Ukrainy*. № 1. S. 77–84. [in Ukrainian].
2. Berezivska, L. D. (2017). Reformuvannja shkilnoi osvity v Ukraini u HH stolitti: istoriografija pytannja [School Education Reform in Ukraine in the 20th Century: A Historiographical Review]. *Istoryko-pedagogichnyj al'manah*. № 1. S. 8–12. [in Ukrainian].
3. Venglovska, O. A. (2017). Vychennja osvity doby Ukrainskoi revoljucii v zmisti pidgotovky majbutnih pedagogiv [Studying the Education System of the Ukrainian Revolution Era in the Training of Future Teachers]. *Rozvytok osvity v dobu Ukrain's'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv: Vseukrai'ns'kyj naukovopraktychnyj seminar*, 17 travnja 2017 r. Kyi'v: DNPB Ukrainy im. V. O. Suhomlyns'kogo. S. 94–96. [in Ukrainian].
4. Goncharenko, V. D. (2013). Osvitnja polityka ukraïnskych urjadiv v revoljucijni chasy (1917–1920 rr.) [Educational Policy of Ukrainian Governments During the Revolutionary Period (1917–1920)]. *Etnichna istorija narodiv Jevropy*. Vyp. 39. S. 23–28. [in Ukrainian].
5. Ivanjuk, G. I. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennja stanovlennja j funkcionuvannja novoi' shkoly v dobu Ukrain's'koi' revoljucii' (1917–1921 rr.) [Regulatory and Legal Support for the Establishment and Functioning of the New School During the Ukrainian Revolution (1917–1921)]. *Rozvytok osvity v dobu Ukrain's'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv: Vseukrai'ns'kyj naukovopraktychnyj seminar*, 17 travnja 2017 r. Kyiv: DNPB Ukrainy im. V. O. Suhomlyns'kogo. S. 8–10. [in Ukrainian].

6. Ivanjuk, G. I. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennja stanovlennja j funkcionuvannja novoi shkoly v dobu Ukrainsoi revoljucii (1917–1921 rr.) [Regulatory and Legal Support for the Establishment and Functioning of the New School During the Ukrainian Revolution (1917–1921)]. *Rozvytok osvity v dobu Ukrainsoi revoljucii 1917–1921 rokiv: Vseukrai'nskyj naukovo-praktychnyj seminar*, 17 travnja 2017 r. Kyi'v: DNPB Ukrainy im. V. O. Suhomlynskogo. S. 8–10. [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, V. V. (2017). Studijuvannja normatyvno-pravovoi systemy osvity v Ukraini u 1917–1928 rr [Study of the Regulatory and Legal System of Education in Ukraine (1917–1928)]. *Eminak*. № 1(4). S. 8–12. [in Ukrainian].
8. Kovalchuk, M. V. (2018). Rozvytok osvity i nauky pid chas Ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv [Development of Education and Science During the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Ukrai'ns'kyj instytut nacional'noi' pam'jati*. Retrieved from: <https://www.uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/rozvytok-osvity-i-nauky-pid-chas-ukrayinskoyi-revoljuciyi-1917-1921-rokiv> [in Ukrainian].
9. Kuzminskyj, A. I. (2017). Osvita v Ukrai'ni v period borot'by za vidrodzhennja ta zberezhennja derzhavnosti (1917–1921 rr.). [Education in Ukraine During the Struggle for the Restoration and Preservation of Statehood (1917–1921)]. *Naukovi zapysky. Serija: Pedagogichni nauky*. Vyp. 170. S. 267–270. [in Ukrainian].
10. Figun, N. I (2018). Organizacijno-pravovi zasady rozvytku osvity Ukrai'ny v 1917–1918 rr. [Organizational and Legal Principles of Educational Development in Ukraine (1917–1918)]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii «Aktualni problemy prav ljudy, derzhavy ta pravovoi systemy»*, 23–24 bereznja 2018 r. Ternopil: Vektor. S. 293–296. [in Ukrainian].

Список літератури:

1. Березівська Л. Д. Проект єдиної школи в Україні про дванадцятирічну загальну середню освіту (1917–1920 pp.). Проект «Єдина школа в Україні щодо дванадцятирічної загальної середньої освіти». 2017.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: історіографія питання. Реформа шкільної освіти в Україні XX ст.: Історіографічний огляд. *Історико-педагогічний альманах*. № 1. 2017. С. 8–12.
3. Венгловська О. А. Вивчення освіти доби Української революції в змісті підготовки майбутніх педагогів. *Вивчення системи освіти доби Української революції у підготовці майбутнього вчителя*. Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар, 17 квітня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. 2017. С. 94–96.
4. Гончаренко В. Д. Освітня політика українських урядів в революційні часи (1917–1920 pp.). Освітня політика українських урядів у революційний період (1917–1920 pp.). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 39. 2013. С. 23–28.
5. Іванюк Г. І. Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 pp.). Нормативно-правове забезпечення становлення та функціонування нової школи в роки Української революції (1917–1921 pp.). Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар, 17 квітня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. 2017. С. 8–10.
6. Іванюк Г. І. Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 pp.). Нормативно-правове забезпечення становлення та функціонування нової школи в роки Української революції (1917–1921 pp.). Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар, 17 квітня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. 2017. С. 8–10.
7. Ковальчук В. В. Вивчення нормативно-правової системи освіти в Україні у 1917–1928 pp. Дослідження нормативно-правової системи освіти в Україні (1917–1928 pp.). *Емінак*. № 1(4). 2017. С. 8–12.
8. Ковальчук М. В. Розвиток освіти і науки під час Української революції 1917–1921 років. Розвиток освіти і науки в роки Української революції 1917–1921 pp. Український інститут національної пам'яті. 2018. URL: <https://www.uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/rozvytok-osvity-i-nauky-pid-chas-ukrayinskoyi-revoljuciyi-1917-1921-rokiv>.
9. Кузьмінський А. І. Освіта в Україні в період боротьби за відродження та збереження державності (1917–1921 pp.). Освіта в Україні в період боротьби за відновлення і збереження державності (1917–1921). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 170. 2017. С. 267–270.
10. Фігун, Н. І. Організаційно-правові засади розвитку освіти України в 1917–1918 pp. Організаційно-правові засади розвитку освіти в Україні (1917–1918 pp.). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи»*, 23–24 березня 2018 р. Тернопіль: Вектор. 2018. С. 293–296.

УДК 376.337.64

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-15>

Присакар Володимир Васильович

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
rajakozak1916@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7843-9839

Козак Раїса Віталіївна

кандидат філологічних наук, доцент,
викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
rajakozak1916@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4779-1765

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Вступ. У статті розкрито основні моделі розвитку інклюзивної освіти на основі особистісно орієнтованого підходу у практиці роботи Павлівської середньої школи.

Метою статті є наукове обґрунтування концептуальних положень, визначених В. Сухомлинським щодо особистісно орієнтованого навчання у системі інклюзивної освіти.

Наукова новизна. Авторами обґрунтована актуальність використання новаторського досвіду видатного педагога в інклюзивних класах закладів середньої освіти, якому присвячено значну кількість науково-педагогічних та художньо-публіцистичних праць.

Головне місце у його творах займають питання, яким педагог-практик надавав особливого значення: як навчати дітей, котрим важко вдається засвоєння навчального матеріалу в умовах масової загальноосвітньої школи; яких заходів необхідно уживати для того, щоб діти з обмеженими можливостями перебували в атмосфері повноцінного життя шкільного колективу; причини відставання у розумовому розвитку дітей; робота з батьками, які виховують таких дітей; організація психолого-педагогічної освіти з такими батьками.

Важливо також знайти кожній дитині посильну розумову працю, доступні шляхи подолання труднощів, залучати до цікавої роботи, щоб вони могли розвиватись інтелектуально, відчувати багатство рідного слова.

Висновки. Проаналізовано основні напрями діяльності Василя Сухомлинського як ученого і педагога-новатора щодо впровадження методики захисного навчання з метою забезпечення психолого-педагогічної підтримки учнів, яким важко вдається навчання, принципу передбачуваного успіху для таких учнів, рівного доступу до загальної освіти дітям з особливими освітніми потребами. Визначені завдання, які необхідно зреалізувати при роботі з такою категорією дітей, зокрема, вплив функцій художньої літератури на становлення особистості учня, значення читання для корекції та розвитку важких дітей, розвиток їхнього мовлення, мислення, емоційної сфери.

Визначені основні концептуальні положення, які стали основою сучасної інклюзивної освіти та особистісно орієнтованого навчання.

Ключові слова: педагог, педагог-новатор, важкі діти, особистісно орієнтоване навчання, інклюзивна освіта, Павлівська середня школа, батьківська школа, педагогічний колектив, психолого-педагогічна підтримка.

Prysakar Volodymyr Vasylovych

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanitarian Sciences,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
rajakozak1916@ukr.net

Kozak Raisa Vitaliivna

PhD in Philology, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanitarian Sciences,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
rajakozak1916@ukr.net

PEDAGOGICAL HERITAGE OF VASYL SUKHOMLYNTSKYI AS A CONCEPTUAL BASIS OF THE PERSONALITY-ORIENTED LEARNING IN THE SYSTEM OF THE INCLUSIVE EDUCATION

Introduction. The article reveals the main models of the development of inclusive education based on a person-centered approach in the practice of the Pavlyska secondary school.

The **purpose of the article** is to scientifically substantiate the conceptual provisions defined by V. Sukhomlynskyi, regarding personally oriented learning in the system of inclusive education.

Scientific novelty of the article. The authors substantiates the relevance of using the innovative experience of an outstanding teacher in inclusive classes of secondary education institutions, to whom a significant number of scientific-pedagogical and artistic-journalistic works are dedicated.

The main place in his works is occupied by the issues to which the teacher-practitioner attached special importance: how to teach children who find it difficult to assimilate educational material in a mass comprehensive school; what measures should be taken to ensure that children with disabilities are in the atmosphere of a full life of the school team; causes of mental retardation in children; work with parents raising such children; organization of psychological and pedagogical education with such parents.

It is important to notice – every child need intensive mental work, accessible means of the overcoming of difficulties, involvement to the interesting work for the intellectual development, feel richness of the native language.

Results. The main directions of Vasyl Sukhomlynskyi's activity as a scientist and teacher-innovator on the introduction of the methodology of protective education in order to provide psychological and pedagogical support to students who find it difficult to learn, the principle of predictable success for such students, equal access to general education for children with special educational needs are analyzed.

The tasks that need to be implemented when working with this category of children are defined, in particular, the influence of the functions of fiction on the formation of the student's personality, the importance of reading for the correction and development of difficult children, the development of their speech, thinking, and emotional sphere. The main conceptual provisions that have become the basis of modern inclusive education and person-centered learning have been identified.

Key words: teacher, teacher-innovator, difficult children, person-centered learning, inclusive education, Pavlyska secondary school, parent school, teaching staff, psychological and pedagogical support.

Вступ. Василь Олександрович Сухомлинський, як талановитий і самобутній педагог, з власним оригінальним творчим стилем, відомий освітянській спільноті в усьому світі. Його творча спадщина, яка вражає своєю величиною, широтою думки, життєвою мудрістю, науково-творчим потенціалом, актуальністю, гуманістичною спрямованістю, стала дороговказом для мільйонів педагогічних працівників, науковців дієвим помічником у розв'язанні багатьох складних проблем навчально-виховної роботи у закладах освіти різного типу. У працях автора відображені злободенні проблеми навчання і виховання підростаючого покоління, глибоко вмотивовані та перевірені багаторічним досвідом його поради учням, майбутнім учителям, вихователям, керівникам освітніх установ тощо.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського стала нерозривною єдністю теоретичного аналізу, педагогічної практики, письменницького таланту, а ідеї особистісно орієнтованого підходу до навчання та інклюзивної освіти, передумови яких закладено у його творчій спадщині, є сьогодні особливо актуальними. Саме особистісно орієнтований підхід у навчанні в системі інклюзивної освіти опирається на твердження В. Сухомлинського про унікальність та неповторність особистості дитини: «Людська індивідуальність дитини неповторна ... У кожної людини є задатки, обдарування, талант до певного виду або кількох видів діяльності... Поважати в кожному учневі людину, виявляти до нього гуманне ставлення – це, насамперед, розкрити в ньому таку людську неповторність» [2, с.88]. Хоча термін «особистісно орієнтований підхід» як такий у працях В. Сухомлинського відсутній, не розроблялися ним ні принципи, ні методи, але питання особистісного, індивідуального підходу до дитини розглядалися у всіх його працях.

Мета та завдання статті. Метою статті є наукове обґрунтування концептуальних положень, визначених В. Сухомлинським щодо особистісно орієнтованого навчання у системі інклюзивної освіти.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- на основі аналізу праць видатного педагога виокремити ті положення і рекомендації, які залишаються актуальними щодо особистісно-орієнтованого підходу у навчанні дітей з особливими освітніми проблемами;
- розкрити специфіку формування пізнавальної активності у дітей з особливими освітніми потребами на основі гуманного ставлення та особистісного підходу в роботі з ними.

Аналіз досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні основи особистісно-орієнтованого навчання розроблені у дослідженнях Г. Балла, І. Беха, І. Підласого, С. Сисоєвої, О. Савченко, І. Якиманської та ін.

Проблема розробки та упровадження інклюзивної освіти в Україні розкрита у працях багатьох вчених, як-от: В. Бондар, Л. Даниленко, Н. Дятленко, В. Засенко, Н. Колупаєва, І. Малишевська, С. Миронова, Ю. Рибачук, Т. Сак, В. Синьов, Н. Софій, О. Таранченко, О. Хохліна, А. Шевцова, М. Шеремет та ін. Вони розглядають інклюзивне навчання як процес і результат включення дітей з особливими освітніми потребами та дітей із типовим розвитком до навчання в одному класі загальноосвітнього закладу. Водночас акцентується увага на ролі учителя інклюзивного класу, котрий спільно з корекційним педагогом має забезпечувати гарантовану підтримку тим учням, які її потребують, здійснюючи особистісно орієнтований підхід в організації їхньої навчальної діяльності.

Окремі аспекти гуманізму та особистісного підходу в реалізації завдань інклюзивної освіти у творчій спадщині В. Сухомлинського розкриті у публі-

каціях таких авторів, як: І. Демченко, С. Іноземцев, Л. Кашуба, Н. Калініченко, Н. Кравець, В. Павлюх, Л. Прядко, Н. Яремака та ін. Проте у педагогічній науці досі відсутній цілісний науково-методичний аналіз такої актуальної для сьогодення проблеми. Саме тому питання особистісно орієнтованого підходу у навчанні дітей з особливими освітніми потребами у закладах середньої освіти, започатковані видатним педагогом, потребують ґрунтовного дослідження. Адже у багатоаспектній і різноплановій науково-педагогічній і практичній діяльності В. Сухомлинського, яка займає надважливу сходинку в історії педагогічної думки, віднаходимо відповіді на актуальні в усі часи (а особливо сьогодні) питання: як навчити дітей, яким надто важко дається здобуття знань й набуття умінь; як виховати таких дітей добрими, чесними, справедливими, людяними; чому необхідне спільне навчання здорових дітей та дітей з проблемами у розвитку; у чому переваги такого навчання тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гуманізм навчання і виховання Василь Сухомлинський вбачав у створенні оптимальних умов для індивідуального розвитку кожного учня, у ставленні до нього як до мети, а не як до засобу, в особистісній орієнтації щодо дитини, у подоланні відчуження, у толерантному ставленні до різних психофізичних проявів серед дітей. Він став одним із тих провідних представників гуманістичної педагогіки, котрі радили безпосередньо впливати на кожну дитину, проникати до її духовного світу, навчати дітей, які відчувають труднощі у здобутті знань, в одному класі зі здоровими дітьми. Про інклюзивне навчання спеціалісти-дефектологи у XX столітті ще не вели мову, оскільки питання про успішне навчання і виховання дітей із порушеннями у розвитку не актуалізувалося на державному рівні. Та педагогічна далекоглядність Василя Олександровича проявилася ще у 50-60-ті роки XX століття: він підтвердив свої новаторські ідеї їх практичним упровадженням, стверджуючи, що навчати разом дітей здорових і дітей із проблемами у розвитку необхідно і корисно. З огляду на зазначене треба зауважити, що Василь Сухомлинський не мав дефектологічної освіти, але у його педагогічній спадщині можна віднайти багато цінних порад щодо організації навчально-виховного процесу з дітьми із проблемами зазначеного виду.

Дітей, котрі з великими труднощами опановували навчальний матеріал, педагог-гуманіст називав «важкими дітьми», не уживаючи термінів «особистісна орієнтація», «інклюзія», «діти з обмеженими функціональними можливостями». У працях «Як виховати справжню людину», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителям», «Народження громадянина», «Павлівська середня школа», «Батьківська педагогіка» та багатьох статтях ученим були започатковані основи інклюзивної освіти: виховання стає реальною силою, якщо ґрунтується на вірі в дитину; діти мають нести зі школи радість; дитина не має відчувати, що вона є невдахою, нездібною;

без заохочення неможливе просування уперед; важким дітям не вистачає головного: турботи, ласки, доброти. Дайте їм це – і вони перестануть бути важкими [7, с. 449].

В. Сухомлинський приділяв значну увагу так званім «важким учням», на основі чого і визначив концептуальні закономірності, надавши пріоритету гармонії педагогічних впливів. Педагогічний ефект кожного засобу впливу на особистість, на його думку, залежить від того, наскільки продумані, цілеспрямовані, ефективні інші засоби впливу. Він радив так організувати розумову діяльність «важких дітей», щоб процес їхнього оволодіння знаннями, їх осмислення відбувався у нерозривному зв'язку із їх застосуванням. Як пропагандист захисного виховання дітей, насамперед тих, які мають труднощі у навчанні, педагог уважав проявом високого рівня педагогічної майстерності дотримання учителем ідеї захисного виховання. Загальна атмосфера школи, дух поваги до людини, на його переконання, залежать від того, як в ній навчають «важких дітей».

Одним із шляхів, який допоможе важким учням засвоювати необхідний навчальний матеріал, Василь Олександрович уважав читання, наголошуючи, що спілкування з книгою стає могутнім важелем, за допомогою якого піднімають глиби знань: «Справжнє читання – це читання, що захоплює розум і серце, пробуджує роздуми про світ і самого себе, примушує підлітка бачити себе й думати про власне майбутнє. Немає такого читання – людині загрожує духовна порожнеча» [4, с. 414].

Особливого значення педагог надавав роботі із художньою літературою, справедливо доводячи, що вона є основою розвитку мови, мовлення, мислення, емоційної сфери, формування життєвих ідеалів. Наголошуючи на значенні читання для корекції та розвитку важких учнів, він розкрив вплив функцій художньої літератури та становлення особистості учня-читача: навчальної, пізнавальної, виховної, естетичної, етичної, соціальної, виділяючи корекційну як домінуючу.

Вивчаючи інтереси, прагнення і діяльність «важких учнів», педагог переконався, що однією із причин недостатнього розвитку їхнього інтелектуального життя є «погано поставлена робота над розвитком мовлення, відсутність у цій роботі спрямованості на загальний духовний розвиток» [1, с. 310]. У роботі з такою категорією дітей В. Сухомлинський радив звертати увагу на їхній позитивний емоційний стан, оскільки позитивні емоції стимулюють засвоєння знань, пробуджують прагнення до активної розумової діяльності. Важливо також знайти кожній дитині посилену розумову працю, доступні шляхи подолання труднощів, залучати до цікавої роботи, щоб вони могли розвиватись інтелектуально, відчувати багатство рідного слова.

В. Сухомлинський став одним із перших дослідників, хто висунув ідею індивідуалізації навчального процесу, доводячи при цьому, що не може бути двох однакових дітей як за способами сприйняття навколишнього світу, так і за способом мислення. Тому

важливою особливістю для інклюзивного навчання є його думка щодо використання у навчанні важких дітей, крім основної, другої програми, матеріал якої повинен бути нерозривно пов'язаний із матеріалом основної. Єдність програм, на його переконання, допоможе позитивно вирішити питання навчання таких дітей: «Зміст першої програми наповнює матеріал, обов'язковий для вивчення на уроках і збереження у пам'яті. Матеріал другої – позакласне читання та інші джерела інформації, як інтелектуальний фон, необхідний для засвоєння знань» [7, с. 447]. Зазначені концептуальні положення лягли в основу сучасної інклюзивної освіти, яка передбачає адаптацію навчальних планів та програм, методів та форм навчання, існуючих ресурсів до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами, відповідати на потреби всіх учнів, вносячи необхідні зміни та корективи до навчальних програм для забезпечення рівних можливостей.

Проводячи науково-дослідну роботу з окремих актуальних психолого-педагогічних проблем, В. Сухомлинський особливу увагу приділяв навчанню й вихованню дітей, розвиток яких з різних причин відстає від вікової норми. Їх нерідко називали малоздібними, повільно мислячими і навіть слабоумними, дітьми з тимчасовою затримкою психічного і розумового розвитку. Деякі спеціалісти вважали, що діти цієї категорії перебувають на межі розумової відсталості, а окремі психологи називали їх дітьми з тимчасовою затримкою у розвитку й рекомендували навчати їх у спеціальних закладах. Проте педагог-гуманіст Сухомлинський був переконаний у тому, що «учити таких дітей треба у звичайній школі: повноцінне середовище, що постійно інтелектуально збагачується, – одна з найважливіших умов їх порятунку» [3, с. 585].

Взагалі до таких дітей директор Павлівської школи проявляв особливий підхід, який полягав у забезпеченні однакових, порівняно з іншими, можливостей і умов, уникнення будь-яких проявів дискримінації: «Ці діти не є потворними, а найкрихітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства. Не їх вина, що вони приходять до школи слабкими, з недостатньо розвинутою здібністю до розумової праці. Гуманну місію школи і педагога ми вбачаємо у тому, щоб рятувати цих дітей, уводити їх до світу суспільства, духовного життя, краси повністю повноцінними і щасливими» [5, с. 93].

Прагнучи знайти і зрозуміти причини відставань у розумовому розвитку дітей, В. Сухомлинський вивчив спадковість, побут, харчування, духовне життя більше як двох тисяч сімей. У результаті проведених досліджень він виділив такі причини:

1. Перенесення в ранньому дитинстві хвороби (ревматизм, рахіт, менінгоенцефаліт тощо).

2. Посилення перебігу хвороби вторинним несприятливим впливом, пов'язаним із неправильним вихованням у ранньому дитинстві, а саме:

- нездорові, конфліктні взаємостосунки в сім'ї;
- алкоголізм батьків як один з найзгубніших факторів для дитини з відхиленнями у розвитку;

- обмеженість, надзвичайна убогість інтелектуального життя сім'ї (В.О. Сухомлинський знав дітей, у стосунках з якими мати обходилася двома-трьохма словами, яким було невідоме емоційне забарвлення слова, що засвоюється з казки, з народної пісні);

- убогість емоційного життя сім'ї (педагог виявляв 5–6-річних дітей, які ніколи й нічому не дивувалися, нічим не захоплювалися, не раділи; вони не відчували гумору, не розуміли комічних ситуацій і обставин, рідко сміялися, хворобливо реагували на жарт, тоді як сміх, на думку вченого, є одним із каналів пізнання, одним з поглядів, з якого перед людиною відкривається світ в усій його різноманітності, і якщо цей канал закрито, то й думка не розвивається повноцінно);

- відсутність повноцінного материнського виховання у перші 2–3 роки життя дитини [3, с. 587–588].

Для таких дітей Василь Олександрович розробляв й успішно застосовував методiku захисного навчання, яка була спрямована на забезпечення їхньої психолого-педагогічної підтримки. При цьому особлива увага приділялася висунутому ним принципу передбачуваного успіху. Для його реалізації педагог рекомендував учителям для учнів, розвиток яких відстає від вікової норми, постійно створювати такі навчальні ситуації, які б відкривали перед ними перспективу досягнення успішних результатів власних навчальних зусиль.

Актуальним в особистісно орієнтованому підході до навчання в умовах інклюзії є погляд Сухомлинського щодо головної мети навчання, яка полягала в тому, щоб не допустити відчуття дітьми своєї неповноцінності, перешкодити появі у них байдужого ставлення до навчальної праці, щоб запалити у них вогник допитливості, любові до знань. Тому, звертаючись до учителів, він наголошував: «Проблема глибоких знань не може бути розв'язана без урахування того факту, що до школи щороку приходять окремі діти із зниженою здібністю до навчання: вони погано запам'ятовують навчальний матеріал, мислительні операції у них уповільнені. Фактичні дані про рівень розумового розвитку цих дітей ми нагромаджуємо, головним чином, шляхом систематичних щоденних спостережень – як вони навчаються, яких успіхів досягають. Спостереження спрямовують до безумовного висновку: у навчанні і вихованні таких дітей потрібні особливі міри, необхідний тонкий, делікатний, індивідуальний підхід. Головне – не допустити переживання цими дітьми своєї «неповноцінності», перешкодити появі у них нівелювання відношення до навчальної праці, не приглушити почуття честі й достоїнства» [5, с. 92].

Особливу увагу В. Сухомлинський приділяв роботі з батьками, які виховували дітей з відставанням у розумовому розвитку, наголошуючи на тому, що у навчанні і вихованні таких дітей школа і сім'я повинні бути єдиними, дотримуватись єдиних принципів, методів і засобів: «...без сім'ї, без допомоги батьків нам не обійтися не тільки у вивченні дитини, а й у всіх інших справах. Повсякденні бесіди з батьками привели наш колектив до висновку, що

батькам і матерям потрібна система педагогічних знань» [6, с. 444].

Саме у Павиській середній школі із учителів, які мали найбільш ґрунтовну підготовку з психології та дефектології, була створена методична комісія, завданням якої було узгодження рекомендацій щодо навчання малоздібних дітей. Ця комісія згодом стала називатись психологічною, вона займалась підготовкою до занять психологічного семінару, на якому крім психологічних характеристик дітей, які відчували труднощі у навчанні, обговорювались важливі проблеми розумового, морального та емоційного розвитку. Психологічний семінар, у свою чергу, був для учителів підготовкою до проведення занять батьківської школи. Одна з груп батьківської школи називалась «Група батьків розумово відсталих дітей». Педагогічний колектив вважав створення такої школи великим своїм успіхом. Для цієї групи Василем Олександровичем була розроблена Програма психолого-педагогічної освіти, що передбачала розгляд таких питань: інтелектуальна культура сім'ї і розумовий розвиток дитини; причини розумової слабкості окремих дітей; суть, особливості розумового розвитку слабоумних, повільно мислячих, малоздібних дітей; розвиток розумових здібностей (а не оволодіння певним колом знань у першу чергу) – головне завдання шкільного і сімейного виховання дітей, які мають відхилення у розумовому розвитку; стимули, що спонукають до розумової праці; читання в духовному житті розумово ослабленої дитини; емоційне виховання та розумовий розвиток дитини; художнє мислення слабоумної, повільно мислячої, малоздібної дитини; природа, краса в розвитку розумово ослабленої дитини та ін. [6, с. 446].

Таким чином, у своєму творчому доробку В. Сухомлинський окреслив основні ідеї, властиві для інклюзивного навчання, яке забезпечує рівномірний доступ до загальної освіти дітям з особливими освітніми потребами. У роботі з такими дітьми, наголошував педагог, потрібні особливі заходи: тонкий індивідуальний підхід, чуйність, тактовність, доброзичливість, толерантність, доброта, повага тощо. Ці заходи були спрямовані на те, щоб не допустити відчуття дітьми своєї «неповноцінності», байдужого ставлення до навчання. Водночас, визнання педагогом-гуманістом кожного учня неповторною особистістю, оптимістичний погляд у майбутнє дитини, досягнення успіху у навчанні через подолання труднощів, врахування індивідуальних особливостей учнів в процесі навчально-пізнавальної діяльності, поділ класу на групи з урахуванням неоднорідності розумових здібностей учнів можна сприймати як основні положення особистісно орієнтованого підходу до навчання.

Досвід видатного педагога-гуманіста з проблеми навчання дітей з відхиленням у розвитку передбачає також спеціальну корекційну роботу, психологічну підтримку, медико-соціальний та психолого-педагогічний супровід, завданням яких є контроль за розвитком дитини, успішністю її навчання, надання допомоги щодо адаптації у середовищі здорових

однолітків. Його унікальна методика роботи з такими дітьми розкрита у чисельних науково-педагогічних працях, серед яких слід виділити книгу «Врятувати від слабоумства», яка, на жаль, залишилась незавершеною.

Результати. Упродовж багаторічної педагогічної діяльності Василь Олександрович не направив жодного учня до спеціального закладу освіти. Усі 107 дітей, які у різні роки вступили у Павиську середню школу із відставанням у розвитку, тимчасовою затримкою психічного і розумового розвитку, успішно навчалися і закінчили її, стали освіченими, повноцінними людьми: «55 із них закінчили десятий клас, 25 – після сьомого і восьмого класів вступили в технікуми та отримали середню спеціальну освіту, 17 – закінчили профтехучилища і вечірню середню школу, 8 – здобули спеціальність на курсах. Двоє через серйозні захворювання своєчасно не змогли закінчити VIII клас і отримати восьмирічну освіту через декілька років. Із 107 чоловік 13 отримали вищу освіту [3, с. 590].

Висновки і пропозиції

1. У творчому доробку Василя Сухомлинського немає чіткої спрямованості на розкриття сутності й особливостей інклюзивної освіти та особистісно орієнтованого навчання, причому самі терміни жодного разу не зустрічаються у його працях. Та ідеї індивідуалізації та гуманізації навчально-виховного процесу пронизують усю сферу його науково-педагогічної діяльності і стали концептуальною основою інклюзивного навчання, яке забезпечує рівномірний доступ до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у закладах загальної освіти на основі особистісно орієнтованого підходу.

2. Глибоке вивчення та аналіз науково-педагогічної спадщини В. Сухомлинського дають підстави стверджувати, що запропоновані ним ідеї щодо інтеграції дітей з особливими освітніми потребами до навчання у загальноосвітніх закладах, роботи з важковиховуваними дітьми, навчання і виховання дітей зі зниженими розумовими можливостями та ін. займають важливе місце у скарбниці вітчизняної педагогічної науки і потребують подальшого наукового дослідження.

3. Науково-педагогічна і практична діяльність видатного педагога-гуманіста переконливо підтверджує аргументи щодо необхідності перебування учнів в інклюзивному освітньому середовищі. Тому твердження про те, що решта дітей, котрі перебувають в інклюзивному середовищі, отримують менш якісну освіту чи перебувають у менш сприятливих соціальних умовах, є безпідставними. У багатьох відношеннях від перебування в інклюзивному середовищі решта дітей отримує стільки ж користі, скільки й діти з особливими освітніми потребами, а присутність дітей з відмінними здібностями у класі ніяким чином не заважає успішності учнів без таких потреб. Діти без обмежених можливостей можуть підвищувати свою самооцінку та закріплювати здобуті знання, виступаючи наставниками для інших.

Список літератури:

1. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 1. Київ, 1976. С. 209–637.
2. Сухомлинський В.О. Людина неповторна. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 5. Київ, 1977. С. 80–96.
3. Сухомлинський В.О. Найвідсталіший у класі. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 5. Київ, 1977. С. 584–590.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 3. Київ, 1977. С. 283–657.
5. Сухомлинський В.О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 1. Київ, 1976. С. 55–206.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 4. Київ, 1977. С. 393–626.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори: у п'яти томах. Том 2. Київ, 1976. С. 419–654.

References:

1. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). Dukhovnyi svit shkoliara. [Spiritual world of schoolchild]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 1. Kyiv. S. 209–637.
2. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Liudyna nepovtorna. [The person is unique]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 5. Kyiv. S. 80–96.
3. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Naividstalishyi u klasi. [The person is unique]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 5. Kyiv. S. 584–590.
4. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Narodzhennia hromadianyna. [Birth of citizen]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 3. Kyiv. S. 283–657.
5. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). Problema vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti. [The problem of the training of comprehensively developed personality]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 1. Kyiv. S. 55–206.
6. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Rozмова z molodym dyrektorom shkoly. [The talking with the young headmaster of the school]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 4. Kyiv. S. 393–626.
7. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). Sto porad uchyteliv. [One hundred advice for the teacher]. Vybrani tvory: u piaty tomakh. Tom 2. Kyiv. S. 419–654.

УДК 37:364.017.4

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-16>

Скрипник Анатолій Юрійович

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
skranat@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3812-918X
Scopus ID: 57210734859

Нестеренко Валерій Анатолійович

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти,
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
nesterenko66@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7360-1067

ОСВІТНЬО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЗА КОЗАЦЬКИХ ЧАСІВ У XVI–XVIII СТ.

Вступ. У статті висвітлено еволюцію соціальних і державницьких процесів, що тривали у період козаччини в історії України та їх вплив на становлення, вдосконалення та урізноманітнення культурно-освітнього рівня української спільності з часів виникнення перших Запорозьких Січей до існування українських державних утворень у XVIII ст. **Мета та завдання статті.** Мета полягає у дослідженні та встановленні історичного взаємозв'язку між створенням та еволюцією української козацької державності та культурно-освітнім розвитком тодішнього суспільства. **Результати.** Українське козацтво у XVI столітті заявило про себе як про самобутню соціальну спільноту. Маючи на початку соціально-економічну мотивацію для самостійного освоєння та контролю над чималими степовими просторами, козацьке товариство виробило демократичні засади суспільного існування, що опиралося на принципах братерства, рівності, відкритості, взаємоповаги, військової професійності та виховання. Саме з цього розпочався процес створення та формування власної державності з усіма необхідними інститутами влади та суспільної структури. З ускладненням та урізноманітненням мілітарної, економічної, політичної та соціальної діяльності Запорозької Січі виникла потреба у підвищенні культурного та освітнього рівня українського козацтва. Періодичні контакти з офіційними представниками сусідніх державних утворень та неофіційне спілкування на побутовому рівні вимагали від козаків певного освітнього рівня. Реалії демократії та самостійності створили умови для формування з початку зародків освітнього процесу, а невдовзі створення системи освіти для молодого покоління козаків. Це дозволило, незважаючи на постійну військову готовність та війни, розпочати процес комплексного культурно-освітнього розвитку: спочатку на Січі, а потім – по усій території, яку контролювало Військо Запорозьке Низове. Відповідно до філософії існування та світогляду козацького буття, створюється певна освітньо-ступенева система: хлопчик-підліток вступав для навчання у «джури» до досвідчених козаків, де він оволодівав твердістю духу, вмінням долати життєві труднощі, незламністю, мужністю характеру, витривалістю, здоровим способом життя, набував кращих гуманістичних якостей та рис поведінки козака-лицаря; водночас існували січові школи та братські школи, де поряд з бойовими мистецтвами й грамотою навчали співу, музики та малювання; здібних до подальшого навчання відправляли навчатися до Києво-Могилянської академії, а найталановитіших відправляли до університетів Європи. У козацьких реєстрах XVI ст. майже навпроти кожного прізвища стояв титул «бакалавр». Після закінчення Києво-Могилянської академії молоді козаки знову йшли на Січ, щоб підтвердити свої лицарство та відвагу, а при нагоді реалізувати набуті освітні компетентності у якості помічників старшини. Факт існування незалежної козацької держави у XVII ст. дав можливість створити та поширити мережу шкіл, які діяли у полкових та сотенних містах і містечках України. Вони мали загальноосвітній характер. Юні українці опановували знання про рідний край, героїчне минуле, події політичного й державного життя на українських землях. Тут здійснювалися розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне та інші види виховання. Через декілька десятиліть в українському суспільстві панувала майже суцільна грамотність серед козаків, міщан та посполитих, що дало у другій половині XIX – на початку XX ст. потужний поштовх для становлення однієї з європейських націй Східної Європи.

Ключові слова: козацтво, республіка, соціальне становище, освіта, виховання.

Skrypnyk Anatolii Yuriiiovych

Doctor of History, Associate Professor,
Lecturer at the Chair of Inclusive Education, Rehabilitation, and Humanities
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
skranat@ukr.net

Nesterenko Valerii Anatoliiovych

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law, Professional
and Social and Humanitarian Education
Higher educational institution «Podillia State University»
nesterenko66@ukr.net

EDUCATIONAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE DURING THE COSSACK TIMES IN THE 16TH–18TH CENTURIES

Introduction. The article highlights the evolution of social and state-building processes that took place during the Cossack era in Ukrainian history and their impact on the formation, development, and diversification of the cultural and educational level of the Ukrainian community. This study covers the period from the emergence of the first Zaporizhian Sich settlements to the existence of Ukrainian state formations in the 18th century.

Purpose and Objectives of the Article. The aim is to explore and demonstrate the logical historical connection between the formation and evolution of Ukrainian Cossack statehood and the cultural and educational development of the society of that time.

Results. In the 16th century, the Ukrainian Cossacks emerged as a distinct social community. Initially driven by socio-economic motivations to independently settle and control vast steppe territories, the Cossack society developed democratic principles of communal existence based on brotherhood, equality, openness, mutual respect, military professionalism, and discipline. This laid the foundation for the process of establishing and shaping of their own statehood, in accordance with the necessary institutions of governance and social structure.

As the military, economic, political, and social activities of the Zaporizhian Sich became more complex and diverse, the need to enhance the cultural and educational level of the Ukrainian Cossacks arose. Their periodic interactions with official representatives of neighboring states, as well as informal daily contacts, required a certain level of education. The realities of democracy and independence created the conditions for the initial emergence of educational processes, eventually leading to the establishment of a formal education system for the younger generation of Cossacks.

This development allowed for a comprehensive cultural and educational process to begin, despite constant military readiness and ongoing wars. Initially, it took root in the Sich and later spread across the territories controlled by the Zaporizhian Host. In accordance with the philosophy and worldview of Cossack life, a structured educational system emerged. A young boy would begin his training as a *djura* (squire) under the guidance of experienced Cossacks, where he learned resilience, perseverance, unwavering courage, endurance, a healthy lifestyle, and the highest moral qualities of a Cossack-knight.

At the same time, Sich schools and brotherhood schools were established, where, alongside with military training and literacy, students were taught singing, music, and painting. Those who showed academic promise were sent to study at the Kyiv-Mohyla Academy, while the most gifted were further educated at European universities. By the 16th century, Cossack registers frequently included the title «bachelor» next to the names of enlisted Cossacks.

After graduating from the Kyiv-Mohyla Academy, young Cossacks returned to Sich to reaffirm their knighthood and bravery while also applying their acquired knowledge as assistants to senior officers. The existence of an independent Cossack state in the 17th century enabled the establishment and expansion of a network of schools operating in regimental and company towns across Ukraine. These schools provided general education where young Ukrainians learned about their homeland, its heroic past, and significant political and state events in Ukrainian lands.

Education in these institutions encompassed intellectual, moral, aesthetic, and military-sports training, among other disciplines. Within a few decades, literacy became widespread among Cossacks, townspeople, and commoners. This high level of education provided a strong foundation that, in the second half of the 19th and early 20th centuries, played a crucial role in shaping one of the prominent European nations of Eastern Europe.

Key words: *Cossacks, republic, social status, education, upbringing.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг наукових досліджень та публікацій українських вчених та освітян, відповідно до тематики статті, дозволяє їх поділити на дві умовних групи. До першої віднесено праці, присвячені створенню та розвитку української державності у XVI–XVII ст., де гуманітарна сфера відображена як один з важливих елементів державної політики. Звертають на себе увагу публікації А. Ржевської [11, с. 204.], В. Шевчука [15] відомих українських істориків О. Гуржія та Т. Чухліба [4]. Спираючись на вивчення та аналіз історичних джерел, учені усвідомлюють сутність козацького суспільства загалом та її еліти зокрема, важливості й необхідності розвитку освіти та соціального піклування. Історичні події показали, що тільки при умові факту існування незалежної держави можливий сталий розвиток культури та освіти, формування власного світогляду в українській спільноті того часу.

Друга група складається з дослідників, до поля зору яких потрапили історичні традиції народної (сімейної) та козацької педагогіки і виховання. Серед них В. Гаврилюк [2], Ю. Руденко та О. Губко [12], Л. Терешко та Ю. Терешко [14, с. 10–13], В. Золочевський [5, с. 44–49]. Безперечно, культурно-історична спадщина козацьких часів має великий педагогічний потенціал у справі виховання сучасного молодого покоління українців. У цій царині працюють Л. Петрук та Л. Терешко [10, с. 8–10]. Звертає на себе увагу науково-методичний збірник, де автори-укладачі рекомендують запровадити у навчально-виховний процес цілий напрямок роботи на основі козацької педагогіки [6]. Вочевидь козацькі звичаї, традиції та світогляд мають попит у сучасному українському суспільстві й вкотре доводять безперервність, логічність і послідовність історичного процесу, давні та сталі традиції культури та освіти.

Мета та завдання статті. Мета полягає у дослідженні та встановленні історичного взаємозв'язку між створенням та еволюцією української козацької державності й культурно-освітнім розвитком суспільства у визначених хронологічних рамках як органічного явища соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині XV–XVI ст. на українських землях сформувалося унікальна суспільно-політична формація в європейській історії – козацтво. Викликане протестом українського народу проти національного, релігійного та соціального пригноблення, воно започаткувало якісно нову сторінку історії українства, яке охоплювало військову, державну, політичну та культурну сфери буття. Як показав подальший хід подій, формація Запорізької вільної республіки стала основою для створення нових форм організації суспільства.

У пошуках місць для вільного існування селяни та міщани почали колонізацію малолюдних південно-східних степів. Потрібно пам'ятати, що усі вони були носіями рідної культури та звичаїв, які допомагали зберегти свою національну ідентичність. Наступні століття вона примножувалася та урізноманітнювалася, ставши базисом для подальшого становлення модерної української нації у XIX – початку XX ст.

Історичні джерела свідчать про домінуючі демократичні принципи життєвої самоорганізації та управління січової громади, що дає підставу дослідникам характеризувати Запорозьку Січ як козацьку формацію з республіканською формою правління.

Початком культурно-освітнього поступу стали морально-психологічні засади козацької спільноти, що дуже нагадувала за своєю структурою лицарський орден. Як і будь-якій військовій організації, велика увага приділялася підготовці та вихованню нових бійців з числа української молоді. Така програма передбачала два важливі складники: по-перше, військовий вишкіл, підготовка фізично загартованих воїнів та розвиток лицарських рис; по-друге, формування українського національного характеру та світогляду, а також психологічної стійкості й витривалості.

Спираючись на традиції родинного виховання, яке базувалося на сімейному статусі домінування батька і матері, козацька мілітарна освіта була спрямована на виховання вільної й незламної у своїх прагненнях людини, котра повинна, спираючись на вітчизняні традиції громадського і політичного життя, розвивати рідну культуру, економіку, будувати незалежну державу.

Першою освітньою установою стала монастирська школа, заснована у 1576 році на Томаківській Січі при Самарсько-Миколаївському монастирі. У ній молодь навчали основ грамоти, читання, письма, молитов, Закону Божого тощо. Ця школа стала прикладом для створення інших освітніх осередків на всій території козацьких вольностей.

Згодом з'явилася певна тенденція щодо елітності навчання. У січові школи хлопчиків приводили переважно заможні батьки з козацької верхівки, вочевидь

вважаючи освіту запорукою подальшого «кар'єрного зростання» та ознакою статусу.

Надалі на території Запорізької Січі діяла школа при церкві Святої Покрови. Згодом виокремилися два напрямки навчання: духовний, де навчалися юнаки, які готувалися стати паламарями чи дияконами; та військовий, куди зараховували сиріт, хрещеників козацької старшини та інших дітей. Тут викладали грамоту, співи та військову справу. Усі витрати на утримання учнів покривалися з коштів січової скарбниці.

Як навчальні посібники в запорізьких школах використовували «Часослов» і «Псалтир». Також була випущена «Козацька читанка», яка відповідала духу української національної школи того часу. Обдарованих учнів рекомендували для подальшого навчання у школи підвищеного типу: Острозьку, Києво-Могилянську академію, братські школи Львова та Луцька [8, с. 80–86].

Особливе значення мали школи джур, які підтримували традиції родинного виховання. У козаків існувала система підготовки молоді через службу джурами. Юнак, який прагнув стати козаком, спочатку служив у досвідченого козака, допомагаючи йому в побуті, доглядаючи за зброєю та освоюючи козацьке ремесло, включно з умінням виживати й перемагати у складних умовах. Джури жили разом із дорослими козаками в куренях і водночас відвідували січову школу. Тривалість їхнього навчання залежала від індивідуальних здібностей у засвоєнні військової та духовної науки [16, с. 94].

У результаті сформувався комплекс морально-етичних якостей, притаманних як рядовим козакам, так і старшині. Усвідомлення домінування тісних братерських вуз, набутих у походах та битвах, сформували унікальний світогляд, в основі якого лежали засади соціальної спільності у побуті, побудовані на взаємній довірі та повазі. Звідси й відома гостинність та сприймання гостя як частинки свого колективу. На Січі кожен міг прийти до куреня, оселитися там, харчуватися, не виказуючи подяки. Ніхто не дозволяв собі дорікнути старій людині за те, що вона даремно їсть хліб. Як зазначав дослідник українського козацтва Д. Яворницький, «[...] приїзди туди будь-хто, лежи хоч три місяці, їж і пий усе готове. Єдине, що потрібно зробити, – це встати і помолитися Господу, а якщо є гроші, то йди в корчму купувати горілку» [4, с. 22].

Крім головних аспектів військової організації, керівні органи Січі виконували різноманітні соціальні функції. Вони матеріально підтримували діяльність братств в українських містах та навчальних закладів, фінансували просвітницьку роботу православних монастирів і церков, а захист православ'я став чи не основним напрямком гуманітарно-соціальної діяльності запорозького козацтва.

Незважаючи на різноманітність соціально-економічного життя Запорозької Січі, ці конгломерати були насамперед військовими об'єктами з яскраво виразним мілітарним призначенням. Майже цілий рік тривала інтенсивна бойова підготовка споряд-

дження, зброї, човнів та фортифікаційних укріплень і сторожових постів. Відомо, що з настанням холодів збройні баталії вщухали, життя на Січі завмирало, а майже усі козаки прямували до своїх домівок, залишалися лише літні козаки у якості сторожів [1, с. 186].

З XVI ст. набувають поширення хутори – однодвірні сільські поселення, де садибні та польові роботи виконувалися одноосібно чи групою споріднених або пов'язаних спільними господарськими інтересами людей. У процесі освоєння козаками нових земель вони виникали у південному Придніпров'ї, Побужжі та Запоріжжі. Власниками хуторів були як правило шляхтичі, козацька старшина, козаки та міщани. Переважна більшість хуторів були заможними і мали все необхідне для власного самозабезпечення, де поряд із традиційним тваринництвом тривало інтенсивне заняття зерновим землеробством.

З «Опису України» Гійома Левансера де Боплана (1660 р.) дізнаємося про життя українців у XVI–VIII ст.: «Вони дотепні, кмітливі, винахідливі і щедрі, не прагнуть до великого багатства, але надзвичайно кохаються у своїй свободі, без якої не уявляють життя: саме через це вони такі схильні до бунтів та повстань проти місцевих вельмож, як тільки відчують утиски. Тому рідко минає 7–8 років без того, щоб вони не бунтувалися чи не піднімалися проти них» [3, с. 41].

У 30-х рр. XVIII ст. набули поширення зимівники – маленькі поселення і господарські осередки на землях Вольностей Війська Запорозького Низового, які вільно засновували неodrжені козаки, члени січової громади. На запорозьких землях їх нараховувалося до 9 тисяч.

Серед інших занять зимівничан були бджільництво, млинарство, садівництво. Власники зимівників мали різний статус, від «простого козака» до полковника козацького чи кошового отамана, і різний рівень заможності, від якої залежав розмір поселення та кількість мешканців.

Маленький зимівник являв собою землянку, яку часто називали «бурдюками», де жив господар, та стайню з 1–2 парами волів або коней. Як правило, так мешкали одинокі козаки, двері ніколи не зачинялися і завжди залишався доступ для усіх охочих. Якщо господар вирушав у степ, то залишав бурдюк відкритим, а на столі продукти, щоб будь-хто міг зайти та приготувати їжу. Гостей господар зустрічав, як рідних, адже поруч не було ні друзів, ні близьких.

Найбільші з зимівників – це садиби, на яких стояло більше десятка житлових та господарських споруд і де жило до 50-ти осіб (власник або управитель та наймані працівники). Кількість худоби, яку утримували при великих зимівниках, вимірювалася сотнями і тисячами голів. Отримуючи від господарської діяльності продукти праці, запорожці вели жваву торгівлю з Гетьманщиною, Польщею та Кримом [13, с. 112].

З другої половини XVIII ст. Нова Січ (1734–1775) стала центром усього південноукраїнського регіону Війська Запорозького низового, який отримав

адміністративно-територіальний поділ на округи – паланки. Всього існувало 8 паланок.

Зі зростанням кількості козацьких поселень культурно-освітній компонент буття козаків з Січі стрімко поширювався. На центральному майдані зазвичай височіла церква, а біля неї з одного боку розміщувався шпиталь, а з іншого – школа. Така конфігурація відображала гуманітарні прагнення та зміст буття їх мешканців. Спілкування з козаками-інвалідами та літніми людьми сприяло вихованню в дітях доброти, милосердя і співчуття до чужого болю. Зі свого боку, ветерани-запорожці були носіями історичної пам'яті та традицій, які змалечку прищеплювали молодому поколінню [9, с. 112–116].

Історичним фактом є те, що у XVI – на початку XVII століття в українських землях була досягнута майже повна грамотність населення. Представники практично всіх верств суспільства володіли навичками читання і письма. До нас дійшли свідчення дякона Павла Алеппського, який зазначав, що українці мають сильну жагу до науки: «[...] по всій козацькій землі, навіть дівчата й жінки вміють читати [...] дітей безліч, і всі грамотні, навіть сирітки [...]» [15, с. 337]. Відомий історик Д. Яворницький звертав увагу на численні приклади з козацького життя, які свідчили про широку розповсюдженість грамотності серед запорожців. Іноземні посли, такі як Юсто Юлій, зазначали що майже всі мешканці козацької України писемні, до церкви, як правило, ходять з молитовниками.

Новим етапом освітньо-соціального розвитку став процес розбудови незалежної козацької держави. Точні відомості про чисельність населення на українських землях другої половини XVII ст. відсутні. На думку академіка В. Смолія, на початку 1650 р. в Україні проживало 1,4–1,6 млн. осіб, а О. Субтельний вважає, що наприкінці XVII ст. на землях, на яких проживали українці, налічувалось близько 4 млн. людей. З них у 1700 р. на території Лівобережжя, де на той час ще зберігалася добре організована система козацького управління (Гетьманщина), мешкало 1,2 млн. Отже, землі України не були пустелею, на них проживала велика кількість людей. За часів Хмельниччини територія Української держави простягалася майже на 200 тис. кв. км та охоплювала Лівобережжя, частину Правобережжя і Степу. На цих землях проживало понад 3 млн людей [13, с. 133].

З перших років існування козацької держави важливе місце у внутрішній політиці відводилося заходам з урегулювання культурно-духовного життя. Уперше за кілька останніх століть української історії держава сприяла появі православних церков і монастирів, що стало поштовхом до розвитку архітектури, іконописання й малярства.

Можна впевнено говорити про цілеспрямовану й послідовну політику керівництва козацької держави, спрямовану на формування національної самосвідомості та відданості рідній землі, що знайшло широку підтримку серед козацької старшини, міщанства і духовенства. У цей період активно функціонували

різноманітні освітні заклади: академії, братські, дяківські, церковні школи, школи ремесл, а також січові козацькі школи. Особлива увага приділялася вихованню таких якостей, як побратимство, честь, взаємодопомога, самодисципліна, моральність і естетичний розвиток [4, с. 22].

Особливе місце в соціальній політиці козацької держави відводилося підвищенню освітнього рівня населення. Навіть нечисленні джерела свідчать про сприяння владних структур розвитку освіти. Кількісне збільшення освічених людей в роки гетьманування Б. Хмельницького зазначали навіть його сучасники. Влада, зокрема, переймалася соціальним захистом найбільш знедолених, у кожному місті й селі для бідняків і сиріт будувалися спеціальні притулки, велася боротьба з кримінальною злочинністю [6, с. 203].

Зважаючи на адміністративно-територіальний полковий устрій Гетьманщини й Слобідської України, у кожному полковому місті діяли полкові школи. Вони проіснували на території Лівобережної України до другої половини XVIII ст. Через розташування полкових військових, цивільних і духовних, ці школи стали потенційним джерелом для перспективного у майбутньому поповнення дрібного чиновництва на місцях.

У цей період на одну таку школу припадало близько 700–800 мешканців. При багатьох місцевих школах діяли притулки для дітей-сиріт і дітей з інвалідністю (бурси), що перебували під опікою громади. У таких притулках навчалися діти з різними фізичними та розумовими порушеннями разом з іншими учнями, намагаючись зменшити їхні вади та інтегрувати в суспільство [7, с. 15–17].

Показовим чинником реалій державності стало остаточне закріплення української «народної» мови, а також поглиблення процесу формування української літературної мови. Українською мовою писалися літописи, складалися судові й державні акти, видавалися гетьманські універсали, велось офіційне листування тощо. Фактично у процесі формування державності українська мова стала державною.

В усній народній творчості знайшло своє відображення стратегічне бачення розбудови козацької держави гетьманом Б. Хмельницьким: у мирний час – це козак-хлібороб, власник землі та дбайливий господар; у часи лихоліть на передній план виступав ідеал козака-воїна, витязя нескореного духу, честі й звитяги.

Ще однією важливою ознакою еволюціонування українського суспільства стало продовження традицій соціального піклування Запорозької Січі, які трансформувалися й набули нового розвитку у козацькій державі Б. Хмельницького XVII ст.

З часів перших Січей, літній чи фізично нездатний до походів козак-запорожець мав, де знайти свій останній притулок. Він пишно прощався зі світом, цей звичай відомий як «Прощання старих січовиків», а потім вирушав до монастиря, де завершував своє життя, приймаючи чернечий постриг. При деяких монастирях січовики утримували шпиталі та притулки для найстаріших і немічних козаків, які часто

мали набуті під час війн і походів фізичні вади й каліцтва. Військо Запорозьке вважало своїм обов'язком надавати таким монастирям великі грошові внески та дорогоцінні подарунки за утримання побратимів. Регулярно посилали до цих осередків вози з рибою, сіллю, хутром, винами та худобою [11, с. 204].

Однак більшість помирили там, де жили. Якщо козак помирав у Січі, його ховали на спеціально відведеному кладовищі. У разі смерті у бурдюці чи зимівнику, місцем поховання обирали схили глибоких балок, мальовничі береги озер або степові простори. Нерідко на могилах насипали високі кургани.

З часом, практично в усіх окружних центрах полків існували благодійні заклади для поранених та старих воїнів. За даними джерел, їх нараховувалося від 40 до 140 одиниць. Це були заклади багатофункціонального призначення: одночасно лікарні, притулки та громадські осередки для тих, хто не міг брати участь у бойових діях чи працювати, і про кого піклувалось тогочасне українське суспільство.

Втім, у суспільному устрої Війська Запорозького Низового почали проявлятися ознаки соціальної нерівності. Проголошена звичаєвим правом ідея рівності всіх членів козацької спільноти поступово трансформувалася у соціально-майнове розшарування. Головною причиною стала розбіжність у особистому світогляді козаків, власним баченням соціальних пріоритетів. Як розпорядитися військовою здобиччю, отриманою після вдалого походу у Крим чи військовими трофеями, здобутими у битві? Кожен вирішував це питання на свій розсуд. Козарюги-шибайголови все прогулювали у шинках і не думали про завтрашній день, інші – купували землю, будували житла та господарські будівлі, заводили господарство, таким чином створюючи та зміцнюючи свою економічну незалежність.

Згодом козаки-господарі стали формувати козацьку старшину і виокремлюватися у провідний прошарок суспільства. Кошові отамани та старшина володіли маєтками, хуторами й землею на Запоріжжі, Слобожанщині та Лівобережжі, поступово збільшуючи свої статки, наприклад, завдяки династичним шлюбам.

Однак потрібно зауважити, що глибокої майнової диференціації ще не відбулося та й надалі козацькі традиції і мораль відігравали важливу роль у суспільній свідомості. Тому нагромадження багатств у старшинських колах сприяло розвитку освітньої системи й суспільного піклування. Старшина активно фінансувала будівництво величних церков, монастирів і шкіл, демонструючи свою єдність з народом до тих пір, поки не почалася її цілеспрямована московізація російською імперією.

Висновки. Соціально-економічні і політичні реалії на землях Речі Посполитої у XV–XVII ст. спричинили зародження якісно нової суспільної формації на вільних землях півдня України. Беззастережним є твердження про паралельний розвиток державності й гуманітарної сфери на Запорозькій Січі, що було викликано самим ходом історичного процесу та матеріальними і духовними потребами козацької

спільноти. Однак, зазначене вище не обмежувалося лише територією Січі, а завдяки розселенню козаків та облаштуванню нових поселень поширювалося на всю територію, яку контролювало Військо Запорозьке Низове.

З моменту створення незалежної й суверенної держави під проводом Б. Хмельницького ці процеси значно прискорилися та набули рангу державної політики. Створені державні інституції виявилися настільки тривалими й ефективними, що вони проіснували (працювали) до середини XVIII ст., тобто

до повної ліквідації української державності московією.

Зараз дослідження та збереження козацьких традицій є потужним важелем в сучасній українській педагогічній науці у справі розвитку національних культурних традицій, що сприяють моральному, розумовому, фізичному й естетичному вихованню української молоді. Позитивний приклад наших пращурів став ефективним мотиватором у справі формування стратегічних засад гуманітарної політики сучасної України.

Список літератури:

1. Вирський Д. Річ Посполита про козаків (1560-і – початок 1650-х рр.). Київ : Інститут історії України, 2021. 288 с.
2. Гаврилюк В.Ю. Козацьке виховання та засоби його актуалізації в умовах освітніх змін і суспільних викликів. Народна освіта. Електронне наукове фахове видання. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5455
3. Гійом Левассер де. Боплан. Опис України. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький. Львів : Каменяр, 1990. 300 с. : іл.
4. Гуржій О., Чухліб Т. Козацька Україна. Історія Гетьманської держави (XVII–XVIII ст.). Київ : Арії. 2020. 368 с.
5. Золочевський В. В. Українська козацька педагогіка про фізичне виховання й загартування особистості. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2008. Вип. 28. С. 44–49.
6. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник / укл.: В.С. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський : Вид. ФОП Зволейко Д.Г., 2018. 472 с., іл.
7. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ : ТОВ «АТО-ПОЛ», 2016. С. 15–17.
8. Левківський М.В. Історія педагогіки. Житомир : Вид. ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 80–96.
9. Луценко М. Education in cossack traditions as the basis of national education. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2022. № 2(23-02), 112–116. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2022-23-02-042>
10. Петрук Л., Терешко Л. Традиції козацької педагогіки як засіб соціально-педагогічного виховання. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2008. Вип. 13. С. 8–10;
11. Петрук Л. П. Історичні аспекти становлення та розвитку національної системи освіти і виховання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2011. Вип. 21. С. 167–176.
12. Ржевська А. С. Козацька Україна в історико-педагогічному ракурсі. *Вісник Львівського університету*. Серія педагогіка. 2003. Вип. 17. С. 204.
13. Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 342 с.
14. Скрипник А. Ю., Кабачинський М. І. Історія української державності : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський. Тернопіль: ЗУНУ. 2023. 437 с.
15. Терешко Л. В., Терешко Ю. М. Козацтво як культурно-історичний феномен. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2008. Вип. 13. С. 10–13.
16. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII століть. У 2-х кн. Київ : Кліо, 2019. 1120 с.
17. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Т. 1. Київ : Освіта, 1990. 250 с.

References:

1. Vyrskyi, D. (2021). Rich Pospolyta pro kozakiv (1560-i – pochatok 1650-kh rr.) [Rzeczpospolita about Cossacks] (1560-s – early 1650-s)]. Kyiv: Institute of History of Ukraine. [in Ukrainian].
2. Havryliuk, V. *Kozatske vykhovannia ta zasoby yoho aktualizatsii v umovakh osvitykh zmin i suspilnykh vyklykiv* [Cossack education and means of its actualization in the conditions of educational changes and social challenges.]. *Electronic scientific professional publication*. Retrieved from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5455. [in Ukrainian].
3. Hiiom Levasser de. Boplan (1990). Opys Ukrainy. Ukrainski kozaky ta yikhni ostanni hetmany; Bohdan Khmelnytskyi. [Description of Ukraine. Ukrainian Cossacks and their last hetmans; Bogdan Khmelnytsky]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
4. Hurzhii, O., & Chukhlib, T. (2020). Kozatska Ukraina. Istoriia Hetmanskoï derzhavy (XVII–XVIII st.). [Cossack Ukraine. History of the Hetman State (XVII–XVIII centuries)]. Kyiv: Ariy. [in Ukrainian].
5. Zolochovskyi, V. V. (2008). Ukrainska kozatska pedahohika pro fizychne vykhovannia y zahartuvannia osobystosti [Ukrainian Cossack pedagogy about physical education and hardening of personality]. *Zasoby navchalnoi ta naukovy-doslidnoi roboty – Means of educational and research work*, 28, 44–49. [in Ukrainian].
6. *Kozatska pedahohika i navchalno-vykhovnyi protses u zakladykh osvity : naukovy-metodychnyi zbirnyk* / ed. Bereka V., Hidzhelitskyi I., Orlovskaya N. (2018). [Cossack pedagogy and educational process in educational institutions: scientific and methodological collection]. Kamianets-Podilskyi : FOP Zvoleiko D.H. [in Ukrainian].

7. Kolupaieva, A. A., & Taranchenko, O. M. (2016). *Inkluzyvna osvita: vid osnov do praktyky: monohrafiia*. [Inclusive education: from basics to practice: monograph]. Kyiv : TOV ATOPOL. [in Ukrainian].
8. Levkivskyi, M.V. (2010). *Istoriia pedahohiky* [History of pedagogy]. Zhytomyr : vyd. ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
9. Lutsenko, M. (2022). Education in cossack traditions as the basis of national education. *Modern Engineering and Innovative Technologies*, 2(23-02), 112–116.
10. Petruk, L., & Tereshko, L. (2008). *Tradytzii kozatskoi pedahohiky yak zasib sotsialno-pedahohichnoho vykhovannia* [Traditions of Cossack pedagogy as a means of social and pedagogical education]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific notes of Rivne State Humanitarian University*. 13, 8–10 [in Ukrainian];
11. Petruk, L. (2011). *Istorychni aspekty stanovlennia ta rozvytku natsionalnoi systemy osvity i vykhovannia v Ukraini* [Historical aspects of the formation and development of the national system of education and upbringing in Ukraine]. *Scientific notes of Rivne State Humanitarian University*. 21, 167–176 [in Ukrainian].
12. Rzhavska, A. S. (2003). *Kozatska Ukraina v istoryko-pedahohichnomu rakursi*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohika*. [Cossack Ukraine in the historical and pedagogical perspective]. *The Collection of Lviv University. Series pedagogy*, Lviv. 17, 204 [in Ukrainian].
13. Rudenko, Y., & Hubko, O. (2007). *Ukrainska kozatska pedahohika: vytoky, dukhovni tsinnosti, suchasnist : navchalnyi posibnyk* [Ukrainian Cossack pedagogy: origins, spiritual values, modernity: a textbook]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
14. Skrypnyk, A., & Kabachynskyi, M. (2023). *Istoriia ukrainskoi derzhavnosti: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv ne istorychnykh spetsialnostei* [History of Ukrainian statehood: educational and methodical manual for students of higher educational institutions of non-historical specialties]. Kamyanyets-Podilsky. Ternopil: ZUNU. [in Ukrainian].
15. Tereshko, L., & Tereshko, Y. (2008). *Kozatstvo yak kulturno-istorychnyi fenomen. Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii*. *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu* [Cossacks as a cultural and historical phenomenon]. *Scientific notes of Rivne State Humanitarian University*. 13, 10–13 [in Ukrainian].
16. Shevchuk, V. (2019) *Kozatska derzhava yak ideia v systemi suspilno-politychnoho myslennia XVI-XVIII stolit* [Cossack state as an idea in the system of socio-political thinking of the 16th-18th centuries]. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
17. Yavornytskyi, D. I. (1990). *Istoriia zaporozkykh kozakiv* [History of Zaporizhzhya Cossacks]. Kyiv: Osvita. Vol. 2 [in Ukrainian].

УДК 316.4:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-17>**Шевчук Олександр Володимирович**

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
evruka@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-0557-2994

GAMIFICATION У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ: ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Вступ. У сучасному суспільстві цифрові технології відіграють важливу роль у різних сферах діяльності, зокрема й у соціальній роботі. Одним із інноваційних методів, що набуває популярності, є гейміфікація – впровадження ігрових механік у неігрові процеси для підвищення мотивації, залученості та ефективності. У соціальній роботі гейміфікація має значний потенціал для соціальної адаптації вразливих категорій населення, таких як діти-сироти, особи з інвалідністю, люди похилого віку, безробітні та вимушені переселенці. Використання ігрових технологій дозволяє створювати інтерактивне середовище для навчання, реабілітації та розвитку соціальних навичок, що сприяє успішній інтеграції цих осіб у суспільство.

Мета. Дослідити можливості використання гейміфікації у соціальній роботі та визначити її ефективність у процесі соціальної адаптації вразливих груп населення. Аналіз ключових цифрових технологій та ігрових механік, які можуть бути інтегровані у соціальну сферу, з метою підвищення рівня соціалізації та самостійності учасників програм соціальної підтримки.

Наукова новизна:

1. Визначено ключові підходи до впровадження гейміфікації у соціальну роботу та їх вплив на адаптаційні процеси.
2. Проаналізовано найефективніші цифрові інструменти гейміфікації, такі як мобільні додатки, VR (віртуальна реальність), AR (доповнена реальність) та онлайн-платформи для соціальної взаємодії.
3. Виявлено основні переваги гейміфікації, зокрема підвищення мотивації, розвиток комунікативних навичок, формування соціальної відповідальності та емоційного інтелекту.
4. Окреслено основні виклики впровадження гейміфікації у соціальній роботі, серед яких фінансові та технічні обмеження, потреба в навчанні спеціалістів та ризики надмірного залучення до ігрового процесу.

Висновки. Результати дослідження свідчать про те, що гейміфікація є ефективним інструментом соціальної роботи, який сприяє покращенню адаптаційних можливостей вразливих груп населення. Використання ігрових механік у соціальних програмах підвищує рівень залученості, розвиває критичне мислення, навички комунікації та сприяє позитивним поведінковим змінам. Проте для успішного впровадження гейміфікації необхідно створювати спеціальні навчальні програми для соціальних працівників, розробляти адаптовані цифрові платформи та враховувати можливі ризики використання ігрових технологій. Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на розробку методик оцінки ефективності гейміфікації у соціальній роботі та визначення найоптимальніших підходів до її впровадження.

Ключові слова: *гейміфікація, соціальна адаптація, ігрові технології, соціальна робота, цифрові інструменти, мотивація, інтерактивне навчання, соціалізація, вразливі групи населення, адаптаційні процеси.*

Shevchuk Oleksandr Volodymyrovych

PhD in Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Digital, Educational, and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
evruka@i.ua

GAMIFICATION IN SOCIAL WORK: USING GAME TECHNOLOGIES FOR SOCIAL ADAPTATION

Introduction. In modern society, digital technologies play a crucial role in various spheres of activity, including social work. One of the innovative methods that is gaining popularity is gamification—the implementation of game mechanics into non-gaming processes to increase motivation, engagement, and efficiency. In social work, gamification has significant potential for the social adaptation of vulnerable populations, such as orphans, people with disabilities, the elderly, the unemployed, and internally displaced persons. The use of game technologies enables the creation of an interactive environment for learning, rehabilitation, and the development of social skills, thereby facilitating the successful integration of these individuals into society.

Objective. To explore the possibilities of using gamification in social work and determine its effectiveness in the process of social adaptation of vulnerable groups. The study includes an analysis of key digital technologies and game mechanics that can be integrated into the social sphere to enhance the level of socialization and independence of participants in social support programs.

Scientific Novelty:

1. The key approaches to the implementation of gamification in social work and their impact on adaptation processes have been identified.
2. The most effective digital gamification tools, such as mobile applications, VR (virtual reality), AR (augmented reality), and online platforms for social interaction, have been analyzed.
3. The main benefits of gamification have been identified, including increased motivation, the development of communication skills, the formation of social responsibility, and emotional intelligence.

4. The main challenges of implementing gamification in social work have been outlined, including financial and technical constraints, the need for specialist training, and the risks of excessive engagement in the gaming process.

Conclusions. The research findings indicate that gamification is an effective tool in social work that enhances the adaptation capabilities of vulnerable population groups. The use of game mechanics in social programs increases engagement levels, fosters critical thinking and communication skills, and contributes to positive behavioral changes. However, for the successful implementation of gamification, it is necessary to develop specialized training programs for social workers, create adapted digital platforms, and consider potential risks associated with using game technologies. Further research in this field should focus on developing methods for assessing the effectiveness of gamification in social work and determining the most optimal approaches for its implementation.

Key words: *gamification, social adaptation, game technologies, social work, digital tools, motivation, interactive learning, socialization, vulnerable populations, adaptation processes.*

Актуальність проблеми. Гейміфікація, або впровадження ігрових елементів у неігрові контексти, набуває все більшого поширення в різних сферах, включаючи соціальну роботу. Її застосування в процесі соціальної адаптації спрямоване на підвищення мотивації та залученості користувачів, що є ключовими факторами успішної інтеграції в суспільство.

Постановка проблеми. Традиційні методи соціальної адаптації не завжди забезпечують достатній рівень мотивації та активної участі користувачів. Багато людей, які потребують соціальної підтримки, стикаються з труднощами в освоєнні нових навичок, встановленні соціальних зв'язків та подоланні психологічних бар'єрів. Використання гейміфікації може стати ефективним інструментом для подолання цих викликів, оскільки ігрові механіки сприяють підвищенню інтересу та залученості.

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями:

1. Гейміфікація сприяє створенню середовища, де учасники активно беруть участь у процесі адаптації, що підвищує ефективність соціальних програм [10].

2. Ігрові елементи використовуються для тренування соціальних та професійних навичок у безпечному та підтримуючому середовищі [11].

3. Гейміфікація допомагає знизити рівень стресу та тривожності, пов'язаних із процесом адаптації, надаючи можливість отримувати позитивний зворотний зв'язок та відчуття досягнення [2].

4. Ігрові платформи можуть сприяти встановленню та зміцненню соціальних зв'язків між учасниками програм, що є важливим аспектом успішної адаптації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження свідчать про зростаючий інтерес до впровадження гейміфікації в різні сфери, включаючи освіту та менеджмент. Зокрема, у роботі, присвяченій гейміфікації процесу соціально-психологічної адаптації молодих фахівців, розглядається вплив ігрових технологій на адаптацію в умовах сучасної організації [3].

Аналіз українських наукових досліджень показує, що гейміфікація здебільшого розглядається в контексті освітніх процесів. Зокрема, дослідження акцентують увагу на її впливі на мотивацію та залученість тих хто навчається [6].

Водночас, у сфері соціальної роботи застосування гейміфікації залишається недостатньо дослідженим. Існує потреба у вивченні впливу ігрових технологій на процеси соціальної адаптації різних груп насе-

лення, включаючи людей з інвалідністю, мігрантів та інших вразливих категорій.

Європейські дослідження також приділяють увагу впровадженню гейміфікації в соціальну роботу та процеси соціальної адаптації. Зокрема, у статті «Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти» розглядається інтеграція елементів гри та ігрового мислення в діяльність, відмінну від гри, що сприяє підвищенню пізнавальної активності та мотивації тих хто навчається [7].

Хоча більшість досліджень зосереджені на освітніх аспектах гейміфікації, їхні висновки можуть бути застосовані в соціальній роботі. Зокрема, використання ігрових елементів сприятиме підвищенню мотивації та залученості працівників соціальних служб, розвитку їхніх навичок та покращенню процесу соціальної адаптації.

Мета дослідження. Дослідження впливу гейміфікації на процеси соціальної адаптації тих хто навчається. Зокрема, стаття спрямована на аналіз існуючих підходів до впровадження ігрових елементів у практику соціальної роботи, оцінку їхньої ефективності та визначення перспективних напрямків для подальшого розвитку. Особлива увага приділяється вивченню того, як гейміфікація може підвищити мотивацію та залученість користувачів, сприяти розвитку необхідних соціальних навичок та полегшити процес інтеграції в суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гейміфікація, як інноваційний підхід, активно інтегрується в різні сфери суспільного життя, включаючи освіту, маркетинг та управління персоналом. Її суть полягає у використанні ігрових елементів у неігрових контекстах з метою підвищення мотивації та залученості учасників. У сфері соціальної роботи гейміфікація має значний потенціал для сприяння соціальній адаптації різних груп населення.

Дослідження свідчать, що впровадження гейміфікації в освітній процес сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти та покращенню якості навчання. Зокрема, використання ігрових механік стимулює інтерес до навчання та сприяє кращому засвоєнню матеріалу [6].

У європейському контексті гейміфікація також знаходить застосування в різних галузях. Зокрема, у сфері маркетингу вона використовується для залучення користувачів та підвищення їхньої лояльності. Дослідження показують, що інтеграція ігрових елементів у маркетингові стратегії сприяє формуванню позитивного іміджу бренду та збільшенню обсягів продажів [5].

Враховуючи позитивний досвід застосування гейміфікації в інших сферах, її впровадження у соціальну роботу може стати ефективним інструментом для покращення процесу соціальної адаптації. Зокрема, використання ігрових технологій може сприяти підвищенню мотивації користувачів соціальних служб, розвитку необхідних соціальних навичок та полегшенню їхньої інтеграції в суспільство.

Ось порівняльна діаграма, яка ілюструє різницю між традиційним підходом і гейміфікованим підходом у соціальній роботі за ключовими показниками: мотивація, залученість, рівень стресу та ефективність адаптації.

Згідно з дослідженнями, гейміфікація сприяє підвищенню мотивації та залученості користувачів, значно покращує ефективність адаптаційних процесів, а також допомагає зменшити рівень стресу, що є важливим фактором у соціальній роботі.

Гейміфікація, як інноваційний підхід, активно інтегрується в соціальну роботу, сприяючи ефективній соціальній адаптації користувачів.

Серед основних підходів виділяють використання ігрових механік, таких як система балів, рівнів та відзнак, що стимулюють мотивацію та залученість користувачів. Застосування сюжетних ліній та рольових ігор дозволяє моделювати реальні життєві ситуації, сприяючи розвитку навичок вирішення проблем та прийняття рішень. Дослідження показують, що такі методи підвищують ефективність адаптаційних процесів, оскільки користувачів активніше залучаються до взаємодії та навчання [9].

Сучасні цифрові інструменти відкривають нові можливості для гейміфікації у соціальній роботі. Мобільні додатки забезпечують доступність та зручність використання, дозволяючи користувачам взаємодіяти з програмами у будь-який час. Технології VR та AR створюють занурювальні середовища, де користувачі можуть безпечно відпрацьовувати соціальні навички та адаптивні стратегії. Онлайн-плат-

форми сприяють соціальній взаємодії, надаючи можливість спілкування та підтримки між учасниками програм. Дослідження підтверджують ефективність цих інструментів у покращенні результатів соціальної адаптації [8].

Гейміфікація сприяє підвищенню внутрішньої мотивації клієнтів через надання чітких цілей, зворотного зв'язку та системи винагород. Ігрові елементи стимулюють розвиток комунікативних навичок, оскільки багато завдань вимагають співпраці та обміну інформацією. Крім того, участь у гейміфікованих програмах сприяє формуванню почуття соціальної відповідальності та розвитку емоційного інтелекту, що є ключовими компонентами успішної соціальної адаптації [4].

Незважаючи на численні переваги, впровадження гейміфікації у соціальну роботу виникають певні перешкоди. Фінансові та технічні обмеження можуть ускладнювати доступ до необхідних ресурсів та технологій. Існує потреба у спеціалізованому навчанні для соціальних працівників, щоб вони могли ефективно використовувати гейміфіковані підходи. Також важливо враховувати ризики надмірного залучення користувачів до ігрового процесу, що може відволікати від реальних завдань та цілей соціальної адаптації [6].

Таким чином, гейміфікація пропонує перспективні можливості для покращення соціальної адаптації, проте її впровадження вимагає ретельного планування та врахування потенційних викликів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати дослідження підтверджують, що гейміфікація є ефективним інструментом соціальної роботи, спрямованим на покращення адаптаційних процесів у вразливих груп населення. Використання ігрових механік, таких як система балів, рівнів, нагород та інтерактивні сценарії, дозволяє підвищити рівень мотивації та залученості користувачів соціальних служб, що сприяє їхній інтеграції в суспільство.

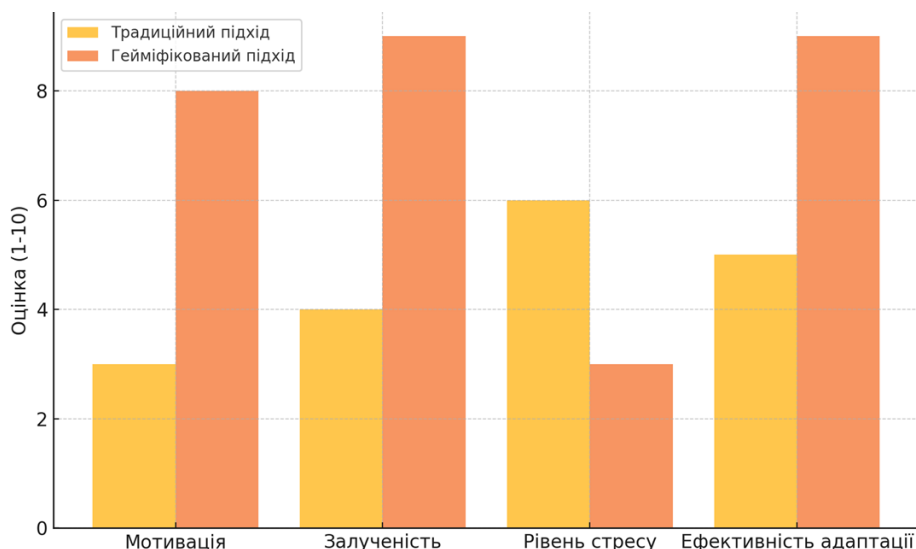

Рис. 1. Порівняння традиційного та гейміфікованого підходів у соціальній роботі

Гейміфіковані методи сприяють розвитку комунікативних навичок, критичного мислення та соціальної відповідальності, що особливо важливо для людей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Важливим аспектом є те, що цифрові технології, такі як мобільні додатки, віртуальна та доповнена реальність, можуть значно розширити можливості соціальної роботи та зробити її більш доступною і результативною. Успішне впровадження таких підходів потребує спеціальної підготовки соціальних працівників та інтеграції відповідних технологічних рішень у професійну діяльність.

Разом із тим існують певні виклики, пов'язані з гейміфікацією в соціальній роботі. Це, зокрема, фінансові та технічні обмеження, недостатня готовність фахівців до використання ігрових технологій, а також ризики надмірного занурення користувачів у віртуальні середовища. Подальші дослідження повинні бути зосереджені на розробці методик оцінювання ефективності гейміфікації, визначенні оптимальних форматів її впровадження у соціальну роботу, а також на створенні рекомендацій для мінімізації можливих ризиків.

Список літератури:

1. Використання гейміфікації та інтерактивного контенту в електронних навчальних курсах. URL: <https://cluelabs.com/blog>
2. Гейміфікація для мотивації: коли місія здійснена. *Indigo*. URL: <https://indigo.co.ua/ua/blog/geymifikaciya-dlya-motivacii-kogda-missiya-vypolnima>
3. Глоба А.В. Гейміфікація процесу соціально-психологічної адаптації молодих фахівців в умовах сучасної організації. URL: <https://ir.duan.edu.ua/items/412d28c0-82e8-452a-a4ae-5f5801d04ca8>
4. Гончаров А. Гейміфікація в освіті як засіб підвищення її ефективності. URL: <https://www.bestcleverslms.com/piznavalne/shcho-take-heyifikatsiya-v-osviti>
5. Деділова Т.В., Юрченко О.В., Кононенко Я.В. Гейміфікація як соціальний феномен і тренд сучасного маркетингу. URL: <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2023.31.54>
6. Касьянов Д. В. Гейміфікація в сучасних українських дослідженнях. *Наукові записки малої академії наук України*. 2 (30) 2024. URL: <http://doi.org/10.51707/2618-0529-2024-30-12>
7. Переяславська С.О., Смагіна О.О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. *Open educational e-environment of modern University, special edition* (2019). URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/download/230/pdf/1167>
8. Побризгаєва В., Наливайко О. Цифрові інструменти гейміфікації освітнього процесу учнів початкової школи в умовах дистанційного навчання. URL: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.2.3>
9. Роль гейміфікації у покращенні навчального дизайну. URL: <https://cluelabs.com/blog>
10. Сірський Л. Як працює гейміфікація в онлайн-тренінгах і системах управління навчанням?! URL: <https://kwiga.com.ua/blog/yak-pracyuye-geymifikaciya-v-onlajn-treningah-i-sistemah-upravlinnya-navchannyam>
11. Як застосовувати гейміфікацію у навчальному процесі. URL: <https://www.jta.com.ua/knowledge-base/yak-zastosovuvaty-heyifikatsiiu-u-navchalnomu-protsezi>

References:

1. Vykorystannja gejmifikacii' ta interaktyvnogo kontentu v elektronnyh navchal'nyh kursah. [The Use of Gamification and Interactive Content in E-Learning Courses]. (n.d.). *cluelabs.com*. Retrieved from: <https://cluelabs.com/blog> [in Ukrainian].
2. Gejmifikacija dlja motyvacii': koly misiia zdiysnenna. Indigo. [Gamification for Motivation: When the Mission is Achievable]. (n.d.). *indigo.co.ua*. Retrieved from: <https://indigo.co.ua/ua/blog/geymifikaciya-dlya-motivacii-kogda-missiya-vypolnima> [in Ukrainian].
3. Globa, A.V. Gejmifikacija procesu social'no-psyhologichnoi' adaptacii' molodyh fahivciv v umovah suchasnoi' organizacii'. [Gamification of the Social-Psychological Adaptation Process of Young Professionals in a Modern Organization]. Retrieved from: <https://ir.duan.edu.ua/items/412d28c0-82e8-452a-a4ae-5f5801d04ca8> [in Ukrainian].
4. Goncharov, A. Gejmifikacija v osviti jak zasib pidvyshhennja i'i' efektyvnosti. [Gamification in Education as a Means of Increasing Its Effectiveness]. Retrieved from: <https://www.bestcleverslms.com/piznavalne/shcho-take-heyifikatsiya-v-osviti> [in Ukrainian].
5. Dedilova, T.V., Jurchenko, O.V., & Kononenko, Ja. V. Gejmifikacija jak social'nyj fenomen i trend suchasnogo marketyngu. [Gamification as a Social Phenomenon and a Trend in Modern Marketing]. Retrieved from: <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2023.31.54> [in Ukrainian].
6. Kas'janov, D. V. Gejmifikacija v suchasnyh ukrai'ns'kyh doslidzhennjah. [Gamification in Contemporary Ukrainian Research]. *Naukovi zapysky maloi' akademii' nauk Ukrai'ny*. 2 (30) 2024. Retrieved from: <http://doi.org/10.51707/2618-0529-2024-30-12> [in Ukrainian].
7. Perejaslavs'ka, S.O., & Smagina, O.O. (2019). Gejmifikacija jak suchasnyj naprjam vitchyznanoi' osvity. *Open educational e-environment of modern University, special edition*. [Gamification as a Modern Trend in National Education]. Retrieved from: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/download/230/pdf/1167> [in Ukrainian].
8. Pobryzgajeva, V., & Nalyvajko, O. Cyfrovii instrumenty gejmifikacii' osvitn'ogo procesu uchniv pochatkovoi' shkoly v umovah dystancijnogo navchannja. [Digital Gamification Tools for Primary School Students' Educational Process in Distance Learning Conditions]. Retrieved from: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.2.3> [in Ukrainian].

9. Rol' gejmifikacii' u pokrashhenni navchal'nogo dyzajnu. [The Role of Gamification in Improving Instructional Design.]. (n.d.). *cluelabs.com*. Retrieved from: <https://cluelabs.com/blog> [in Ukrainian].
10. Sirs'kyj, L. Jak pracjuje gejmifikacija v onlajn-treningah i systemah upravlinnja navchannjam?! [How Gamification Works in Online Training and Learning Management Systems?!]. Retrieved from: <https://kwiga.com/ua/blog/yak-pracyuye-gejmifikaciya-v-onlajn-treningah-i-sistemah-upravlinnya-navchannyam> [in Ukrainian].
11. Jak zastosovuvaty gejmifikaciju u navchal'nomu procesi. [How to Apply Gamification in the Learning Process]. (n.d.). *www.jta.com.ua*. Retrieved from: <https://www.jta.com.ua/knowledge-base/yak-zastosovuvaty-heyifikatsiiu-u-navchalnomu-protsesi> [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ: ОСВІТА І НАУКА

Випуск 2

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Вікторія Гайдабрус*

Підписано до друку 31.12.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,63. Зам. № 0425/3079
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.